

BUDA (ÉS PEST) „FŐVÁROSSÁ” ALAKULÁSÁNAK
KEZDETEI*

Budapest történetének a tatárjárással végződő korszaka még nem talált olyan kutatóra, aki az eddig feltárt hazai (s idegen elbeszélő és) okleveles forrásanyagot a részletekre is kiterjedő vallomásra próbálta volna bírni, vagy azt újabb, haszonnal értékesíthető forrásanyagnak a kutatásba való bevonásával igyekezett volna kiegészíteni, noha fővárosunk múltjában ilyen (rövid) korszakot már régóta szokás megkülönböztetni.¹ Véleményünk szerint pedig éppen a XIII. század negyvenes éveit törlik meg Óbudának (addig még csak: Budának) királyi székhellyé, országos központtá való kifejlődését, a reá vonatkozó kutatás felújítása és intenzívebbé tétele tehát mindenképpen megérdemli a fáradságot. IV. Béla ugyanis országvédelmi terveinek végrehajtása során már „Új Budára”, a későbbi Várhegyre irányítja figyelmét, s kezdeménye után utódai ott építik ki az óbudainál jobban védhető új rezidenciájukat. Ez a lépésük azonban Budapest történetének újabb szakaszát is jelenti, amelyről aránylag már elég sokat tudunk. Jelen értekezésünkben ezért ezt csak jelezve — figyelmünket a főváros e kezdeti, még homályfede korszakára fordítjuk.

Kiindulásul több elbeszélő forrásunk is ajánlkozik vallomástételre. Ezek azonban — Rogerius Carmen-jén kívül — mind a régmúlt idők kései narrátorai, azért Anonymust, Kézait, a XIV. századi szerkesztésű Krónikát stb. csak a biztos alapok lerakása után érdemes megszólaltatni. Rogerius ugyanis az általa megörökített eseményeknek közvetlen szemlélője és szenvedő részese volt, fővárosunkra vonatkozó (és pontosan datálható) történeti, valamint topográfiai és útrajzi adatai tehát, melyekhez költött elemek sem tapadnak, rendkívül értékesek — nemcsak azért, mert egyértelműek és szétválaszthatatlanul összefüggenek, ezért sem *térben*, sem *időben* nem tologathatók, hanem azért is, mert nála jelenik meg először plasztikusan (a sacralis és közjogi jellegű) Fehérvár mellett és (a családi) Esztergom után Magyarország természetes centrumaként,

* E tanulmány 1. és 2. fejezetét vázlatosan, a 3.-at és 4.-et pedig teljes szövegében a Budapesti Történeti Múzeum Szakszervezeti Bizottsága által 1966. november 19-én rendezett szakkörön mutattam be.

¹ Ezt a korszakot a kérdéssel foglalkozó vagy azt érintő minden szerző felveszi, anélkül azonban, hogy vele részletesebben foglalkoznék. *Gárdonyi A.* kivétel, mert Rogeriusnak a király (ó)budai tavaszi tartózkodását, a nagybőjt idején keltezett három oklevelével — IV. Béla idejére szólóan — igazolja. [Magyarország középkori fővárosa. Századok 78 (1944) 222.] Ezért az (Ó-)Budára mint királyi székhelyre vonatkozó irodalmat tanulmányunk következő, a korszak XI—XIV. századi adataira is kiterjedő elemzésénél fogjuk ismertetni.

a XII. és XIII. század fordulóján alakulóban levő újabb fő-, illetve székvárosa: (Ó-)Buda (és Pest).

Budapest múltjának ezt a kezdeti szakaszát vizsgálva tehát — érzésünk szerint — a legcélszerűbben akkor járunk el, ha mondanivalónkat reá alapozzuk.

1

Rogierius mester a tatároktól elpusztított Magyarországról 1244 táján, valószínűleg Győrött (vagy Sopronban) szerkesztett² Siralmas Énekének bevezető fejezeteiben felvázolja és elemzi azokat a belpolitikai ellentmondásokat, amelyek végső soron az ország 1241-i romlását okozták³, majd tulajdonképpeni tárgyára térve — elmondja⁴: Magyarországon 1240 karácsonya táján vették hírért, hogy a tatárok már az ország határát pusztítják⁵. A király Dénes nádort küldte a Vereckei-hágó megerősítésére s elrendelte, hogy a nemesek és a királyi serviensek, továbbá a várőrök és mindazok, akik várszolgálatra vannak kötelezve, készüljenek fel a hadbaszállásra. A magyarság különben (a Rogierius által kifejtett okokból) szenvtelenül fogadta a veszedelem hírért és a királyi intézkedéseket, felkészülés helyett pedig a farsang élvezeteinek szentelte napjait⁶. „A nagybójt idejének bizeledtével — folytatja Rogierius — ama hír nőttön-nőtt. A király elindult bizonyos Buda nevű városba (ad quamdam villam, que Buda dicitur), mely a Duna partján fekszik. Itt szokta ugyanis megünnepelni a nagybójtöt, mert, mint mondják, e hely jobban megközelíthető (locus communior). Meghívta érsekeit, püspökeit és az ország más előkelőbbjeit, és folytonosan arról tanácskozott, miképpen láthatná el azt a nagyfontosságú ügyet”, majd újból készülő-

² Rogerii Carmen Miserabile. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit L. Juhász. *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. E. Szentpétery (röviden: SRH.). II. Budapestini, MCMXXXVIII. 545—588. — Fordításai: Szabó K.: Rogierius mester váradi kanonok Siralmas Éneke Magyarországnak IV-dik Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról. *Magyarország történetének forrásai*. I., 2. Pest, 1861. — Abday A.: Rogieriusz mester Siralmas Éneke. Az augsburgi 1488-i ősnymtatványból előszóval, jegyzetekkel és névmutatóval ellátva közli —. Értesítő a Pannonhalmi Szt. Benedek Rend községi Gimnásiumáról az 1885—86. tanév végén. — Turchányi T.: Roger mester Siralmas Éneke a tatároktól elpusztított Magyarországról. Budapest, (1903). *Magyar Könyvtár* 397—398. sz. — Mészöly G.: Rogierius mester Siralmas Éneke a tatárjárásról. Deák nyelvből magyarra fordította —. Budapest, 1939.

Rogierius mester Siralmas Énekének forráskritikai értékelésére vonatkozólag (Juhász L. i. m.-nek bevezető tanulmányán kívül) olv. még: Erdélyi L.: Magyar művelődéstörténet (röviden: Művelődéstört.). II. Kolozsvár, 1918. 68—71. és Horváth J.: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, 1954. 239—255. „Rogierius műve — írja H. — a történeti események módszeres feldolgozása, sokoldalú és körültekintő vizsgálata szempontjából a középkor sziate egyedülálló teljesítménye. Míg a középkor legjobb történeti művei is legfeljebb az állam- és a társadalomjogi kérdések feszegetéséig jutnak el, addig Rogierius műve a történeti események értelmezésében már csaknem a genetikus történetiszemlélet szempontjait érvényesíti. De műve nemcsak mint történetábrázolás emelkedik ki magasan kora hasonló termékei közül, hanem mint művészi irodalmi alkotás is elsőrangú”. (I. m. 55.) — L. még Mollay K.: Többnyelvűség a középkori Sopronban. *Soproni Szemle* 21 (1967) 210—215.

³ Szentpétery: SRH. II. 552—559. (1—13. c.)

⁴ Szentpétery: SRH. II. 560. (14. c.)

⁵ Szentpétery: SRH. II. 560. (... circa nativitatem domini fama fuit, quod confinia Hungarie... Tartari devastabant.)

⁶ Szentpétery: SRH. II. 560. és 3. jegyzet.

désre szólította fel tanácsosait⁷. Amikor pedig — a nagybőjt közepe táján⁸ — a nádor futára azt az újabb hírt hozta, hogy a tatárok a hágó torlaszait megsemmisítették, s a négy nap múlva visszatért nádor személyesen is jelentette, hogy a március 12-i ütközetben serege is odaveszett, a király azzal bocsátotta el főembereit, hogy csapataikat összegyűjtve késedelem nélkül térjenek vissza hozzá, maga pedig, mivel szintén hadak nélkül állott⁹, „Esztergom és Fejérvár városából, melyek csak egy napi járó földre vannak, sereget gyűjtött s azonnal átkelt a Dunán, és a Pest nevű igen nagy és gazdag német városban, mely a Duna túlsó partján Budával szemben fekszik (in magna et ditissima Theutonica villa, que Pesth dicitur, Bude opposita ex altera parte Danubii), ott várva be seregével főembereit, ispánjait és báróit”¹⁰.

Az előkészületek ismertetése után, a dráma kifejlésének előadása során Rogerius még több ízben emlékezik meg Pestről¹¹. IV. Béla 1241. március közepe táján ment át oda (Ó-)Budáról, ott várakozott a Fehérvárból, Esztergomból és az ország más részeiből mozgósított hadseregére. A tatárok orosz- és kunországi pusztításainak s lengyel- és morvaországi, valamint erdélyi előnyomulásának leírása után a Pesten időző királynál veszi fel újra az elbeszélés fonalát.¹² Március 15-én Batu kán egy csapata félnapi járóföldnyire közelíti meg Pestet, 16-án pedig kisebb csapatokat küld a város nyugtalanítására. Bár a király tilt minden visszaesapást, Ugrin kalocsai érsek mégis kitör. A tatárok mocsaras területen törbe csalják: csak néhányadmagával sikerül megmenekülnie¹³. Ugyanaznap Batu egyik részerege a Pestről félnapi járóföldre fekvő Vác városára támad: kifosztja és feldúlja.¹⁴ Időközben, kisebb sereggel, Frigyes osztrák herceg is megjelenik s március végének egyik napján, amikor a tatárok egy apróbb csapata, mint időnkint szokták, most is megközelíti Pestet — ellenük támad. Epizódyszerű vállalkozása sikerül, azért a magyarok dicséretekkel halmozzák el, királyukat pedig ócsárolni kezdik.¹⁵ A nép haragja most Kuthen ellen fordul,

⁷ Cum ergo postmodum versus quadragesimam pergeret iter suum magis ac magis fama huiusmodi crebrescente, rex ad quandam villam, que Buda dicitur, super rippam Danubii positam, in qua consueverat quadragesimam celebrare pro eo, quod dicebatur locus communior, properavit et archiepiscopis, episcopis et aliis regni maioribus convocatis deliberabat assidue, qualiter posset de tanto negotio providere, monens et ortans eos sepius, quod quilibet haberet suos stipendiarios milites preparatos. . . Szentpétery: SRH. II. 561. (15. c.) — A szövegben olvasható fordítás *Turchányitól* (i. m. 22.) való.

⁸ Circa vero medium quadragesime. . . (Szentpétery: SRH. II. 561. 16. c. — 1241-ben ez március 6-ára esett).

⁹ Szentpétery: SRH. II. 561—562. (16. c.)

¹⁰ Ipse enim de Strigoniensi et Albensi civitatibus, que ad unam tantum dietam distabant, exercitu congregato confestim transivit Danubium, in magna et ditissima Theutonica villa, que Pesth dicitur, Bude opposita ex altera parte Danubii moram traxit suos ibidem cum exercitu expectans principes, comites et barones. Szentpétery: SRH. II. 562. (16. c.) A szövegben használt fordítás *Turchányitól* (i. m. 23.) való. — *Mészöly G.* (i. m. 19. hiányos) fordítása így hangzik: „. . . Ő Esztergom és Fehérvár városából, melyek csak egy napi járóföld Budától, sereget gyűjtött s azzal hamarosan átkelt a Dunán s megállapodott Budával szemben a túlsó parton Pesten, ebben a nagy és gazdag városban s ott várta seregével együtt főembereit, ispánjait, zászlós urait”. — Érdekes, hogy *Abday* is (i. m. 9.) elhagyja Pest mellől a „Theutonica” jelzót — így fordítva a kérdéses mondatot: „Mert maga, Esztergom és Fehérvár városából, melyek csak egy napi járásra esnek vala távol, sereget gyűjtván, rögtön átkelt a Dunán: Budával szemben, a Duna másik partján egy nagy s igen gazdag városban, mely Pestnek neveztetik, időzött, ugyanott várakozva seregökkel főpapjai, főispánjai és nagyjaira”.

¹¹ Szentpétery: SRH. II. 562—571.

¹² Revertar igitur ad regem Hungarie, qui erat in dicta villa Pesth. . . Szentpétery: SRH. II. 564.

¹³ Szentpétery: SRH. II. 564—565. (21. c.)

¹⁴ Szentpétery: SRH. II. 565.

¹⁵ . . . aliqui ex Tartaris ad villam Pesth. . . advenissent. . . Szentpétery: SRH. II. 566.

kit (Pesten) egy „pallatiumban” őriznek¹⁶, majd felkoncolnak. Mivel időközben az ország hadainak a zöme is megérkezett, a király Pestről megindul a visszavonuló tatárok után¹⁷. Az április 11-i szerencsétlen kimenetelű muhi csata után Béla kíséretével nyugat felé menekül¹⁸, a súlyosan megbesebült Kálmán herceg pedig seregének maradványával, mivel a köz-úton a menekülő magyarság „bukdá-csolt”, úttalan-utakon, éjjel-nappal Pest felé vágatva a Duna révéhez (ad portam Danubii¹⁹) igyekezett. Itt a polgárok (burgenses²⁰) kérték, legalább addig maradjon náluk, míg asszonyaik menekítéséhez hajókat készítenek elő; ő azonban azt felelte, „ki-ki gondoskodjék magáról”, s átkelvén a Dunán, a Somogy megyei Segesd felé vette útját²¹. A pesti polgárok is igyekeztek átjutni, az ellenség azonban rajtuk üt: akik nem vettek a Dunába, a tatárok fegyvereitől pusztultak el²². Az északról Pest felé vezető tágas úton (per amplam viam versus Pesth) menekülők és a megvert sereg akkora veszteséget szenvedett, hogy az elpusztultak számát megközelítően sem lehetett megállapítani²³.

Utolsó tíz fejezetében a dráma végkifejléséről ad számot Rogerius. (Ó)Budáról nem emlékezik meg többé: pusztulásáról Spalato Tamás értesít²⁴.

Összegezve: Rogeriusnál fővárosunk legrégebbi eleme: (Ó-)Buda az ország igazgatásának természetes központjaként jelenik meg olyképpen, hogy IV. Béla az új székhely létesítésének nem kezdeményezője, hanem már trónralépése óta élvezője. Nem kormányzattörténeti adatokat kívánt közölni (bár ebben a vonatkozásban is sokat tanulhatunk tőle), hanem mint a tatárinvázió krónikása, a

¹⁶ *Szentpétery*: SRH. II. 566–567.

¹⁷ Cumque rex... egressus de villa Pesth progredederetur contra Tartaros cum multitudine armatorum... *Szentpétery*: SRH. II. 569.

¹⁸ *Szentpétery*: SRH. II. 569–570.

¹⁹ Dux autem Colomanus... usque ad dictam Pesth non per viam publicam, per quam Hungarica natio lubricabat, sed per devium ad portam Danubii festinabat... *Szentpétery*: SRH. II. 571. — A „via publica”-t *Mészöly* (i. m. 30.) országútnak fordítja, a „porta Danubii” pedig nála: „a Duna kelője”. Hogy pedig az eredeti forrásban valóban porta és nem portus állhatott, arra más forrásokból, így például frater Richardus relációjából is következtethetünk, aki egy helyen ezeket írja: „Incepit autem frater redire tribus diebus ante festum nativitatis beati Iohannis baptiste, et paucis diebus in via quiescens, tam per aquas quam per terras, secundo die post nativitatem domini Ungarie portas intravit; et tamen per Rusciam et per Poloniam eques venit”. *Szentpétery*: SRH. II. 541. (*I. Deér*: Relatio fratris Richardi.)

²⁰ ... a burgensibus rogaretur, ut morulam faceret, quousque saltem pararentur naves ad transitum dominarum uxorum illorum. *Szentpétery*: SRH. II. 571. Rogerius hangvételéből e részben némi ellenszenv esendül ki Kálmán herceg, vagy talán inkább a pesti polgárok irányában, ami a személyes élményt nélkülöző Spalato Tamásnál nem tapasztalható. — A „burgenses” értelmezésével kapcsolatban olv. Mon. eeccl. Strig. II. 57. (... non in foliatis vel tabernaculis, que extra civitates vel burgos fieri solent, sed de domibus suis in civitate. — 1276.) Csák tárnokmester és soproni ispán pedig 1250-ben nevezi „burgenses dicti loci”-nak a soproni polgárokat. *Wagner, H.*: Urkundenbuch des Burgenlandes. I. Graz—Köln, 1955. 227. — L. még: Du Conge (a 201. jegyzetben i. m.) s. v. Burgenses.

²¹ ... fugit in Simigium ad quendam locum, qui dicitur Segusd. *Szentpétery*: SRH. II. 571. — Segesdre von. olv. a 170. jegyzetet. L. még: *Bodnár R.*: Kálmán herceg és a premontreiek. Budapest, 1923. 17–18.

²² Et licet burgenses de Pesth cum familia ad transitum festinarent, prius tamen supervenerunt Tartari, qui non fuerunt in Danubio suffocati de burgensibus, extiterunt gladio interempti. *Szentpétery*: SRH. II. 571.

²³ De fugientibus... per amplam viam versus Pesth et in exercitu facta est tanta strages... quod estimatio fieri non potest. *Szentpétery*: SRH. II. 572. — az „ampla via”-t *Mészöly* (i. m. 31.) „nagy országút”-nak fordítja.

²⁴ Historia Salonitarum pontificum atque Spalatensium. 38. c.: ... transacto Ianuario... Primo ergo concremata Budalia, Strigonium accessit, cepitque villam totis viribus impugnare. *Gombos, A. Fr.*: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCI (röviden: Catalogus). Budapestini, 1937–1938. 2240. — Batu kán Óbudán szállott meg egy időre. *Györfly Gy.*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 150.

dráma első jelenetének keretében, magyarázatképpen jegyzi meg, hogy a király, úgy, mint más években szokta, 1241-ben is a központi fekvésű (Ó-)Budán ülte meg a Quadragesimát (máskor is ott tartván meg tavaszi közigazgatási és bírói ülészakát²⁵), és nagyjaival csaknem egy egész hónapig ott tanácskozva tette meg intézkedéseit a fenyegető veszedelem elhárítására. Mivel ez a néhány adata alapvetően fontos Budapest régmúltjának a kutatásában, feladatunk annak kivizsgálása, vajon közlései igazolhatók-e a saját korukra; vagy felbontva: mióta ünneplik királyaink a Quadragesimát (Ó-)Budán, mikor jelenik meg ottani curiájuk forrásainkban, s végül: tudatában voltak-e létesítői új székhelyük centrális jellegének?

A következőkben ezekre a kérdésekre szeretnénk válaszolni.

2

Már az első kérdésnek (Quadagesima) a vizsgálata, melyhez a további kettő [az (ó)budai királyi curia és az újabb székhely kérdése] szorosan kapcsolódik, sem könnyű — azért, mert elemzése során a királyság belső életébe kell bepillantnunk. Ez pedig más, forrásbővebb országok vonatkozásában is nehéz dolog. R. Fawtier például nagy kormányzattörténeti művében, a francia király középkori curiájáról s annak személyzetéről szólva — sajnálkozással jegyzi meg, hogy ebben a korszakban, elég sokáig, alig ismerjük a királyság életét²⁶. Ezt az életet elsősorban az uralkodó szüntelen mozgása, állandó helyváltoztatásai befolyásolták. Még az első Capet-házbeli királyoknak sem volt állandó székhelyük, s egyebek mellett azért változtatták folyton, hogy (vándor országkormányzati tevékenységük közben) föléljék uradalmaik készletét, vagy hasznosítsák egyes városokban vagy bizonyos egyházi uradalmakban levő megszállási (descensus) jogaikat. De még akkor is, amikor ez a királyság „nagy hatalommá” válva Európában elsőként alakított magának (Párizsban) fővárost²⁷, „kóborló” szokásai nem enyésznek el, úgyhogy az államkormányzatot tanulmányozó historikusnak, legalábbis a középkor első felében, türelmesen nyomon kell követniük az uralkodó itinerariumának²⁸, menetrendjének egyes állomásait. A javaközépkor utolsó francia királyáról, XI. Lajosról (1461—1483) például több külföldi követ is följegyezte, hogy olyan uralkodó, aki után folyton „szaladgálni” kell²⁹.

Fawtier e vallomása igen megnyugtató számunkra, mikor a magyar állam-szervezet elemei között a kormányzat kora középkori központja(i) után kutatunk, mert a magyar király curiája is az év legnagyobb részében mozog³⁰, s a reá vonat-

²⁵ Olv. a következő (2.) fejezet végét.

²⁶ Lot, Ferd. — Fawtier, R.: Histoire des institutions françaises au moyen âge. II. Institutions royales (röviden: Institutions). Paris, 1958. 48—49.

²⁷ Lot — Fawtier: Institutions II. 409—411. — L. még.: Zum Hauptstadtdproblem im frühen Mittelalter. Festschr. H. Keller. Darmstadt, 1963. 45—70.; Ewig, Eug.: Résidence et capitale pendant le haut moyen âge. Revue Historique 87(1963)t CCXXX. p. 25—75.; Bónis Gy.: Székesfehérvár az Árpádok székhelye. Székesfehérvár évszázadai. 1 (1967) 49—61.

²⁸ . . . les historiens devront. . . dresser patiemment les itinéraires des souverains. Lot — Fawtier: Institutions II. 48.

²⁹ . . . aura même, auprès des certains ambassadeurs étrangers, la réputation d'être un prince après lequel il faut constamment courir. . . Lot — Fawtier: Institutions II. 48—49.

³⁰ Kálmán I. törvényének 36. és 37. c. szerint országjárásakor minden megyében két-két megyei bíró esatlakozik a királyhoz, és mindenütt megyei lovat bocsátanak rendelkezésére. (Závodszy L.: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904. 188.) III. Béla jövedelmi kimutatásában azt olvassuk, hogy a 72 vármegye ispánjainak mindegyike évenként egyszer megvendégeli. (Hóman B.: Magyar pénztörténet. Budapest, 1916. 426.) Az 1222. évi Aranybulla (13. articulusa) azt rendeli, hogy „a jobbágyok úgy kövessék a (királyi) udvart, hogy a szegényeket el ne nyom-

kozó forrásanyagunk összegyűjtése és értékesítése során összehasonlíthatatlanul nagyobb nehézségeket kell leküzdenünk, mint egy francia kutatónak — a franciaéhoz képest nagyobb történeti forrás-szegénységünk mellett például azért is, mert a XII. és XIII. század fordulóján szervezettebbé váló magyar királyi kancellária³¹ kiadványai a keltezés helyét (a 40-es évekig terjedően) — úgyszólván egészen elhanyagolva³² — sokáig nem alkalmasak egy hézagmentes magyar királyi itinerárium összeállítására³³. Ennek vizsgálatában tehát meg kell elégednünk elbeszélő forrásaink nem mindig pontosan datálható³⁴, valamint XI—XIII. századi okleveleink időben talán már jobban rögzíthető, de a kelet helyét tekintve továbbra is csak hézagos adataival.

Közülük pedig számunkra elsősorban azok az adatok a legértékesebbek, amelyek valamely egyházi ünnep alkalmával, valamilyen ünnepélyes aktus végzése közben mutatják be valahol a magyar király udvarát.

Sorukat a XIV. századi Krónikaszerkesztésnek az Aba Sámuel ellenes (az Ós-Gestából vett) összeesküvésről szóló híradása nyitja meg, mely szerint az összeesküvőket a király országos tanácskozáson, de bírói eljárás nélkül, a nagyböjt (Quadragesima) idején végeztette ki. „Midőn ugyanis — írja krónikásunk — Csanádon ülte a nagyböjtöt, a nagyböjt folyamán, tanácskozás ürügyével mintegy ötven nemes férfit egy házba zárt, fegyveres vitézeivel levágatta őket; bűnbánatot sem tarthattak, meg se gyónhattak”³⁵. A történetet kibővítve és folytatással a Gellért-legendában is olvashatjuk. Eszerint Aba Sámuel a Quadragesima idején elkövetett tömeggyilkosság utáni napokban Gellért püspök székvárosába jött, hogy Csanádon ülje meg a húsvéti ünnepeket: „Húsvét vasárnapján (ápr. 22.) a király urakat, püspököket küldött hozzá, jöjjön el és tegye fejére, mielőtt a templomba mennének (mint nagy ünnepeken szokás volt), a koronát”³⁶.

ják, se ki ne fosszak”. [Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához (röviden: Szöveggyűjt.). Budapest, 1964. 70.] Miklós kalocsai érsek, mivel (mint kancellárnak) állandóan a királyi curiát kell követnie, 1357. június 28-án azt kéri a pápától, engedje meg neki, hogy más egyházmegyében is gyakorolhassa érseki jogait. (*Bossányi A.*: *Regesta supplicationum*. II. Budapest, 1918. 310.) Végül, mint a personalis praesentia bírója, a király még a XV. század első évtizedeiben is oda idézteti a feleket, „ahol Isten vezérlésével éppen tartózkodni fog: ubi deo duce tunc constituti fuerimus”. (*Hajnik I.*: *A magyar bíró-sági szervezést és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Budapest, 1899. 38., 5. jegyzet.)

³¹ *Fejérfpataky L.*: *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Budapest, 1885. 29—36.

³² *Szentpétery I.*: *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930. 97., 99. — *Schwartner, M.*: *Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii praecipue Hungaricam*. Budae, 1802. 300—304.

³³ *Sebestyén B.*: *A magyar királyok tartózkodási helyei*. Budapest, é. n. — S. — bizonyos kiigazításokkal *Ráth K.*-nak (*A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*. Győri Régészeti. . . Füzetek 1861. és külön: 1866) ma már sok tekintetben elavult összeállítását vette alapul, művét pedig saját kutatásaival is kiegészítette. Azonban egyikük sem ismerte a magyar bíró-sági szervezet (specialis, personalis praesentia regia, a királyi kápolnaispánság) és kancellária fejlődését, azért, főleg a XIV. század utolsó harmadától kezdve, S. összeállítása sem használható minden esetben. *Ráth* meg mindazokat az okleveleket elveti, amelyek a király távollétében — Budán keltek! (I. m. 257—271., 289—304.) Ezzel kapcsolatban olv. *Kumorovitz L. B.*: *A specialis praesentia regia peccáthasználata Zsigmond korában*. *Domanovszky-Emlékkönyv*. Budapest, 1937. — és (bár feltevése nem valószínű) *Szentpétery I.*: *A kancelláriai jegyzetek Anjoukori okleveles gyakorlatunkban*. *Károlyi-Emlékkönyv*. Budapest, 1933. 476., 33. jegyzet.

³⁴ Anonymus Gestáját például egyesek II., mások III. és ismét mások IV. Béla korába helyezik, de ismerünk olyan történészt is, aki I. Károly király korából való szerkesztésnek tartja.

³⁵ *Cum enim rex Quadragesimam Chanadini celebraret, in eadem Quadragesima. . . Szentpétery*: SRH. I. 330. *Képes Krónika*. Ford. *Geréb L.* Budapest, 1964. 106.

³⁶ *Pauler Gy.*: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. I.² Budapest, 1899. 85. A zárójelben levő mondat az ő betoldása.

Miután Gellért a kérés teljesítését megtagadta, a többi püspök feltette „Aba fejére a koronát, s a király, a papság és a nép kíséretében, koronásan vonult a templomba”³⁷. Ezzel azonban az ügy még nem volt befejezve. Gellért ugyanis a szószékre lépve (latinul) így támadt a királyra: „A szent böjt tartása a bűnösöknek bocsánatjukra és az igazaknak jutalmokra adatott: te azonban, király, kardod gyilkolásával megfertőztetted és tőlem az atya nevét elraboltad, minthogy ama legkedvesebb gyermekeim hiányzanak. Azért e napon semmi bocsánatot sem érdemelsz. Minthogy pedig Krisztusért meghalni kész vagyok, a jövendőt neked megjósolom. Harmadszor kel föl ellened a bosszú kardja és elveszi tőled az országot, melyet csalárdul szerezted”.³⁸ A jelenet végét ismerjük: a megrémült tolmács, Gellért parancsára, elmagyarázta a főpap beszédjét, „Aba pedig nem bántá, nem merte bántani a vesztét jóslo püspököt”.³⁹

A húsvét megünnepléséről s ünnepi királykoronázásról szóló következő (és szintén az Ős-Géstából származó) adatunk 1064-ből, Salamon király s a hercegek kibékülése idejéből való⁴⁰. Salamon értesülvén I. Béla király haláláról, a német császárral bejött a „királytalan Magyarországba”, aki a királyi székvárosban, Fehérvárt megkoronázta atyai trónján, és székebe helyezte. Salamon félt, hogy Géza megtámadja lengyel seregével. A püspökök pedig azon igyekeztek, hogy békét teremtsenek közöttük, „kiváltképpen Dezső püspök csillapította, intette, és nyájas rábeszéléssel szelídítette Géza herceg lelkét, hogy adja át békével az országot Salamonnak, habár ő az ifjabb, és tartsa meg békésen a hercegséget, amelyet már atyja is birtokolt. Üdvös rábeszélésére Géza felhagyott a civódással, engedett. Szent Fábán és Sebestyén vértanúk napján (jan. 20.) tehát Salamon király és Géza herceg Győrött békét kötöttek Magyarország színe előtt; majd — teljes udvarukkal (cum plena curia) együtt ünnepelték meg a húsvétot Pécsen⁴¹. Ott aztán, húsvét napján, Géza herceg tisztességgel a maga kezével tette fel a koronát Salamon király fejére az ország főembereinek jelenlétében, és úgy vezette be dicsőséggel Szent Péternek, az apostolok fejedelmének királyi bazilikájába, a szentmise meghallgatására⁴². Látván (pedig) a magyarok egész gyülekezete, hogy békesség van a király és a herceg között, és kölcsönös szeretettel vannak egymás iránt, magasztalták Istent, ki szereti a békességet, és nagy vigadalom volt a nép között”⁴³.

Tíz évvel később Mór pécsi püspök írt magasztaló szavakat a Quadragesimáról a boldog Zoerard és Benedek remetékről (1074 e.) szerkesztett életrajzában. András remete hetenként háromszor böjtölt annak a tiszteletére, aki „az emberéért emberré válva negyven napig éhezett. Amikor pedig megérkezett a nagyböjt ideje, a szerzetesi élet ama szabálya szerint, amelyet Zozimas apát regulája írt elő, . . . Fülöp atyától, kinek a szerzetesi ruhát is köszönhette, negyven diót kapott, és ezzel az élelemmel örömmel és elégedetten várta a feltámadás szent ünnepét”⁴⁴.

Ez idő tájt — és szintén Salamon király történetének a keretében — talál-

³⁷ Reliqui pontifices coronam imponunt, magno cleri populique comitatu rex decoratus ecclesiam ingreditur. *Szentpétery*: SRH. II. 476. — *Pauler*: i. m. I². 85.

³⁸ Observatio sanete quadragesime peccatoribus pro venia, iustis autem pro premio constituta est. *Szentpétery*: SRH. II. 476. — *Pauler*: i. m. I². 185.

³⁹ *Pauler*: i. m. I². 85.

⁴⁰ *Pauler*: i. m. I². 113—122.

⁴¹ Deinde festum Dominicæ Resurrectionis ambo simul cum plena curia Quinqueecclesias celebraverunt. *Szentpétery*: SRH. I. 362.

⁴² Ubi rex Salamon ipso die Pasce assistentibus regni proceribus per manus Geyses ducis honorabiliter est coronatus. . . *Szentpétery*: SRH. I. 362. — *Geréb*: i. m. 121.

⁴³ *Szentpétery*: SRH. I. 362—363. — *Geréb*: i. m. 121—122.

⁴⁴ Cum autem quadragesimale tempus advenisset. . . *Szentpétery*: SRH. II. 358.

kozunk a karácsony ünnepének az említésével is. A mogyoródi csata előtti esztendőben, az 1073. november 11-től 1074. április 24-ig a király és a hercegek között létrejött fegyverszünet idején⁴⁵. . . — írja a XIV. századi krónikás — „a király ama helyen ünnepelte a karácsonyt, amelynek Ikervár a neve. Majd Zalába ment, ahol Makart német vezér és Vid ösztökélték a királyt, hogy támadjon a hercegre”⁴⁶. A kemeji csatával kapcsolatban az említett krónika írója a Quadragesima kezdetét is megjelöli: „A király és a herceg (kemeji) csatája a nagybőjt előtt esett, ama vasárnap után való csütörtökön, amikor az Exsurge-t éneklik”⁴⁷. E helyen értesülünk arról is, hogy a kora középkori felfogás szerint a Quadragesima idején harcolni sem illik. Közvetve már az 1073—1074-i fegyverszünet ideje, s a kemeji csatáról szóló híradás is tanúskodik erről, közvetlenül azonban csak a krónika mondja el, hogy a mogyoródi ütközet után Németországba menekült Salamon pártfogója: Ernő osztrák őrgróf azzal tért ki a Zoltán vezérlete alatt felvonult besenyők megtámadása elől, hogy „nagybőjt idején ők nem hadakoznak, ám — ha a király akarja, csak ütközzék meg; ha azonban a besenyők kerekednének felül, ő késedelem nélkül a király segítségére siet”⁴⁸. Ez meg is történt, a vállalkozás azonban sikertelenül végződött.

A karácsony ünnepének megülésétől szóló újabb XI. századi adatunkat a XIV. századi krónika őrizte meg számunkra a mogyoródi csatát közvetlenül követő események leírásában: „Salamon katonái szükségétől hajtva Lászlóhoz mentek; ő királyi bőkezűséggel, kegyesen megsegítette őket, és megengedte, hogy szabadon visszatérjenek urukhoz. Ebben az időben (1076) Magnus (I. Géza) király Szekszárdon ünnepelte a karácsonyt. Kérésére Dezső érsek ünnepi misét mondott, ékes beszéddel megnyihítette a király lelkét és jó békességre hajlította. Miután véget ért a mise, és mindent annak rendje-módja szerint elvégeztek, meghagyta a király, menjen ki mindenki, csak a püspökök és apátok maradjanak vissza. Ekkor a király könnyezve borult az érsek és a többi egyházi személyek, vagyis a főpapok elébe, vétkesnek vallotta magát, mert elfoglalta a törvényesen megkoronázott király országát; megígérte, hogy visszaadja az országot Salamonnak, és ilyen szerrel köt békességet: igazság szerint övé lesz a korona, mely az ország harmadrésze, az, ami a hercegé volt; Salamon is király lesz az ország kétharmad részében, amely az övé volt”⁴⁹. Az egyesség azonban nem jött létre: Géza meghalt, a trónra pedig László lépett. A Krónika — utoljára — Szent Lászlóval kapcsolatban így emlékezik meg a hűsvétről: „Mikor Bodrogon (1093-ban) ünnepelte a hűsvétot, ime, követek jöttek hozzá Franciaországból, Hispániából, Angliából és Britanniából, kiváltképpen a francia király öccsétől, Vilmostól és tudatták vele, hogy megbosszulják a mindenható Isten sérelmét, úgy határoztak, hogy megszabadítják a szent várost és a szent Sírt a szaracénok kezéből, kérték ezért a dicsőséges királyt, hogy Jézus Krisztus seregében legyen vezérük és parancsolójuk. Ennek hallatára a király örvendezett nagy örvendezéssel, és ugyanazon az ünnepen elbúcsúzott Magyarország nemeseitől; egész Magyarország búsult miatta”⁵⁰. A meghívás teljesítésében azonban sürgős ügyei, majd 1095-ben bekövetkezett halála akadályozta meg.

Az ünnepi koronázásról már mint általánosan követett szokásról a XII.

⁴⁵ *Pauler*: i. m. I². 122.

⁴⁶ *Szentpétery*: SRH. I. 379. — *Geréb*: i. m. 129.

⁴⁷ Rex autem et dux ante Quadragesimam pugnauerunt in Kemey... *Szentpétery*: SRH. I. 385. — *Geréb*: i. m. 131.

⁴⁸ *Szentpétery*: SRH. I. 397—398. — *Geréb*: i. m. 136.

⁴⁹ *Szentpétery*: SRH. I. 402—403. — *Geréb*: i. m. 139.

⁵⁰ Cumque celebrasset Pasca Domini in Bodrog... *Szentpétery*: SRH. I. 417—418. — *Geréb*: i. m. 145. — *Pauler*: i. m. I². 172—173.

században három királyunk emlékezik meg: Kálmán Trau városának 1108-ban⁵¹, II. Géza Spalatónak 1142-ben⁵² és III. István a nem régen alapított Sebenicónak 1169-ben⁵³ adott szabadságlevelében. (II. Géza 1151-ben újból megerősítette Kálmán király 1108-i oklevelét⁵⁴.) A koronázásra vonatkozó része valamennyinek a Kálmán okleveléből vétetett át s úgy szól, hogy — ha koronázásra vagy országos ügyek tárgyalása céljából e városokat a király meglátogatná, nem fog náluk erőszakosan megszállni⁵⁵. Hogy ezekben az oklevelekben valóban csak ünnepi (és nem első) koronázásról van szó — kétségtelenül bizonyos abból, hogy ez a három város egyszerre élvezte ugyanazt a kiváltságot; az ugyanis nem képzelhető el, hogy három helyen is avatták volna fel a magyar királyt Horvátország vagy Dalmácia királyává.⁵⁶ Az ilyenfajta koronázásnak mint élő szokásnak a bizonyítéka pedig az, hogy Kálmán után II. Géza és III. István is felveszi oklevelébe.

Sajnos, a XII. századi és a XIII. századi krónikaszerkesztések már nem emlékeznek meg olyan tényleg megtartott ünnepi koronázásokról, mint amilyen volt az Aba Sámuelé és Salamon királyé, mindazonáltal nem lehetetlen, hogy II. Béla idejében is alkalmazták ezt a szertartást. A Krónikának abból a híradásából ugyanis, hogy „uralkodása alatt országos gyűlést tartottak Arad mellett”, s ezen a gyűlésen a király trónszékén ült (rex sedebat super solium regni sui), feltehető, hogy trónján a király ez alkalommal is koronásan foglalt helyet.⁵⁷

A Gellért-legendában s a XIV. századi Krónikában, valamint az említett dalmát oklevelekben megőrzött e XI. és XII. századi néhány adatunkból⁵⁸ tehát — még akkor is, ha történeti hitelük egyben-másban vitatható volna — bizonyos, hogy a magyar király és udvara országjáró útját úgy irányította, hogy a nagyobb egyházi ünnepeket egy-egy püspöki székhelyen, nagyobb apátságban vagy valamelyik „várában” ülhesse meg. Legnagyobb ünnepük a húsvét, a karácsony csak utána következnek. (A pünkösöd megülése is szokásban lehetett, adataink azonban csak a XIII. század második felében szólnak róla.⁵⁹) A negyvennapos böjttel (Quadragesima) készültek fel a húsvétra, megünneplése pedig I. László idejében négy napig tartott⁶⁰. A nagyböjt idején, de főleg húsvétkor felkeresték királyukat az ország egyházi és világi nagyjai, s a (kibővített) ünnepi ülésen⁶¹ megtárgyalták az ország időszerű kérdéseit. Az ünnep fénypontja a szentmise, melyet megelőzött az uralkodó ünnepélyes megkoronázása, nagy lakoma pedig követett.⁶² Az ünnepi koronázásnak is volt szertartása, hazai szabályait azonban ma már nem ismerjük.⁶³ Több más intézményünkkel együtt nyugati eredetű

⁵¹ *Fejér*: CD. II. 46. — *Szentpéter*: Kritikai jegyz. 41. reg.

⁵² *Fejér*: CD. II. 118–119. — *Szentpéter*: Kritikai jegyz. 69. reg.

⁵³ *Fejér*: CD. II. 179–180. — *Szentpéter*: Kritikai jegyz. 113. reg.

⁵⁴ *Szentpéter*: Kritikai jegyz. 79. reg. — *Uő*: Oklevéltan 80.

⁵⁵ *Quum ad vos coronandus aut vobiscum regni nostri negocia tractaturus advenero, nemini vis inferatur domorum suorum, nisi quem dilectio vestra receperit. Marczali H.: Enchiridion fontium historiae Hungarorum. Budapest, 1901. 126. — Fejér: CD; II. 46. — Szentpéter*: Kritikai jegyz. 41. reg.

⁵⁶ *Marczali*: i. m. 126., 1. jegyzet.

⁵⁷ *Szentpéter*: SRH. I. 446–447. — *Geréb*: i. m. 156. — *Pauler*: I². 241.

⁵⁸ *Erre von. olv. Gerics J.: Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.) Budapest, 1961.*

⁵⁹ Például: *Szentpéter*: Kritikai jegyz. 1446. és 1447. reg. (1265. június 2. és 5.) Az ilyen példák azonban ritkák, mert a privilegialis oklevelek általában a római naptár szerint vannak keltezve.

⁶⁰ *Erdélyi: Művelődéstört. II. 400. — I. László király I. törvénye (38. c.). Závodszy: i. m. 164.*

⁶¹ *Plena curia (Szentpéter: SRH. I. 362. — 1064.), sollemnis curia (uo. I. 264., 301.; Kézai, uo. I. 153., 157.).*

⁶² *L. a 73. jegyzetet.*

⁶³ A felsorolt esetekben bizonyos szabályszerűség nyomai vehetők észre.

szokás volt az ünnepi koronázás nálunk, s valószínűleg a XII. század második felében, az újra fellángolt trónviszályok idején szűnhetett meg.⁶⁴ Ezzel szemben az első (és második) koronázás jogáért a XIII. század elején is folyt még a küzdelem

⁶⁴ Az ünnepi koronázás hazai szokása nyugati eredetű, s a Karoling-i korba nyúlik vissza. Nagy Károlyról (800–814) följegyezték, hogy a nagyobb ünnepeken díszruhát öltött és koronát viselt a fején. Forrásunk nem mondja meg, hogy ilyenkor ki végezte a koronázást. Ez azonban, E. P. Schramm szerint, ebben a korszakban még nem érdekes: érdekes csak a pusztán tény, hogy a korona viselésével Károly uralmát kívánta érzékeltetni. A koronázó személye csak később lett fontos, akkor ti., amikor az első koronázás és az uralkodónak az uralom egyéb jelvényeivel való felruházása – az oltár előtt való felkenés szertartásához kapcsolódva – az egyház előjogává vált. Az ünnepi koronázásokról szóló adatok azonban még később is ritkák. Kopasz Károly (840–877) fejére például neje koronázásakor (magától értetődően) egyházi férfiú tette fel a koronát. Hasonló lehetett a helyzet olyankor is, ha a király egy zsinat záróülésén, egy nagyobb egyházi ünnepen, vagy egy követség fogadásakor koronásan jelent meg. Egészen bizonyos ez azokban az esetekben, amikor, mint például dadogó Lajosnál (877–879) és Odo királynál (887–898) – második koronázásra is került sor. Az utolsó karolingi uralkodó: Lajos király (936–954) akkor viselte a koronát, amikor feleségét Aquitániában megkoronázták.

Németországról e vonatkozásban már többet tudunk. J. Ottó (936–973) börtölt, III. Henrik (1039–1056) pedig gyónt (és áldozott) a korona feltevése előtt, s már III. Ottó (983–1002) idejében szokássá vált, hogy az uralkodó – mint a mise előtt a főpap a ruhákat, megfelelő ima kíséretében, egyházi ember kezéből kapja a koronát, miáltal egy eredetileg jogi szimbólumnak a feltevése rendszeresen gyakorolt egyházi cselekménnyé vált ezért, mert III. Ottó curiája menetrendjét úgy irányította, hogy a nagy egyházi ünnepeket egy „Hoftag”-gal, udvari tanácsüléssel egybekötve – lehetőleg ugyanabban a Pfalz-ban tartassa; az uralkodói insigneákat pedig ezek kápolnáiban őrizték. A XI. századi források gyakran említik, hogy a német királyok koronásan mutatkoztak a nép előtt, a templomban a koronát a fejükre tették, vagy hogy megkoronáztatásuk után a birodalom különböző részeit is felkeresték. Nemsokára azonban ellentétes törekvés is kezd mutatkozni: az ünnepi koronázások számának a korlátozása. J. Frigyesről (1152–1190) például följegyezték, hogy a koronát évenként csak háromszor: karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor viselte.

Hasonló gyakorlat észlelhető a nyugati szomszédoknál is. Angliában, I. Vilmos (1066–1087) korában, az ünnepi koronázásokat úgy szabályozták, hogy a király, útja során, az ország különböző helyein szintén ünnepi gyűléssel egybekötve tarthassa meg őket. A krónika szerint (1087) a király, ha Angliában tartózkodott, minden évben viselte koronáját: húsvétkor Winchesterben, pünkösdkor Westminsterben, karácsonykor pedig Gloucesterben, s ilyenkor „Anglia előkelő férfiai: az érsekek, püspökök, grófok, thegek és lovagok . . .” vették körül.

Franciaországban az olyan „Hoftag”-nak, melyet a király egyházi ünnepeken is koronásan tart: *curia coronata*, az ünnepnek pedig *coronamentum* a neve. Magtartásában itt is szabályszerűség mutatkozik. Egy 1000 körüli időből való forrás szerint karácsonykor, vízkeresztkor, húsvétkor és pünkösdkor volt az ideje. Közülük azonban csupán a karácsony a biztos időpont, de erre is csak I. Fülöp (1060–1108) uralkodása óta vannak pontosabb adataink. II. Orbán pápa (1088–1099) a francia királyok koronázását – az ünnepi koronázással együtt – a reimsi érsek előjogának nyilvánította. Rendszeresével egyszerűbbé kívánta tenni a dolgot, ez azonban alig volt végrehajtható, mert az érsek nem lehetett mindig jelen a király mozgó curiájában, s állandóan utazó helyettest sem tarthatott. I. Fülöp korából azért is van több adatunk, mert törvénytelen második házassága miatt a pápa kiközösítette, az ebből támadt ellentéteknek pedig írásbeli csapadéka maradt. A francia egyház oligarchikus tagoltsága miatt az excommunicationnak azonban nem volt foganatja. 1096-ban például egyszer a reimsi, egyszer a toursi érsek tette fejére a koronát, a provincia Belgica- és Celtica-ban pedig e tartományok püspökei koronázták meg. A XII. század közepére a *coronamentum* szokása Franciaországban már teljesen kifejlődött és Suger apát, VII. Lajos király életrajzírója „nobilem et diademeat sepius coronatum verticem”-nek aposztrofálja uralkodóját, akiről azt is feljegyezték, hogy Párizsban, Orleansban és Bourgesben tette fejére a koronát.

Végül is a főpapok rivalizálása a pápa és a királyok számára is egyre kellemetlenebbé tette az ünnepi koronázást, minek aztán úgy vetettek véget, hogy az uralkodók lemondottak róla. Schramm, E. P.: Der König von Frankreich. Das Wesen der Monarchie vom 9. zum 16. Jahrhundert. I–II. Weimar, 1960. I. 121–124., II. 80–81. Az ünnepi koronázásról általában s ennek frank-korabeli gyakorlatáról C. R. Brühl írt „Fränkischer Krönungsbrauch und das Problem der Festkrönungen” c. értekezésében. *Histor. Zeitschr.* 144 (1962) 265–326. A nyugatiak mellett az északi államok illetően gyakorlatáról emlékezik meg *Conr. Peyer*

az esztergomi és kalocsai érsek között.⁶⁵ A mi szempontunkból ehelyütt csak az fontos, hogy az ünnepi curia megtartásának az időpontja nálunk a XI. és XII. században a húsvét, az ünnep előkészítő ideje pedig a Quadragesima (nagyböjt), mely a *politikai és országkormányzati tevékenység évszakaként* is tükröződik forrásainkban.

A XII. század közepe táján Krónikánk szűkszavúvá válik, kárpótlásként azonban az eddiginél nagyobb mértékben az oklevelek lépnek elő történeti forrás gyanánt. Ha nem is olyan színesen, időnkint ők is közölnek egy-egy adatot a Quadragesimáról és a húsvétról, jogbiztosító forrásjellegüknek megfelelően pedig az uralkodót leginkább kormányzati és jogi ügyek intézése közben mutatják be. Sorukat II. Béla egy 1137. április 11-én kelt oklevele nyitja meg. Pannonhalma leégett templomát Dávid apát újra építette és kibővítette, felszentelésére pedig meghívta a királyt, aki húsvétkor meg is jelent az ünnepségen, s ajándékol a Roz és Tarján közt levő szántóföldeket, rétet és erdőt adományozta az apátságának. Az oklevél dátumsora szerint mindez „az úr megtestesülésének 1137. esztendejében, a 2. epacta és 4. concursus idejében, húsvét ünnepén, április Idusa előtt a negyedik napon történt”.⁶⁶ 1152-ben Margit asszony három szolgálóját végrendeletében felszabadítva úgy intézkedett, hogy senkinek se szolgáljanak többé, kivéve a Quadragesima idejét, amikor mindegyikük 10–10 öl szövetet tartozik felajánlani Szent Márton monostorának és 10–10 szentmisét szolgáltatni érte.⁶⁷ Az 1158. évi húsvéti ünnepeket II. Géza Báconson töltötte⁶⁸, s ez alkalommal (egy másolat alapján⁶⁹) átírta és megerősítette Szent István királynak a pécsváradi monostor részére adott 1015-i — időközben egy tűzvész alkalmával elpusztult — oklevelét.⁷⁰ Bár Szentpétery szerint mind az 1137-i, mind pedig az 1158-i oklevél hamis, azonban — mivel az 1137-it 1262-ben IV. Béla,⁷¹ az 1158-it pedig még II. András 1228-ban⁷² írta át, a húsvétra vonatkozó adatoknak XII. századi szerepeltetése ellen nem lehet komoly kifogásunk. Megerősít bennünket e véleményünkben Ottó bambergi püspök életrajzírójának az a följegyzése is, amely az egyházfőnök II. Bélával felvett kapcsolatáról értesít. A püspök 1139 elején követeket küldött a magyar királyhoz azzal a kéréssel, hogy adományával támogassa őt jótékonyága gyakorlásában. II. Béla szívesen fogadta a követeket, és húsvétkor úgy megvendégelte őket, hogy „a németek az ételek bőségét, a pazar jótartást csak az ország rendkívüli termékenységevel tudták maguknak megmagyarázni”.⁷³ Az életrajznak ez a helye tehát a húsvétnak ünnepélyes keretek között való megüléséről tanúskodik. Végül e mellett szól II. Gézának az esztergomi egyház részére kiadott 1157-i (kétségtelenül hiteles) adománylevele, mely március hónapban, a Quadragesima idején kelt.⁷⁴

„Aufkommen von festen Residenzen und Hauptstädten in mittelalterlichen Europa” c. cikkében. Neue Züricher Zeitung. 1958. március 26. A német Pfalzokra von. olv.: Pfalzen-exkursion des Institutes für Vor- und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin vom. 10. — Oktober 1960. Als Manuskript herausg. von W. Unverzagt.

⁶⁵ L. a következő (2.) fejezetet.

⁶⁶ „...celebrato pascha. A pannonhalmi szent Benedek-rend története (röviden: Pannonh. rendtört.). Szerk. Erdélyi L. I. Budapest, 1902. 596.

⁶⁷ Pannonh. rendtört. I. 601.

⁶⁸ Paschate Bachii celebrato... *Fejér*: CD. II. 148.

⁶⁹ Pannonh. rendtört. XII. B. 15.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 62. reg.

⁷² *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 93. reg.

⁷³ „...in festivitatem paschali, quae apud Ungaros etiam proter ipsius terrae maximam ubertatem multa epularum largitate splendide ac delicate celebrari solet, magnifice habuit nuntios. *Gombos*: Catalogus 5063. (Vita episcopi Bambergensis.)

⁷⁴ Mon. eccl. Strig. I. 110. 1157-ben egész március hónap a Quadragesima idejére esett.

A XII. század második felében — bár még lassan — de már észrevehető módon szaporodni kezdenek a királyaink itineráriumával kapcsolatos okleveles adataink⁷⁵, az ünnepek megüléséről azonban 1232-ig, majd Rogeriusig (1241) nem esik bennük szó. Ezt a mi szempontunkból adatszegény időszakot megelőző és követő két korszak idevágó adatait azonban joggal vonatkoztathatjuk a közbeeső időre is — azért, mert a XIII. század eleje óta megjelennek a király újabb székhelyén: (Ó-)Budán kibocsátott vagy az (Ó-)Budáról mint királyi székhelyről megemlékező oklevelek, köztük a Quadragesima idején (Ó-)Budán vagy másutt kelt néhány oklevél.

Sorukat a nemrég felfedezett kincsünk: Doma (1213-i) oklevele nyitja meg, aki — mint a következőkben még látni fogjuk, azt mondja el benne, hogy az általa írásba foglalt egyesség az (ó)budai (királyi) curiában jött létre, s az ott kitűzött kölcsönvisszafizetési határidő (április 24-e) pedig azt a jogos következtetést engedi meg számunkra, hogy a felesége hitbéréért ellene indított pert az 1213. év nagybőjtjén tárgyalták.⁷⁶ A pénzügyi kormányzat évének terjedelmét foglalja két húsvét közé az 1222. évi Aranybulla 23. articulusa⁷⁷, s ez idő tájt a bíraskodás egyik leggyakoribb határnapjaként is kezd már szerepelni a Quadragesima és a húsvét. 1228-ban például Ugrin kalocsai érsek (mint a király által kiküldött bíró) halaszt el egy ügyet a következő év húsvétjáig, 1229. február 15-én pedig a pannonhalmi apát a veszprémi préposttal és örkanonokkal állapodik meg Egged pápai káplán előtt abban, hogy a csernefalvi királyi curtis-hoz tartozó falvak tizedeinek ügyében a Laetare-vasárnapon (március 25.) Fehérvárt, Budán vagy Esztergomban fogják őt újból fölkeresni a szerint, hogy éppen hol fog akkor tartózkodni.⁷⁸ E helyütt megemlíthetjük még, hogy 1231 nyarán Béla ifjabb király Erdélyből nagy sereggel jött fel (Ó-)Budára, hogy atyját és testvérét Halicsba kísérje.⁷⁹

XI. és XII. századi ismertetett adatainkkal szoros rokonsága miatt feltűnő módon ugrik ki XIII. századi adataink megkezdett felsorolásában II. András királynak 1232. május 16-án (a Bivalyok-szigetén) kelt, az országnak Róbert esztergomi érsek által interdictum alá való helyezése s néhány bárója ellen foganatosított kiközösítés miatt IX. Gergely pápához intézett panaszlevele.⁸⁰

⁷⁵ *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 102. reg. (1163); 112. reg. (1166); 118. reg. (1171); 128. reg. (1177); 131. reg. (1181); 138. reg. (1183); 140. reg. (1185); 147. reg. (1188); *Theimer*: *Mon. Slav.* I. 3. és 20. (é. n.)

⁷⁶ L. a 3. fejezetben.

⁷⁷ *Nova moneta nostra per annum observetur, a Pasca usque ad Pasca.* *Mon. eccl. Strig.* I. 235. — A régi pénznek új pénzre való váltása hat hétig (március 15-től, illetve virágvasárnapjától Szent Györgyig — április 25) tartott. *Hóman B.*: Magyar pénztörténet. Budapest, 1916. 415. és 2. jegyzet. — A II. András király sójvedelméből kiutalt évi 500 ezüst márkát a szalacsi sötisztéknek húsvétkor kellett kifizetniök a jeruzsálemi johanniták részére. *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 329–331. reg. (1217.)

⁷⁸ ... iudicio distulimus ad venturum pascha. *Pannonh. rendtört.* I. 690. — ... in Letare Jerusalem partes comparebunt coram eo, si fuerit Alba vel Bude vel Strigoni. *Pannonh. rendtört.* I. 692.

⁷⁹ *Hóman B.* — *Székfű Gy.*: Magyar történet. I.⁷. Budapest, 1941. 507. — *Mon. eccl. Strig.* I. 272. lapján olvasható és 1230-ra keltezett oklevél nem II., hanem III. Andrásról való, s Budán, 1300. november 3-án kelt. *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 466. u. reg. — A XIII. század 30-as éveinél szokás megemlékezni Bors ispán neje 1231-i végrendeletének arról a passzusáról, hogy a comitissa egy (ó)budai kereskedőnél lévő értékeit a domonkosok székesfehérvári Szent Margit-egyházára (ecclesie sancte Margarete predicatorum in Alba de Were latino mercatore Budensi LXXX marcas et lucrum) hagyta. (O. L. Dl. 164. *Mon. eccl. Strig.* I. 280.) A végrendeletnek ez a mondata úgy is magyarázható, hogy az Esztergomban élő Bors ispánék a király (ó)budai curiája révén kerülhetett üzleti kapcsolatba s kereskedővel.

⁸⁰ *Mon. eccl. Strig.* I. 283–284. — *Mezey L.* — *Makay L.*: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XV. század, Budapest, 1960. 136–137.

Megtudjuk belőle, hogy a nagyböjt (Quadragesima) megülése a XIII. században is éppen úgy szokásos, mint volt a XI. és XII. században. A szenzációt jelentő királyi levél minket érdeklő része szó szerint így hangzik: „Éppen mikor a minapában, a nagyböjt kezdetén⁸¹ (1232. február 25-én) mind magam, mind országom lakosai kegyes katolikus szokás szerint egyházunkhoz gyülekeztünk⁸², hogy e szent napon magunkat a könnyeknek és töredelemnek adva át és áldozatot mutatva be az Úrnak a szentséges böjtöt megkezdjük, Róbert esztergomi érsek meglepetésszerűen⁸³ akkor hirdette ki reám, országom lakosaira, általánosságban egész Magyarországra az interdictum ítéletét, mint mondja, a Töletek kapott felhatalmazás alapján, és a magam és fiaim főember-szolgái közül egyeseket kihallgatás és ítélet nélkül a kiközösítés büntetésével is sújtott. . . Ámbár ily kegyetlen és meg nem érdemelt büntetés sérelmét nem tartoznám elviselni, de bárhogyan is történt, semmiféle konokságot nem tanúsítottam, hanem elviseltem zúgolódás nélkül, a legnagyobb szelídséggel, elküldve kedves elsőszülöttemet, a fenséges Béla királyt meg országom összes méltóságait a nevezett érsekhez, egyszer, kétszer, háromszor, sokszor esedezve, majdnem sírva könyörögve neki, hogy amely kilengésekért, illetve azoknak látszataért, eltiltotta az istentisztelet tőlem és országomtól, azokat az ő rendeletére a királyi jog sérelme nélkül orvosoltam. . . De csak annyit tudtam nála elérni a püspökök és más egyházi férfiak, főpapok sokszoros könyörgő kérésére, hogy a pünkösdi előtti szerdától Szent István király következő ünnepéig felfüggesztette az interdictumot. Mivel pedig a sérelem, ha meg nem érdemelten királyokat sújt, annál bántóbb, minél inkább tartozik a királyi fenség azt elhordozni, Szentségteknél emelek panaszt az esztergomi érsektől ért megszegyenítés miatt és sérelmeim sorozatát, minden más, az apostoli szék előtt tárgyalandó és előmozdítandó ügyes-bajos dolggal együtt kedvelt és hűséges főembereinknek, Dénes nádorispánnak, Simon győri ispánnak, valamint Rembaldus nemes és kegyes férfiúnak, a magyarországi és szlavóniai ispotályosok rendfőnökének szájára bízam. . .”

Hogy valójában mi történt 1232 hamvazószerdáján, arról Jakab prenestei választott püspöknek, pápai legátusnak s a magyar püspöki karnak 1232 decemberében (Ó-)Budán kelt okleveléből értesülünk. Követét a pápa a király (bemutatott) panaszára küldte hazánkba. Eljárásának — a mi szempontunkból — az első lépése a legérdekesebb, az tudniillik, hogy nem Esztergomba, hanem (Ó-)Budára hívta meg a két magyar érseket s a püspököket, apátokat és prépostokat — feltehetően azért, mert (Ó-)Buda már az ország (újabb) székhelye, s a hamvazószerdai események is talán ott zajlottak le. Az (ó)budai prépostsági templomban (in ecclesia Budensi) Róbert érsek a gyülekezet előtt bemutatta 1. azt a pápai bullát, melynek alapján az interdictumot kimondotta⁸⁴, 2. a kihirdetett interdictum írásba foglalt szövegét, melyet annak idején a püspökök is megkaptak⁸⁵, egyházmegyénkben pedig szintén kihirdettek és 3. az 1231. évi Aranybullának a király és fiai: Béla és Kálmán hercegek pecsétjeivel megerősített példányát⁸⁶

⁸¹ Cum nuper ad principium quadragesime. . . 1232. február 25-én (hamvazószerdán). Mon. eocl. Strig. I. 283.

⁸² . . . modo catholice pietatis tam ego, quam regni mei incole, unusquisque ad nostram ecclesiam conveniremus, ut hiis diebus, lacrimis et penitentiae dicatis. . . sacrosancta ieiunia susciperemus. Mon. eocl. Strig. . I. 283.

⁸³ . . . subito R(obertus) Strigoniensis archiepiscopus in me et regni mei colonos. . . sentenciam intulit interdicti. Mon. eocl. Strig. I. 283.

⁸⁴ Theiner, Aug.: Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia (röviden: Mon. Hung.). Romae, 1859. I. 107—111. (. . . litteras domini papae. . . , quarum auctoritate sententiam interdicti. . . tulerat.)

⁸⁵ . . . formam eiusdem interdicti. Uo.

⁸⁶ . . . constitutionem sigillorum domini Andree. . . regis et filiorum suorum, scilicet domini Bele et domini Colomanni regum munimine roboratum. Uo.

— kérve a legátust és a püspököket mind a három okiratnak az átírására, amit meg is kapott. A pápai bulla s az 1231-i királyi „constitúció” felhatalmazta az esztergomi érseket, hogy előzetes figyelmeztetés után a király ellen a kiközösítés fenyegetését is alkalmazhatja. Az interdictumról szóló oklevélben az érsek felsorolja mindazt, aminek megtartására a király az ország színe előtt annyiszor megesküdt, különösen pedig, amit az 1231. évi Aranybulla nyomtatékosan el is rendelt, azt ti., hogy a királyi kamara és más közhivatalok élére szaracénokat és zsidókat ne állítson — majd így folytatja: „Mindazokból, miket a pápa megjavíttatni kívánt és parancsolt, mindeddig semmi meg nem javíttatott, a király (1231-i) rendelete is megvetttévén, foganat nélkül maradt, s így az utóbbi baj rosszabb lett az előbbinél; miután a szaracénok nemcsak meghagyattak a királyi kincstár s nyilvános hivatalok élén, sőt állapotuk jobbra változott; kik előbb közülök szolgálai állapotban voltak, most még azon fizetéstől is fölmentettek melyekkel a királynénak eddig tartoztak s teljesen szabadokká lettek. A keresztények tömegesen térnek át a szaracénok vallására, mert azt látják, hogy Magyarországon különb sorsa van a pogánynak, mint a kereszténynek. . . És valamint a szaracénokat illető panasz meg nem szüntettetett, ugyanaz történt a pápai levélben felsorolt többi pontra nézve is. Az egyházaknak, monostoroknak adott birtokok, jövedelmek, a szaracénok gonoszsága, a király gaz tanácsadóinak sugalmazása folytán azoktól elraboltattak. Nehogy tehát az engedetlenség bűnébe essünk. . . a nyomorultakon ejtett ily nagy sérelmeket. . . tovább nem tűrhetjük. Mivel pedig András király általunk és a pápa által kegyesen és atyailag többször megintette sem gátolta meg a kihágásokat: a pápa rendeletének érvényt szerezve, egész Magyarországot egyházi tilalom alá vetjük. . . Mivel pedig a királyi felséget, amennyire lehet, tiszteletben akarjuk tartani, javulását várván, személye fölött még most nem mondunk ítéletet; de tanácsosait, kiknek sugallata által vonatik vissza s gátoltatik meg a bajok orvoslásában, kiknek sugallatára magasztalta föl s emelte hivatalokra a szaracénokat, egyházi átokkal sújtjuk. Kiátkozzuk Dénes nádort névleg is, nemcsak a mondott, hanem más okból is, . . . nevezetesen azért, mert nemcsak javadalmaiktól, hivataluktól fosztott meg számos egyházi személyt, hanem mert több ily személyt megveretett s velök csúfosan bánt; a szepesi préposton és plébánosokon többféle hatalmaskodást hajtott végre; János pozsonyi prépostot arcul verette, a szaracénokat pártolja és védelmezi, még saját javaiba is bevévén őket. Miklós főtárnokmesternek, ki által intéztetnek minden királyi és kamarai ügyek, még a jövő nagycsütörtökig időt engedünk, hogy mikben vétett, azokat megjavíthassa, azontúl őt is kiátkozzuk. Továbbá névleg kiátkozzuk Sámuel egykori kamaraispánt, mert az eretnőség hírébe esett s róla ez be is bizonyosodott; ebből magát tisztázandó s hibáját kijavítandó, fölvette a keresztet, határidőt szabott és kapott a szentföldre való utazásra, de nem ment el. . .”⁸⁷

II. András király 1232. május 16-i, valamint a pápai legátus és a magyar püspöki kar 1232. decemberi okleveléből tehát bizonyos, hogy a nagyböjt, a Quadregesima megülése a XIII. század elején is szokásban volt nálunk a magyar királyi udvarban. Csak annak közlésével maradt adószunk ez a két oklevél, hogy hol játszódott le az említett hamvazószerdai színjáték?

Eddig — indokolás nélkül — egyedül Balics Lajos helyezte (Ó-)Budára az interdictum kihirdetését. „Az 1232. évi február 25-én, hamvazószerdán⁸⁸ — írja — Endre egész udvarával s a főurakkal Budán volt, hogy királyunk régi kegyeletes szokása szerint ott a böjtöt megkezdje”. Az egyházi cenzura kihirdetésének

⁸⁷ Balics L.: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. Budapest, 1885. 262.

⁸⁸ Balics: i. m. II. 262.

általános gyakorlatát véve alapul, Balics a továbbiakban dramatizálva adja elő a cselekmény lefolyását: „A szokásos órában, midőn az istentiszteletnek kezdődnie kellett volna, Róbert érsek fölment a szószékre; a papság égő gyertyákkal állt a szentélyben, a harangokat Buda összes egyházaiban meghúzták; majd Róbert érsek elolvasván a gyertyákat, a mit sem gyanító király s kísérete jelenlétében elkezdett ünnepélyesen beszélni; a várt szentbeszéd helyett a király és a főurak borzasztó ítéletet hallottak. . .”⁸⁰

Balics valószínűleg a főpapok 1232. decemberi (ó)budai gyűléséből és talán Rogeriusból következtethetett arra, hogy az interdictum kihirdetése is ott történt. Ehhez hozzátehetjük, hogy (Ó-)Buda II. András uralkodásának második évtizedében már újabb, a korábnál központibb fekvésű királyi székhelynek is tekintendő, ahová az uralkodó a Quadragesima idejére időnkint nemcsak azért jön fel, hogy templomában imádkozzék (ezt megtehetette volna például Esztergomban kényelmesebben is), hanem elsősorban azért, hogy ezen a mindenki számára „hozzáférhetőbb” helyen és tavaszi időben a tél folyamán felgyülemlt kormányzati és bírói teendőit ellássa.⁹⁰ Ilyen beállításban tehát a királyi panaszlevélnek azt a mondatát, hogy a nagybőjt kezdetén ki-ki a saját egyházába igyekezett,⁹¹ a király esetében az (ó)budai egyházra is vonatkoztathatjuk, az interdictummal kapcsolatos 1232. évi december havi (ó)budai gyűlés pedig (a királyi székhely mellett) — II. András 1212 u. (kétes hitelű, illetve hamis) oklevele híradásának megfelelően — arra mutathat, hogy főpapjainknak és a király főembereinek valóban lehettek már akkoriban szálláshelyeik (Ó-)Budán,⁹² ami könnyebbé tette összejöveteleiket ott, mint például az érsek vagy a király elhagyófélben levő székhelyén: Esztergomban. Ha ez a feltételezésünk helytállónak bizonyulna, említett 1232-i két oklevelünk is fővárosunk történetének a forrásai közé léphetne. Ehhez azonban királyi okleveleink akkori sajátos keltezési gyakorlata miatt nincsen feltétlenül biztos bázisunk.

Az 1232. évi incidens az úgynevezett beregi egyezményvel zárult 1233. augusztus 20-án. A király megígérte, hogy: „Zsidót, szerecsenyt vagyis izmaelitát nem alkalmaz többé kamarai, pénzbeváltó, sótiszt, adószedő vagy más közhivatalra; azt sem fogja többé tenni, amit eddig tett, hogy zsidót vagy szerecsenyt keresztény tiszttal mellé segédül nevezzen, hogy ilykép folytathassa működését, . . . egyáltalában sehol az egész országban nem fogja megengedni, hogy zsidó vagy szerecseny közhivatalt viselhessen. . .”⁹³ A király és az egyházi nagybirtokosok meg egyeztek a sókereskedelem és a sószállítás kérdésében is. Ennek egyik fontos része a királynak az az ígérete, hogy a múltból elmaradt sóért, ötévi részletben 10.000 márkát fizet a károsult egyházaknak Pesten, a domonkosok házában, az éveket 1234-gyel kezdve és — mint 1222-ben a pénzváltással kapcsolatban — húsvét-tól húsvétig számítva.⁹⁴

Az (ó)budai királyi curiára és királyainknak a nagybőjt idején való ottani tevékenységére vonatkozó adataink további ismertetése során, a bizonytalan értékű 1232-i nagy híradás után, IV. Béla idejére kell lépniünk. 1236. március 2-án a király kancellárjával vizsgáltatta meg és íratva át a szentmártoni apátság több régi oklevelét.⁹⁵ Március 2-a a Quadragesima idejére esik; abból pedig,

⁸⁰ Balics: i. m. II. 262.

⁹⁰ L. a 3. fejezetet.

⁹¹ . . . unusquisque ad nostram ecclesiam conveniremus. Mon. eccl. Strig. I. 283. — L. még a következő fejezetet.

⁹² L. a 3. fejezetet és a 169. jegyzetet.

⁹³ Pauler: i. m. II². 119.

⁹⁴ Qui anni incipiunt computari a proxima pascha Resurrectionis dominice. . . Mon. eccl. Strig. I. 293. — Pauler: i. m. II². 120.

⁹⁵ Pannonh. rendtört. I. 749. — L. még a 32. jegyzetet és a hozzá tartozó szöveget.

hogy 1236-ban Dénes nádor (Ó-)Budán ítélkezett⁹⁶, arra következtethetünk, hogy az év nagybőjtjén a királyi curia is ott tartózkodott. 1239. március 6-án IV. Béla (Ó-)Budán kelt oklevelében az esztergomi egyháznak adományozta Ság és Ebed földjét⁹⁷, március 20-án (egy héttel húsvét előtt) pedig ugyanott a Sala-birtok ügyében, Csukár és más pozsonyi várjobbágyok ellen, a pannonhalmi apátság javára hozott ítéletet⁹⁸. 1240 nagybőjtjén négy ízben: március 13-án (adomány⁹⁹), 21-én (adomány¹⁰⁰), április 2-án (ítélet¹⁰¹) és 6-án (adomány¹⁰²) kelezett (Ó-)Budáról. Ezzel pedig elérkeztünk Rogeriusig, aki IV. Bélának és curiájának 1241. évi nagybőjti (ó)budai tartózkodásáról, ottani tevékenységéről kimerítő tájékoztatást adott.¹⁰³ Effajta adataink a tatárjárás utáni évekből is vannak. Így 1243 húsvétján¹⁰⁴ és 1249 nagybőjtjén¹⁰⁵ fordul meg IV. Béla (Ó-)Budán. 1251. március 21-én Benedek kalocsai érsek (egykori budai prépost és királyi kancellár) kelezi az esztergomi érsek javára kiállított adománylevelét (Ó-)Budáról¹⁰⁶. 1254. április 3-án¹⁰⁷ és 1256. március 21—22-én a király tartózkodik ott¹⁰⁸, 1266. március 23-án pedig Margitszigeten békül ki a fiával: Istvánnal.¹⁰⁹ Ez az egység arról is nevezetes, hogy az alattvalók peres ügyeiben mindkettejük által megtartandó rendes bíraskodási időszakot állapít meg: az első a nagybőjt közepe (a Quadragesima media), a második: Kisasszony napja (szeptember 8.), a harmadik pedig Szent Miklós ünnepe (december 6.)¹¹⁰. Hogy pedig korszakunkban a nagybőjt ideje valóban a király kormányzati és bírói tevékenységének tudatosan és intézményesen rendelt időszaka, bizonyítja végül Favus veszprémi prépost 1268. április 5-én kelt arról szóló memorialisa, hogy Ponith comes fia: Jakab a saját, atyja és rokonai nevében, a (budai) királyi curiában, Pál veszprémi püspök jelenlétében, aki a Quadragesima idején éppen Budán tartózkodott¹¹¹, — tiltakozását jelentette be azért, mert a király delegált bírái, egy földdarab ügyében, az ő és hozzátartozói hozzájárulása nélkül adtak ki egy oklevelet. A húsvét legkorábban március 22-re, legkésőbbben pedig április 25-re esvén, a Quadragesima a február 4-e, illetve március 10-e és március 22-e, illetve április 25-e közötti időt, általában tehát a tavasz első heteit foglalja magában. Ilyenkor hó már nemigen borítja az országot, s az utak is felszáradtak, nincs tehát komoly akadálya annak, hogy ki-ki lovára üljön s (a tél idején jól átgondolt) ügyesbajos dolgában, egy ismert és mindenki számára egyformán megközelíthető központi helyen tartózkodó királyát vagy annak curiáját fölkeressa.¹¹²

⁹⁶ Pannonh. rendtört. I. 751. (Datum Bude.) — IV. Béla 1238. július 6-án Budán erősít meg egy oklevelet. *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 519.

⁹⁷ Mon. eccl. Strig. I. 327—328.

⁹⁸ Pannonh. rendtört. I. 764—765. (Datum Bude. . .)

⁹⁹ Mon. eccl. Strig. I. 336. — Előzőleg, február 7-én, Pestről kelez. Hazai okmt. VI. 38.; *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 672. reg.

¹⁰⁰ *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 674. reg.

¹⁰¹ Pannonh. rendtört. XII. B. 286.

¹⁰² *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 676. reg.

¹⁰³ L. az I. fejezetet.

¹⁰⁴ *Sebestyén*: i. m. 20.

¹⁰⁵ *Sebestyén*: i. m. 21.

¹⁰⁶ Mon. eccl. Strig. I. 385—386.

¹⁰⁷ *Sebestyén*: i. m. 22.

¹⁰⁸ *Sebestyén*: i. m. 22.

¹⁰⁹ *Sebestyén*: i. m. 22. 1.

¹¹⁰ Mon. eccl. Strig. I. 533—534.

¹¹¹ . . . in presentia domini nostri reverendi Pauli episcopi ecclesie nostre, cum idem in quadragesima Bude esset, . . . predictus Iacobus vice et nomine suo ac patris sui et suorum cognatorum in curia regis contradixit. *Wagner*: Urkundenb. I. 343—344. — Ez azonban már Új Budán is történtetett. *L. Kubinyi*: (a 242. jegyzetben i. m.) 125.

¹¹² A nyár és ősz a mezőgazdasági munkák miatt alkalmatlan a hosszabb távozásra, a tél pedig fizikai akadálya a nagyobb távolságra való utazásnak. Ezért állapodik meg a szent-

Megállapíthatjuk tehát, hogy a nagybőjtnek (Quadragesimának), illetve húsvétnek királyaink által való ünnepélyes megülése évszázados gyakorlatra tekint vissza hazánkban is, s II. Andrásról, de még inkább IV. Béláról okleveles adatokkal is bizonyítható, hogy a Quadragesima idején (a tatárjárásig terjedő időben) gyakrabban (Ó-)Budán tartózkodtak. Rogerius híradásának tehát e vonatkozásban teljes a történeti hitele.

3

Az (ó)budai királyi házra (domus regia-ra) vonatkozó eddig legrégebbnek ismert forrásunk II. András királynak keltezetlen, de közvetlenül 1212 utánra datálható, s valószínűleg csak egy később átdolgozott szövegéről 1274-ben készült kétes hitelű¹¹³ átírásban ránkmaradt oklevele.¹¹⁴ Bevezető soraiban a király a város és a káptalan hírnevét emeli ki¹¹⁵, dispositiójában pedig elrendeli, hogy a község területén, melynek határait Rolandus prépost kérésére egy korábban (olim) kiadott oklevelében megállapította,¹¹⁶ se civis, se hospes, bármilyen rendű és állapotú lenne is, a budai egyház kárára házáat, szőlejét, vagy ingó vagyonát másra át ne ruházhassa, s hogy a városban sem a királyi ház őrei (de custodibus regie domus), sem pedig a jobbagyok, tudniillik az ispánok és preláthusok ott tartózkodó szolgálai közül (de familiis iobagionum, comitum videlicet et prelatorum ibidem commorantibus) senki magát a prépost és egyháza bírói joghatósága alól kivonni ne merje, amint ezt említett privilégiumában általánosságban egykor (már) megállapította volt.¹¹⁷

Az oklevél keltét Fejér és Knauz 1212-re¹¹⁸, Gárdonyi 1212 utánra,¹¹⁹ Wenzel (Podhraczky nyomán) 1215-re,¹²⁰ Szentpétery pedig, mivel II. Andrásnak a budai káptalan (ó)budai területének határait megállapító és bíraskodási jogáról is általánosságban megemlékező 1212-es (szintén kétes hitelű) okleveléről¹²¹ a király azt mondja, hogy egykor (olim) adta ki — hitelességét is megkérdőjelezve — jóval későbbre teszi.¹²² Korábbi és későbbi értékesítői hol elfogadták, hol elvetették.¹²³

mártoni apát lovas servienseivel, hogy Szent Márton naptól húshagyó keddig ő fedezi úti költségeiket. (Pannonh. rendtört. I. 720. — Nincs fű az utak mentén!) Az 1298. évi decretum 35. pontja pedig ellenzi a nádor téli bíraskodását: „... a nádor táborban megszállván, a mezőkön és gyűléseken, nem pedig falvakban és városokban ítélkezze, (és pedig) . . . tavaszi, nyári és őszi, nem pedig téli. . . időszakban. . .” (Szöveggyűjtemény 97. L. a 222. jegyzetben.)

¹¹³ L. a 123. jegyzetet.

¹¹⁴ Gárdonyi A.: Budapest történetének okleveles emlékei. I. (1148–1301.) Budapest, 1936. 12. (6. sz.) Átírta IV. László 1274. márc. 9-én, ezt meg I. Károly 1328. márc. 9-én.

¹¹⁵ L. a 4. fejezet végén.

¹¹⁶ „. . . infra eiusdem ville territorium, prout in autentico nostro olim ad petitionem. . . Rolandi prepositi concessio undique inclusum apparet. . . Gárdonyi: Budapest tört. oklt. I. 12.

¹¹⁷ „. . . ut nullus incolarum predictae Budensis civitatis tam de custodibus regie domus, quam de familiis iobagionum, comitum videlicet et prelatorum ibidem commorantibus a iudicio prepositi et ecclesie, sicut in predicto privilegio nostro generaliter expressum est, . . . se subtrahere audeat. . . Gárdonyi: Budapest tört. oklt. I. 12.

¹¹⁸ Fejér: CD. III/1. 127. — Knauz N.: A budai káptalan regestái. 1148–1649. Magyar Tört. Tár XII (1863) 112.

¹¹⁹ Gárdonyi: Budapest tört. oklt. I. 12. (6.)

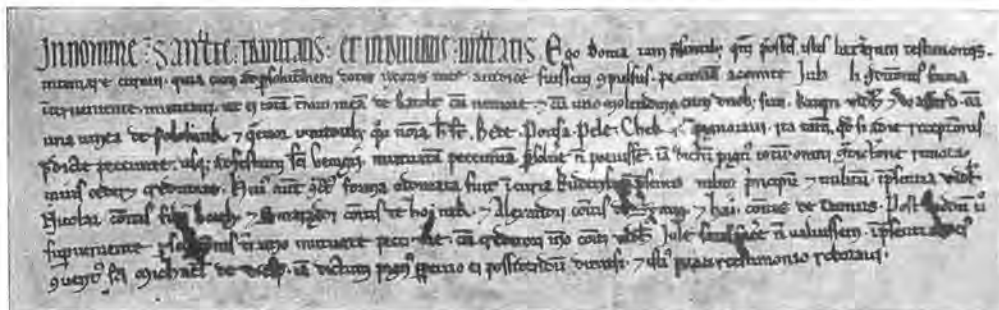
¹²⁰ Wenzel G.: Budai regesták. Magyar Tört. Tár I (1855) 77. (15. reg.)

¹²¹ Gárdonyi: Budapest tört. oklt. 6–11. (5A. sz. Egy eredetinek és valódinak az alapján dolgozhatták át később. Párja uo. 5B. sz. Hamis. Szentpétery: Kritikai jegyz. 280. reg.) Az oklevélre von. olv. a 174. és 197. jegyzetben mondottakat.

¹²² II. András király uralkodásának utolsó éveire. Szentpétery: Kritikai jegyz. 545. reg.

¹²³ Salamon F. „nyilvánvalóan koholmány”-nak minősíti, bár az oklevelet nem értette meg egészen. (i. m. II. 155., I. jegyzet, 261.) — Gárdonyi (Budapest tört. oklt. I. 12.) 1936-ban még valódinak és hitelesnek tartja, később azonban [Buda és Pest a tatárjárás előtt. Buda-

Megnyugtató kritikája — budai káptalani vonatkozású XIII. század eleji folyamatos oklevés anyag hiányában, de azért is mert eredetiben nem bírjuk — alig lehetséges. Azonban az (ó)budai királyi házra, következőképpen annak őreire, valamint az ispánok és preláthusok állandóan (Ó-)Budán tartózkodó szolgálaira vonatkozó híradását — még azt a legrosszabb lehetőséget is feltételezve, hogy röviddel az első átírása (1274) előtt koholták — nem sokkal az 1212 utáni évre vagy évekre téve, anélkül, hogy vele ehelyütt tovább foglalkoznánk — elfogadjuk egyrészt azért, mert, mint erre még visszatérünk, a királyi ház (domus regia) emlegetése a XIII. század első két évtizedében igen gyakori, az *olim* határozószó pedig korszakunkban nagyon rövid, néha csupán fél évre terjedő időtartamot is jelezhet,¹²⁴ de különösen azért, mert a közelmúltban (1965 októberében) sikerült fellelnünk egy keltezetlen, Karácsonyi J. által az 1213 körüli időre, illetve 1213-ra datált eredeti, még kiadatlan és minden kétséget kizáróan hiteles oklevelet, amely II. András király (ó)budai curiájáról közvetlenül értesít. Doma (magán) oklevele ez.¹²⁵ Mivel fővárosunk kora középkori történetének egyik felbecsülhetetlenül értékes pillérét látjuk benne, úgy véljük, megérdemli, hogy e helyütt teljes szövegében is megörökítsük. Ez pedig a következő:

Doma oklevele 1213-ból. — Die Urkunde von Doma aus dem Jahre 1213

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Ego Doma tam presentibus, quam posteris istis litterarum testimoniis intimare curavi, quia cum ad persolutionem dotis uxoris mee a iudice fuissem compulsus, pecuniam a comite Jula [ta]li conditionis forma interveniente mutuavi, ut ei totam terram meam de Ratolt cum nemore et uno molendino, cum duobus servis, Kuqin videlicet et Wassard, cum una vinea de Polosnuk et quatuor vinitoribus, quorum nomina hec sunt:

pest, 1941. Tallózás Budapest és környéke múltjából. I. 35 — 36., 39. és Magyarország középkori fővárosa. Századok 78 (1944) 222.] elveti. — Fügedi E. nem veszi figyelembe Salamon, Szentpétery (I. a 10. jegyzetet) és Gárdonyi kételyeit. [Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM. XIII (1959) 15., 25., 32. és 33.]

¹²⁴ III. Ince pápa 1211. február 12-én írja: „...dictus rex olim...nobis supplicaverat”, hogy a koronázás jogáról az esztergomi egyháznak privilégiumot adjon. (Mon. eccl. Strig. I. 199.) Ez pedig 1209. május 15-én történt. (Uo. I. 187.) — Még rövidebb (fél év) az „olim” időtartama 1203-ban, amikor ugyancsak III. Ince pápa május 5-én azt írja, hogy Imre király — „nobis intimasset” (uo. I. 166.), az intimatio pedig 1202. november 8-án történt. (Uo. I. 166., l. jegyzet.) — „Röviddel ezelőtt” jelentéssel támasztható alá egy 1422. évi pápai oklevél *olim*-ja. Heilig K.: A középlatin filológia feladatai Magyarországon. Századok 68 (1934) 140. — Az 1212 u. oklevelet különben is egy eredetinek és valódinak az alapján dolgozhatták át később.

¹²⁵ Veszprémi káptalan m. lt. Litterae Mancae nr. 1. — Felül az A—G betűkkel intercidált, kissé sérült hártvány, pecsét nyoma nélkül. Első mondata scriptura longior-ral van írva. Valószínűleg Veszprémben írták. Az intercidálással való oklevélhitelesítésre von. olv. Kumorovitz L. B.: A középkori magyar magánjogi írásbeliség első korszaka. Századok 97 (1963) 24—27.

Bede, Pousa, Pele, Chek [im]pignoravi; ita tamen, quod si a die receptionis predictae pecunie usque ad festum sancti Georgii mutuam pecuniam persolvere non potuissem, iam dictum pignus totum, omni contradictione remota, in ius cederet creditoris. Huius autem contractus forma ordinata fuit in curia Budensi, in presentia multorum principum et militum, in presentia videlicet Nicolai comitis fil[i]i Borch et Smaragdi comitis de Zounik et Alexandri comitis de Sýmig et Zah comitis de Tumus. Postmodum vero superveniente persol[ut]ionis termino mutuae pecunie, cum creditori meo, comiti videlicet Jule satisfacere non valuissem, in presentia [to]cius conventus sancti Michaelis de Wesprimio iam dictum pignus perpetuo ei possidendum dimisi et istius pitacii testimonio roboravi.¹²⁶

¹²⁶ Doma keltezetlen oklevelét Karácsonyi János használta először, dátumát pedig — archontológiai adatok alapján — az 1213 körüli időre („circa annum 1213”), illetve 1213-ra tette. [Karácsonyi, J.—Borovszky, S.: Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum. . . (Budapestini), 1903. 17., 71. és 112.] Doma szerint a jogi cselekmény a király (ó)budai curiájában, Borch fia Miklós ispán, Smaragdus szolnoki ispán, Sándor somogyi ispán, Zah temesi ispán és sok más (az oklevélben meg nem nevezett) udvari főember és vitéz jelenlétében és tanúsága mellett folyt le. *Borch fia Miklós* (megye nélküli) ispánként (a Doma oklevelén kívül) 1211-ben (uo. 13., 3. jegyzet) és 1213-ban (uo. 17., 2. jegyzet). — Zimmermann, Fr.—Werner, C.: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1892. I. 16.) fordul elő. *Smaragdus* 1205-ben és 1206-ban a király curialis comes-e és szolnoki ispán (Szentpétery: Kritikai jegyz. 217., 218., 219., 222., 223. és 224. reg.), majd még 1206-ban vajda (uo. 227. reg.), 1208-ban és 1209-ben bihari ispán (uo. 235., 236. és 240. reg. — 1209-ben felváltja őt Miklós, Miklóst Mihály, Mihályt meg Banco — uo. 241., 242. és 243. reg.), Doma oklevelében újból szolnoki ispán, 1214-ben pedig már pozsonyi ispánként szerepel az oklevelekben (uo. 289., 290. és 291. reg.). *Sándor* 1209-ben (uo. 242. + 518. 1. — a többi okl. hamis) és 1213-ban somogyi (uo. 281. reg. — Pannonh. rendtört. I. 627—628.), 1214-ben pedig már újvári ispán (uo. 291. reg.). *Zah* temesi ispán csak Doma oklevelében szerepel. Ezen adatok alapján, az oklevél keltének a meghatározása szempontjából elsősorban Smaragdusnak szolnoki és Sándornak somogyi ispánként való egyidejű szereplése a döntő. Mivel bizonyos, hogy Sándor Bánk nádor bukásáig (kevéssel 1213. szeptember 28. utánig — *Pauler*: i. m. 53.) viselte a somogyi ispáni tisztet, s 1214-ben Smaragdus is már pozsonyi ispán, — Smaragdus és Sándor egyidejű szolnoki és somogyi ispánsága, következképpen Doma oklevelének a kelte legkésőbb 1213-ra tehető. Legkorábbi terminusa az 1209. esztendő nem lehet azért, mert Smaragdus akkor még bihari és nem szolnoki ispán. Mivel 1210—1212-ből egyikükre sincs adatunk, s az oklevelek csekély számán kívül figyelembe véve még azt a körülményt, hogy II. András uralkodásának ebben a szakaszában az országos főtisztségek sűrűn cseréltek gazdát, az 1213-nál korábbi dátumot nehéz valószínűsíteni. Végül az 1213-as datálás mellett szól Dezső csanádi püspöknek, Poth korábbi nádornak és Sándor somogyi ispánnak egy 1213-i választott bírói, valamint Berehtold kalocsai érseknek és más udvari főembereknek Pannonhalmára javára 1213-ban hozott és 1214-ben írásbafoglalt ítélete azért, mert ebben az ügyben is jelentős szerepe van Sándor ispánnak: az világlik ki belőle, hogy mind a Doma, mind pedig a pannonthalmiak ügyét *egy* bírósági időszakban tárgyalhatták az (ó)budai királyi curiában. (Pannonh. rendtört. I. 627—628.)

Karácsonyi—Borovszky művét bírálva Domanovszky S. megjegyezte [Századok 39 (1905) 167.], hogy „Az 1213. év egyik legerősebb bizonyítéka (111. 1.) Smaragd szolnoki ispánsága, ami az Archontológiából teljesen hiányzik. Ezen a ponton különben hivatkozik a megokolás a veszprémi káptalani levéltár egy oklevelére, mint a mely bizonyítja, hogy Smaragd 1213-ban még szolnoki ispán volt. Nem ártott volna ezt az oklevelet közelebről megjelölni.”

Smaragdus neve valóban hiányzik az 1213-ból ismert oklevelekben, de nem hiányzik a Borch fia Miklós és Sándor somogyi ispáné, kik, mint láttuk, a Doma oklevelében Smaragdus szolnoki és Zah temesi ispánnal együtt (és egyidőben) szerepelnek, s akiket Karácsonyi nem a Registrumból, hanem Smaragdust Vilmos erdélyi püspöknek, Sándort pedig II. András királynak egy 1213-ból való okleveléből sorolt archontológiájába (i. m. 16—17.), Domanovszky azonban ezeket az adatokat nem vette figyelembe. Borch fia Miklós ispán és Sándor somogyi ispán 1213-i igazolása tehát kihatván Doma oklevelének Smaragdusára, — Karácsonyinak a Domanovszky által vitatott 1213-as évköre nem vezet datálási circulus vitiosusra.

Megtudjuk belőle, hogy Doma-t a felesége után esedékes hitbér kifizetése ügyében az érdekelt rokonság bíróság elé idézte. Ott egyesség jött létre közötté és a felperesek között. A tárgyalás idején azonban nem volt pénze, ezért Jula ispántól vett fel kölcsönt, fedezetül pedig a bíró előtt zálogba adta hitelezőjének Ratolt-i földjét réttel, malommal és két szolgálával, valamint Paloznak-i szőlejét négy szőlőmívessel — oly feltétellel, hogy ha Szent György ünnepéig (április 24.) adósságát ki nem fizeti, a zálogjogon lekötött birtok — ellentmondás nélkül — hitelezőjére száll. Mivel pedig a terminus napján nem tudott fizetni, zálogba bocsátott birtokát, a veszprémi káptalan előtt, Jula ispánnak, most már örök jogon való birtoklásra engedte át, az ügyletet pedig saját (chirographált) oklevelével is megerősítette. Oklevelének, a mi szempontunkból, az a legértékesebb része, amelyben az egyesség létrejöttének a helyét és körülményeit mondja el: *Huius contractus forma ordinata fuit in curia Budensi, in presentia multorum principum et militum, in presentia videlicet Nicolai comitis filii Borch et Smaragdi comitis de Zounik et Alexandri comitis de Sýmig et Zah comitis de Tumus . . .*, azaz: a szerződés a budai királyi curiában, sok udvari főember és vitéz jelenlétében, nevezetesen Borch fia Miklós ispán, Smaragdus szolnoki ispán, Sándor somogyi ispán és Zah temesi ispán előtt jött létre.

Doma oklevele más fontos megállapításokra is nyújt lehetőséget. Így például abból, hogy a peregyességgel lezáruló ügyet a királyi curiában tárgyalták, az oklevélben említett bíróban csakis a király curialis comes-ét, a későbbi országbírót ismerhetjük fel, aki az 1222-i Aranybulla szerint is csak a királyi curiában ítélezhet, a sajátjában pedig csak az udvarban megkezdett pereket fejezheti be.¹²⁷ A Szent György napjára (április 24.) kitűzött fizetési határidőből pedig arra következtethetünk, hogy a per nem sokkal a terminus előtt, az év nagyobbíti időszakában (Quadragesima) volt folyamatban.¹²⁸ Ez pedig azt bizonyítja, hogy a Rogerius-i Quadragesima megülése régi szokás, valamint azt (ami Rogerius korában maradék nélkül világos), hogy *a tavaszi évszak* nemcsak a húsvéti ünnepkör egyes ünnepeinek a megülésére szolgált, hanem *az államigazgatásnak és bíráskodásnak is fontos időszaka* volt.¹²⁹

Doma oklevelén kívül az (ó)budai királyi curia XIII. század eleji megléte mellett közvetve bizonyít, és bírói funkciójába is teljes betekintést nyújt Berchtold kalocsai érseknek és Miklós nádornak Uros pannonhalmi apát által Csukár pozsonyi várjobbágy és társai ellen 1313-ban indított és lefolytatott perében s a király megbízásából Gertrud királyné, Berchtold érsek és más udvari főemberek által ugyancsak még 1213-ban hozott ítéletéről 1214-ben kiadott oklevele is.¹³⁰ Bevezető soraiból megtudjuk, hogy a Sala földjéhez tartozó Sztara és Udvari nevű, Csukár és társai által lerontott falvak ügyében indott perben II. András király először személyesen kívánt eljárni, később azonban, mivel hadat vezetett a bolgárok ellen,¹³¹ a per lebonyolítását Gertrud királynéra, Berchtold kalocsa

¹²⁷ Curialis comes noster, donec in curia manserit, omnes possit iudicare et causam in curia incoatam ubique terminare. Mon. ecel. Strig. I. 234. — A dos-ra von. olv. Tripart. I. 93. tit. Werbőczy István Hármaskönyve (ford. Kolosvári S. és Óvári K., szerk. Márkus D.) Budapest, 1897. 172—175.

¹²⁸ 1213-ban a húsvét ápr. 14-én, a Quadragesima media márc. 20-án, a hamvazó-szerda pedig február 27-én volt. *Szentpétery I.*: Oklevéltani naptár. Budapest, 1912. 104.

¹²⁹ Erre máshelyütt még visszatérünk. — IV. Béla curiájának a régihez képest új ügyrendje is ilyen adminisztrációs időszakot tétel fel (*Szentpétery*: SRH. II. 556—559.), Doma esete s a Pannonhalma részére hozott ítéletről szóló oklevelek pedig ilyen változást már II. András idejére igazolnak.

¹³⁰ Pannonh. rendtört. I. 628—630.

¹³¹ . . . dominus A. rex Vngarie. . . diffinitive calculo sententie personaliter vellet dirimere, impeditus demum necessariis regni sui causis, puta profecturus valida manu in exercitum contra Gubatos. . . Pannonh. rendtört. I. 628. — Vö. *Pauler*: i. m. II². 493., 46. jegyzet.

érsekre és azokra a főembereire bízta, akik akkoriban éppen — a királyné oldalán — a (királyi) curiában (in curia circa reginam) tartózkodtak.¹³²

A delegált bíróság, az ügy kivizsgálására, inquisitorokként, Márton mester bácsi kanonokot és C. budai prépost B. káplánját¹³³ küldte ki Pozsony és Nyitra megyébe, kik onnan visszatérve írásban is beszámoltak nyomozásuk eredményéről. Az ítélelhozatal előtt a felek — a bíróság hozzájárulásával — békebírák ítéletére bízták ügyüket. Ezek: Dezső csanádi püspök, Poth egykori nádor és a Doma oklevelében is szereplő Sándor somogyi ispán a Sala földjéhez tartozó két falut: Sztarát és Udvarit, melyeket Csukár és társai elfoglalva lerontottak, visszaítélik a szentmártoni apátságnak¹³⁴, döntésüket pedig írásba is foglalják.¹³⁵ A felek a békebírák ítéletében megnyugodtak, mire a bíróság a Győr-nembeli Márton mesterrel a vitás földet körülhatároltatta és Uros apátot annak birtokába beiktatta. Mindez pedig, mint ahogyan az oklevél befejező sorai elmondják, „Miklós-nak, a királyné udvarispánjának és győri ispánnak, Tyburcius mosonyi ispánnak, Bagun fehérvári ispánnak és Péter csanádi ispánnak az egybehangzó hozzájárulásával és egyetértő helyeslésével történt, kik akkoriban éppen a (királyi) curiában, a királyné kíséretében (in curia circa dominam reginam) tartózkodtak, a leggyőzedelmesebb András királynak, III. Béla fiának az uralkodása alatt, amikor a tiszteletreméltó Bertoldus kalocsai és János esztergomi érsek a hit alapjain (állva) szerencsésen kormányozták az Isten egyházát, és Bánk pozsonyi ispán volt a nádor, András a bodrogi, Gyula pedig a bácsi ispán; az Úr megtestesülésének ezerkétszáztizenegyedik esztendejében”¹³⁶

¹³² G. regine Vngarie et nobis, scilicet venerabili B. Colocensi archiepiscopo et universis principibus communiter in curia circa ipsam reginam tunc temporis commorantibus, pleno iure secundum iustitie tramitem dimisit diffiniendam. Pannonh. rendtört. I. 628. — Itt tehát királyi és nem csupán királynéi curiáról van szó, mint ezt az oklevél (e részben téves) fejregesztájában olvassuk. (Ez így hangzik: „1214. — Az előző évben Gertrud királyné curiájában egybegyűlt Bertold érsek és más főemberek levele, mely szerint ők II. András király megbízásából három tekintélyes választott bíró ítélete alapján Uros szentmártoni apátnak visszaadatták a Sala földjéhez tartozó Sztara és Udvari nevű falvakat, melyeket Csukár és társai lerontottak; egyszersmind leirtatták az egész Salaföld határait.”)

¹³³ Nos vero viam regiam pre oculis habentes, ut veritas sepius exagitata magis splendescat in lucem, duos, scilicet magistrum M(artinum) canonicum Baciensem fidelem nobis in pluribus et B. capellanum C. prepositi Budensis, viros discretos et providos a conterminalibus vicinis circumiacentibus ad inquirendam omnimodam rei veritatem ad Poseniensem simul et ad Nitriensem partes a nostro latere misimus diligentem inquisitores. Pannonh. rendtört. I. 628.

¹³⁴ Pannonh. rendtört. I. 627.

¹³⁵ Az arbiterek oklevelének tartalmát az 1214-es oklevél is közli. Pannonh. rendtört. I. 628.

¹³⁶ Hee vero acta sunt Nicolao curiali comite regine et Geuriensi, Tyburcio comite Musuniensi, Bagun comite Albensi, Petro comite Cenadiensi in curia circa dominam reginam tunc commorantibus et omnia unanimi consensu conprobatibus, A(ndrea) victoriosissimo rege, tertii filio Bele, regnante, venerabilibus B(ertoldo) Colocensi, I(ohanne) Strigoniensi archiepiscopis, feliciter in fundamenta fidei ecclesiam Dei gubernantibus, Banc palatino et comite Poseniensi, Andrea Budruguiensi, Gula Baciensi comitibus existentibus. Anno ab incarnatione Domini millesimo CC.-mo X.-mo IIII. Pannonh. rendtört. I. 630. — Ez az 1214-ben kiállított oklevél tehát azt mondja, hogy a benne foglalt és lebonyolítására hosszabb időt igénylő jogi cselekmény Miklós királynéi udvarispán és győri ispán, Bagun fehérvári ispán, valamint Péter csanádi ispán közreműködésével történt, amikor Bánk pozsonyi ispán volt a nádor, András bodrogi, Gyula pedig bácsi ispán. Az ügy lebonyolításában szereplő Miklós királynéi udvarispánja a királyné halálával (1213. szept. 28. — *Pauler*: i. m. II², 53.) megszűnt, s 1214-ben (és később) győri ispánként sem szerepel, Bagunt a fehérvári ispán-ságban 1214-ben Miklós (*Szentpétery*: Kritikai jegyz. 291. reg.), Péter csanádi ispánt pedig Márton váltotta fel (uo. 291. reg.); a méltóságosban szereplők közül Bánk nádor 1213 őszén (rövid időre) csak pozsonyi ispánságát tartotta meg (uo. 282., 283. reg.), András bodrogi ispánságát 1214-ben az új nádor (Miklós — uo. 282., 283. reg.), Gyula bácsi ispánságát pedig szintén 1214-ben Salamon királyi tárnokmester vette át (uo. 289. és 291. reg.), s

Mint látjuk, az 1214-i ítéletlevél (1213-i cselekményére utalva!) kétszer is említi a királyi curiát, anélkül azonban, hogy helyét közölné. A Doma okleveléhez való simulása miatt azonban szinte kétségtelen, hogy ebben az esetben is az (ó)budai királyi curiára kell gondolnunk, mert mind a két oklevél egyidőben (vagy legalábbis közel egyidőben), következésképpen egy curiában tárgyalt ügyekről szól.

Megerősíti e megállapításunkat „C” budai prépost „B” káplánjának (1213-ban) hiteleshelyi kiküldöttként való szerepeltetése is az ítéletlevélben, mert máshonnan *más káptalan* bizonyosságát küldték volna ki a bíróság emberével: Márton mester bácsi kanonokkal Pozsony és Nyitra megyébe az elrendelt vizsgálat lebonyolítására.

Doma 1213-i oklevele, a pannonthalmi apát és Csukár közötti perrel kapcsolatban kiadott 1213. évi békebírói és az (1213-as cselekményű) 1214. évi Berchtold-féle ítéletlevél tehát — véleményünk szerint — szinte megtámadhatatlan bizonyítékunk arra, hogy az 1210 utáni években már (Ó-)Budán is van curiája a magyar királynak, vagy másképpen kifejezve: a magyar király kormányzati residentája, illetve curiája már (Ó-)Budán van — aki ugyanezen okleveleink bizonyossága szerint —, részben személyesen, részben pedig udvari főemberei által legfőbb bírói tisztét is ott látja el. E működése részleteinek a bemutatása mellett igen fontosak azok az adatok is, melyeket ezekből az oklevelekből többek között például a veszprémi és (ó)budai káptalan hiteleshelyi működésének kezdeteiről kapunk.¹³⁷ Ugyancsak az (ó)budai királyi curia bíraskodásával hozható kapcsolatba a budai káptalannak a tüzes-vaspróbák lebonyolításában való részvétele. Legrégibb itteni példáját 1211-ből ismerjük. Azt bizonyítja ezen eddig legkorábbi ismert oklevelében a káptalan, hogy a pannonthalmi apátság és Gatk kamaraispán között a Sala földje miatt folyó perben, Berchtold választott kalocsai érsek ítélete szerint, az apátság embere a káptalan előtt tüzes-vaspróbának (ad candens ferrum in loco Budensi) vettetett alá.¹³⁸ Tekintve, hogy a szereplő felek nem helybeliek, az ottani káptalannak az ügyben való szerepeltetése csak abban az esetben indokolt, ha a próba elrendelése is (Ó-)Budán történt.

Végül a tárgyalt oklevelekkel csaknem azonos idejéből ítélve — az (ó)budai királyi curia mellett vall II. András királynak a budai prépostság részére adott az az 1212-i (említett, nem egészen kifogástalan) oklevele is, melyben „előkelőinek egyetértő helyeslésével, kik ezen ügy eldöntésére a királyi consistorium-ban (in regali consistorio) összegyűltek”, Buda területén a bíraskodási jogot, a vásárvám és szőlődézma (cseberpénz) szedésének jogát, továbbá a sóadományt, amelyeket Imre királytól nyert, ő maga azonban elvett a káptalantól, visszaadja és a káptalant illető budai terület határait megállapítja.¹³⁹

Mindezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy az (ó)budai királyi curia a XIII. század második évtizedének kezdetén (1212—1213—1214) már fennáll és javában működik. Magában foglalhatta a királyi és királynéi lakosztályt (domus regia), a kormányzati és bírósági tanácsok működtetéséhez szükséges

1215-ben sem méltóságviselők, tehát az ő leváltásuk is a Bánkéval egyidőben történt. Mindez arra vall, hogy az oklevélben különbséget kell tenni az actum és a dátum között: a cselekmény 1213 szept. vége előtt fejeződött be, írásbafoglalása pedig csak a politikai nyugalom helyreálta után, 1214-ben történt, amint azt Erdélyi L. (Pannonh. rendtört. I. 288—289.) és Karácsonyi J. (Váradi Reg. 17., 1. jegyzet és uő: Magyar nemzetségek I. 155—156.) megállapította, s ami különben az oklevél bevezető és befejező részéből is minden különösebb magyarázat nélkül is világos.

¹³⁷ Ezek országos viszonylatban is első példái a külső hiteleshelyi működésnek.

¹³⁸ Pannonh. rendtört. I. 621. — *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 5—6.

¹³⁹ *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 6—11. (5A. sz.) — Az oklevélre von. 1. még a 121., 174. és 197. jegyzetben mondottakat.

hivatali helyiség(ek)et (consistorium)¹⁴⁰, valamint a palota segédszemélyzetének a lakó- és munkahelyiségeit.

Az eddig mondottakból világos továbbá, hogy az (ó)budai királyi curia múltjának a vizsgálatában — rendkívül szerencsés módon — az 1213—1214-es évekből való néhány felbecsülhetetlen értékű, egymást kölcsönösen kiegészítő és igazoló oklevélre támaszkodhatunk. Ilyen oklevél-együttesünk, témánkkal kapcsolatban, nincs is több — valószínűleg azért, mert egyikük sem királyi oklevél, ezért, *bizonyítékbiztosításul*, a cselekmény helyét is szükségesnek tartották megjelölni, amire a királyi oklevelekben, mint magától értetődő dologra, nem volt szükség.

Mostani vizsgálódásunk során még a hozzájuk kapcsolódó azokra az oklevelekre is ki kell térnünk, amelyek a magyar királyok koronázása, a királyi család lelki gondozása s a királyi udvar tisztjei fölötti egyházi joghatóság gyakorlása tekintetében az esztergomi és kalocsai érsek között III. Béla óta éppen 1211-ig hevesen folytatott küzdelem fontosabb szakaszait jelzik, azért, mert úgyszólván mindegyikük a domus regiara is kitér, s ezáltal az 1212 u.-i (ó)budai királyi házról tudósító, de kétségbe vont hitelű (vagy inkább hamis) oklevelünk pontosabb elemzéséhez és értékesítéséhez is hozzájárulhatnak.

Szent István Sebestyén esztergomi érsek koronázta meg 1001-ben.¹⁴¹ I. Andrásnak a pogány lázadásból megmenekült három püspök tette fel fejére a koronát.¹⁴² Lukács esztergomi érsek (1158—1174) II. László ellenkirálytól (1162—1163) megtagadta a koronázást; a szertartást Mikó kalocsai érsek végezte el, „bár a koronázáshoz semmi joga nem volt”.¹⁴³ A másik bitorlót: IV. Istvánt (1163. jan. 27—1165. ápr. 15.) is a kalocsai érsek koronázta meg.¹⁴⁴ Lukács érsek a görög császári udvarból hazatért III. Bélát sem akarta megkoronázni, úgyhogy a pápa rendeletére, 1173. jan. 13-án,¹⁴⁵ őt is a kalocsai érsek koronázta meg.¹⁴⁶ Hogy pedig ez az eset a jövőre vonatkozólag ne szolgáljon jogalapul, III. Béla 1174. jan. 13-án írásban ismerte el az esztergomi érsek mindenkori királykoronázási jogát.¹⁴⁷ Úgy látszik, egyéb okok mellett, ezért romlik meg ekkoriban a király és az érsekek között a jó viszony.¹⁴⁸ Jób esztergomi érsek (1185—1203) egyházának Szent Istvántól és utódaitól kapott szabadságait és mentességeit (libertates et immunitates), melyeket már Lucius pápa (1181—1185) megerősített, 1188-ban

¹⁴⁰ A *consistorium* szó jelentheti a tanácsstermet vagy magát a tanácsot. 1212-ben II. András „*concordi principum nostrorum, qui ad discussionem huius negotii in regali consistorio congregati fuerant. . . assertione*” — értesült a budai káptalan némely sérelmeiről. (*Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 8.) — Ugyanebben az esztendőben „in regali consistorio” döntött a király a kapornaki egyház patronatusáról. (Mon. eocl. Strig. I. 202.) — 1518. október 13-án a váci káptalan embere a budai káptalannak kézbesített egy oklevélkikereső, királyi mandatumot. A *relatio* erről így ír: „. . . ad ecclesiam consequenterque sacristiam sive consistorium, ubi scilicet ipsum capitulum congregatum fuisset — accessissent”, és itt mutatta be a parancslevelet. (O. L. Dl. 89. 127.) Ez utóbbi adatot Kubinyi Andrásnak köszönöm. — A „*curia*”-nak bizonyos esetekben épülettel való azonosságára von. olv. IV. Béla király 1256. december 17-i oklevelét, melyben esztergomi palacium-áról azt írja, hogy az érsek curiája mellett fekszik (*pallacium, in fine curie archiepiscopalis constructum*). Mon. eocl. Strig. I. 440.

¹⁴¹ *Balics L.*: A római katolikus egyház története Magyarországon. I. Budapest, 1885. 26. — Az első koronázás kérdésével kapcsolatban olv. Mon. eocl. Strig. I. 3—30.

¹⁴² Mon. eocl. Strig. I. 48.

¹⁴³ *Balics*: i. m. II. 137. — *Erdélyi*: Művelődéstört. II. 139—146.

¹⁴⁴ *Erdélyi*: Művelődéstört. II. 143. — *Szentpétery*: Oklt. naptár 28.

¹⁴⁵ *Szentpétery*: Oklt. naptár. 28.

¹⁴⁶ Mon. eocl. Strig. I. 122—123., 188.

¹⁴⁷ Mon. eocl. Strig. I. 123.

¹⁴⁸ III. Sándor pápa szerint (1179-ben) Lukács esztergomi érsek üldözi András kalocsai érseket, a király pedig megfosztotta őt érsekségétől és jövedelmeitől. *Holtzmann, W.*: Papst Alexander III. und Ungarn. Ungarische Jahrbücher VI (1926) 403., 405.

III. Kelemen pápával (1187—1194) foglaltatja írásba.¹⁴⁹ Megismételteti ezt 1191. dec. 13-án III. Coelestin pápával (1191—1198),¹⁵⁰ aki néhány nap múlva újból megerősíti az esztergomi érsek koronázási jogát, s registrumába is bejegyzett bullájába s a III. Bélától nyert III. Sándor pápa által megerősített és most már megnevezett azt a kiváltságát is belefoglalja, hogy a királyi ház officialisainak az előjáróit (regie domus officialium prepositos) egyházi átokkal sújthatja s lelkiekben ő a bírójuk.¹⁵¹ Az esztergomi érseknek ezen jogait 1203. máj. 5-én III. Ince pápa (1198—1216) is megerősítette.¹⁵²

Az esztergomi érseknek tehát a XII. század végéig meg tudták őrizni előjogaikat. Az ellentét azonban Imre alatt kiújult, és csak II. András uralkodásának a közepe táján simult el véglegesen.¹⁵³ 1204. április 24-én a pápa — Imre kérésére — meghagyta Ugrin esztergomi érseknek, koronázza meg a király kiskorú fiát: Lászlót.¹⁵⁴ Ez 1204. augusztus 26-án meg is történt,¹⁵⁵ azonban az esztergomi széküresedés miatt a koronázást János kalocsai érsek végezte.¹⁵⁶ János 1205-ben Esztergomba helyeztette magát. Ez nem ment simán, mert az esztergomi suffraganeus püspökök tiltakoztak a pápánál — többek között azzal érvelve, hogy „nevezett érsek mind ez ideig azt hangoztatta: a kalocsai egyház az esztergomi érsekséggel egyenrangú, s utóbbinak mind szóval, mind pedig cselekedettel sok тұrhetetlen sérelmet okozott”, azért az a jogos aggodalmuk, hogy — ha Jánost az említett metropolisba helyeznék át, visszaemlékezve szavaira — szégyenében — nem fogja elegendő gondossággal képviselni az esztergomi egyház érdekeit, suffraganeusait pedig, akik — kötelességük szerint — neki néha keményen is ellenálltak, el fogja nyomni.¹⁵⁷ A pápa azonban mégis kinevezte,¹⁵⁸ s János 1205. október 6-tól 1222 novemberéig kormányozta az esztergomi érsekséget. 1209-ben most már ő folyamadik a pápához a koronázás jogának az esztergomi érsek számára való megerősítéséért, amit ugyanazon évi május 5-én meg is kap.¹⁵⁹

Erre pedig azért volt szüksége, mert a kalocsai érseki székben utóda, Gertrud királyné testvére, a király sógora: Berchtold választott érsek — az övénél még nagyobb hévvel és eredménnyel rivalizál az esztergomi érseki katedrával.¹⁶⁰ Erre vall az a suffraganeus püspöki bizottság által kidolgozott és megbízásukból

¹⁴⁹ Mon. eccl. Strig. I. 135—136.

¹⁵⁰ Mon. eccl. Strig. I. 140—141.

¹⁵¹ Mon. eccl. Strig. I. 141.

¹⁵² Mon. eccl. Strig. I. 166—167.

¹⁵³ Az ellentét azonban Imre alatt kiújult, és csak II. András uralkodásának a közepe táján simult el véglegesen. 1203. február 28-án Imre — mivel keresztes hadjáratra készül — arra kéri a pápát, az esztergomi és a kalocsai érseknek tiltsa meg, hogy távolléte alatt egyházi ügyben egymás ellen perlekedjenek, mert ebből országában csak egyenetlenség, botrány, sőt felkelés is támadhatna; a már folyamatban lévő pereiket pedig csak visszatérte után kezdje tárgyalni. Imre ugyan nem ment a Szentföldre, 1203 májusában pedig Jób érsek már Rómában személyesen azzal vádolja János kalocsai érseket (1202—1205), hogy amikor egy — a saját joghatósága alatt álló templomban a mise után áldást osztott, János nagy lármát csapva kitört, és az ő sérelmére szintén áldást adott a népnek; továbbá: noha a szentelés joga az övé, János kalocsai érsek mégis két püspököt szentelt fel, ezenfelül pedig az ő egyházához tartozó templomban engedély nélkül keresztet vitetett maga előtt, és palliumban mondott misét. (Mon. eccl. Strig. I. 165.)

¹⁵⁴ Mon. eccl. Strig. I. 170.

¹⁵⁵ *Szentpétery*: Okt. naptár 28.

¹⁵⁶ *Balics*: i. m. II. 195., 3. és 4. jegyzet.

¹⁵⁷ Mon. eccl. Strig. I. 175—176.

¹⁵⁸ Mon. eccl. Strig. I. 178.

¹⁵⁹ Mon. eccl. Strig. I. 187—189.

¹⁶⁰ Erre von. olv. *Balics*: i. m. II. 202—220. — Jellemző, hogy 1214-i oklevele méltóság-sorában magát az esztergomi érsek elé helyezi. (L. a 136. jegyzetet és *Balics*: i. m. II. 210., 1. jegyzetet.)

a győri és veszprémi püspök által írásba foglalt egyezménytervezet, melyet 1211. február 12-e táján — az esztergomi érsek a saját kárára már-már hajlandó elfogadni. Tanulságos pontjai a következők:

1. Az első koronázás minden esetben az esztergomi érsek joga; a kalocsai érsek akkor koronázhat, ha az esztergomi akadályoztatva volna, vagy — rosszindulatból nem akarná a koronázást elvégezni, illetve — Esztergomban éppen széküresedés lenne. A második koronázás azonban a jövőben mindkettejüket egyaránt megilleti.

2. A pénzverés után járó tized az esztergomi érseké, bárhol is vernék Magyarországon a pénzt. „Ha a pénzverés megszűnik, mindannak tizede, ami ennek helyébe jön, az esztergomi egyháze”¹⁶¹

3. Az esztergomi érsek lemond minden lelki joghatóságáról és jogáról, amellyel eddig a kalocsai érseki tartományban rendelkezett, vagy úgy látszott, hogy rendelkezik.

4. A királyi ház officialisai fölött való bírászkodás — saját egyházmegyéjében — minden püspököt egyformán megillet. (Iudicium officialium domus regiae quilibet episcopus habeat in sua parochia.)

5. A szentségeknek a királyok és gyermekeik részére való kiszolgáltatása az érsek és püspökök kiváltsága — kinek-kinek a saját egyházmegyéjében, de a király kívánsága szerint.¹⁶²

Az egyesség tervezetét — a király nevében megerősítését kérve — Róbert veszprémi püspök terjesztette a pápa elé, III. Ince azonban, az esztergomi káptalan tiltakozását méltányolva, 1211. február 12-i bullájában — a koronázásra vonatkozó pontját külön bullában tárgyalva — jóváhagyását megtagadta azzal, hogy — „ha Magyarországon a királykoronázás joga több egyház között oszlana meg, ez az egész országnak nagy veszedelmet, a trón örököseinek pedig nagy kárt okozhatna, mivel a magyar királyok társörökösei között a koronáért való versengés botrányt szülhetne, ami annál könnyebben támadhatna, ha különböző koronázók állnának rendelkezésre.”¹⁶³ A többi (2—5.) ponttal kapcsolatban a pápa külön bullát adott ki, amely azonban, az előbbivel együtt, a királynégyilkosság idején elveszett, azért róluk II. András 1214-ben, a registrum alapján, új oklevelet kér. A királynak ebből az írásából az tűnik ki, hogy a második bullában a pápa az első két pontot elfogadta, a többit pedig elvetette, tehát minden vonatkozásban — és országos viszonylatban is — az esztergomi érsek javára döntött.¹⁶⁴

Mindezekből az adatokból, főleg pedig az 1211-ben megfogalmazott, a pápa által azonban meg nem erősített egyezménytervezetből az derül ki, hogy a magyar püspöki kar a kalocsai érseket támogatta, mert az ő tervezete szerint (saját egyházmegyéjükben) időnként mindnyájan bizonyos kivételes szerephez juthattak volna a király (mozgó) curiájában. Az egyesség létrehozásában pedig a király, illetve a királyné miatt Berchtold párti Róbert veszprémi püspök buzgólkodott a legjobban (ő járt Rómában is) bizonyára azért, mert az ő egyházmegyéje területén fekvő (ó)budai királyi curiában, valamennyi püspöktársa mellett, a két érseket sem véve ki, ő jutott volna a legnagyobb szerephez. Amikor pedig János érsek az ő sérelmére koronázta meg Jolánta királynét, rögtön Rómába siet, hogy püspöksége ezen, valamint más, köztük főleg (ó)budai vonatkozású jogait biztosítsa, melyeket az esztergomi érsek azért sérthetett könnyen és most már gyakrabban,

¹⁶¹ *Balics* (i. m. 206.) fordítása.

¹⁶² Mon. eccl. Strig. I. 198. — Az ügy előzményeinek egyik dokumentuma III. Ince pápa 1212. febr. 7-i oklevele. Mon. Rom. Ep. Vesp. IV. 305.

¹⁶³ Mon. eccl. Strig. I. 198—200.

¹⁶⁴ *Fejér*: CD. III/1. 165. Annak az oklevélnek, mely szerint „solam Strigoniensem ecclesiam in officiales domus regie iurisdictionem habere” — a másolatát kéri.

mert ebben az évtizedben a király és curiája az év jelentős részét gyakrabban már (Ó-)Budán tölti. Közvetve erről tájékoztat Pelagius és István bíbornokok Rómában, 1216. április 1-én kelt (a Budapest múltjával foglalkozó kutatóink által eddig eléggé még szintén nem értékesített) oklevele.¹⁶⁵ Megtudjuk belőle, hogy Róbert veszprémi püspök már korábban személyesen emelt panaszt III. Ince pápa előtt János esztergomi érsek ellen a királyné koronázása, továbbá az egyházmegyéje területén fekvő királyi prépostságok és apátságok, főképpen pedig a budai káptalan és (Ó-)Buda városa felett gyakorlandó egyházi joghatóság körül közte és az érsek között támadt ellentétek miatt. III. Ince pápa a két bíborost bízta meg az ügy elbírálásával. A per egyességgel végződött, melynek értelmében a felek a következőkben állapodtak meg:

1. Ha a királyné koronázása a királyéval egyidőben történik, az érsek keni fel és koronázza meg a királyt, a veszprémi püspök pedig a királynét. Ha csupán a királyné koronázásáról van szó, a felkenést az érsek, a koronázást pedig a veszprémi püspök végzi; ha az esztergomi érsek ilyen esetben távol volna, mind a két szertartást a veszprémi püspök végzi el.

2. Az esztergomi érsek a budai egyház (káptalan) prépostjának és kanonokjainak a kinevezése, megerősítése vagy letétele, valamint a közöttük felmerülő perek lebonyolítása körül az idők folyamán és a szokás alapján kialakult joghatóságát — a veszprémi püspök hozzájárulásával — ezután is gyakorolhatja.

3. Ha az érsek a budai egyházban ad fel egyházi rendeket, veszprémi egyházmegyei clericusokat nem szentelhet, kivéve a káptalan prépostját és kanonokjait . . .¹⁶⁶; ha pedig chrismát szentelne, a budai kanonokok csak a betegek olaját fogadhatják el tőle; Buda város gyerekeinek — kik kétségtelenül a veszprémi egyházmegye alattvalói — a kereszteléshez és bérmláshoz a chrismát és a betegek olaját szintén ne az érsektől, hanem a veszprémi püspöktől kérjék, mert nem más, hanem csak ő illetékes bérmlásuk dolgában, mint ahogyan a többi szentséget is (közvetve) tőle kapják.

4. A dömösi prépostság dolgában a budaihoz hasonló értelemben egyeznek meg; a királyi apátságok vonatkozásában az addigi gyakorlatot hagyják jóvá, a ciszterci apátságok apátjai és szerzetesei az esztergomi érsek módosító beavatkozása nélkül — rendjük kiváltságai szerint részesüljenek a szentségekben, a *segessdi* egyházat pedig az érsek ugyancsak békében bocsássa vissza a veszprémi püspöknek.

Ez a regeztánkba foglalt egység — első pillantásra — kétségtelenül általános egyházi jogi rendelkezéseket tartalmaz a veszprémi püspök és az esztergomi érsek viszonylatában. Azonban, ha alaposabban szemügyre vesszük, kitűnik, hogy az egységet akkoriban két aktuális probléma megoldása tette szükségessé: 1. II. András király második nejét, Jolánta királynét 1215-ben koronázták meg,¹⁶⁷ s ennek kapcsán érhetett sérelem a veszprémi püspököt az érsek részéről; 2. mint Doma és Berchtold okleveleiből tudjuk, a királyi curia ebben az időben már (Ó-)Budán (is) működik, az esztergomi érsek tehát, mint a király egyik legfőbb tanácsosa,¹⁶⁸ az eddigieknél gyakrabban fordulhatott meg ottan, és csorbíthatta az

¹⁶⁵ *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 13—14. — *Balics*: i. m. II. 208—209. és 193—194.

¹⁶⁶ Az oklevél ezen a helyen sérült, néhány szava olvashatatlan.

¹⁶⁷ *Balics*: i. m. II. 225. — *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 13—14. — Az oklevélből ez következik.

¹⁶⁸ II. András király János esztergomi érsek részére 1206-ban kiadott adománylevelében írja, hogy különösen azokat a főembereit kell jutalmaznia, „quorum consiliis et virtutibus corone regnique status fulcitur. . .”. Mon. eccl. Strig. I. 184. — IV. Béla pedig 1253-ban ezekkel a szavakkal vázolja az esztergomi érsek szerepét: „Cum enim Strigoniensis antistes sit primus inter ecclesiasticos et seculares principes, qui nobis consilio et auxilio in omnibus arduis et secretis regni nostri negociis debet assistere, cuius eciam presencia carere possumus vix brevi. . .” Mon. eccl. Strig. I. 407.

érzékeny és ambiciózus megyéspüspök tekintélyét, egyházi jogkörét.¹⁶⁹ E mellett tanúskodik az oklevél szövege azáltal is, hogy a két fő problémát aprólékosan tárgyalja, a többit pedig csak általánosságban érinti. Okfejtésünket végül döntő módon igazolja a segesdi egyházzal (plébániával) kapcsolatos mondata: a dél-nyugati Somogyban fekvő Segesd már Rogerius szerint is jelentős királyi szálláshely,¹⁷⁰ az esztergomi érseknek tehát ebben a jellegében érdekes, a veszprémi püspök pedig ezért védi az (ó)budaiakhoz hasonló jogait e távoli kis falu plébániáján.

1226-ban Róbert veszprémi püspök esztergomi érsekké lett (1226–1238). Most már új egyháza jogainak védelmében, 1231. február 26-án, bizonyos stílárís változtatásokkal, IX. Gergely pápától kieszközli III. Coelestin 1191-i bullájának megerősítését.¹⁷¹ Változatlanul megtaláljuk benne a királyi ház officialisainak az előljáróit (regie domus prepositos) említő régi mondatot, hátlapján azonban azzal a XIV. vagy XV. századi rájegyzéssel, hogy ezek az előljárók az ország nagyjai: maiores de regno.¹⁷²

Az elmondottakat összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy az esztergomi érseknek a pápától kapott kiváltságleveleiben 1198-tól 1226-ig kimutathatóan szereplő királyi ház (domus regia), akár mozgó, akár helyhezkött, a királyi curiát jelenti. Mivel pedig Doma 1213-i és Berchtold (stb.) 1214-i okleveleiből minden kétséget kizáróan bizonyos, hogy ezekben az években (Ó-)Budán már van királyi curia, az említett 1212 utáni (kétségsbevonat hitelfű, illetve hamis) oklevél „domus regia”-ja is szükségképpen az (ó)budai királyi curiára vonatkozik, híradása tehát ebben a vonatkozásban elfogadható. Más a helyzet azonban a tárgyalt pápai oklevelek további tartalmát illetően: az esztergomi érsekiség priviligiumaiban a királyi ház officialisainak az előljáróiról és lelki joghatóságáról, az 1212 utáni (ó)budai oklevélben pedig a budai prépostnak a királyi ház őrei s az udvari főemberek (Ó-)Budán tartózkodó szolgálói feletti földesúri joghatóságáról van szó. Mivel ebben a vonatkozásban más egykorú hiteles oklevelünk nincsen, a II. András király 1212-i utalásából¹⁷³ s abból, hogy a királyi curia ekkor már valóban ott van, a budai prépost illetén joghatóságát 1212 táján esetleg elképzel-

¹⁶⁹ *Fraknoi V.* erről így ír: „...amióta a veszprémi egyházmegyéhez tartozó Budavára az ország fővárosává, királyi székhelyé lett, aminek következtében az esztergomi érsek is gyakran s hosszabb ideig ott tartózkodott. Az ország első főpapja, a királyi család lelkipásztora természetesen Budán is végezte a főpapi teendőket, amiben a veszprémi püspök sérelmet látott”. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. — A veszprémi püspökség római oklevéltára. I. Budapest, 1896. LXXXI. — *Fraknoi* csak abban téved, hogy 1216-tal kapcsolatban nem Óbudára, hanem már Budavárára gondol. *Gárdonyi A.* egyházjogi szempontból elég kimerítően foglalkozik az 1216-ik oklevéllel, anélkül azonban, hogy Óbuda királyi székhely jellegére kitérne. (Buda és Pest a tatárjárás előtt. Budapest, 1941. 27–28.)

¹⁷⁰ Kálmán hereg „...fugit in Simigium, ad quandam locum, qui dicitur Segusd”. (*Szentpétery*: SRH. II. 571.) Uradalma volt ott. (*Holub J.*: Zala megye története a közép-korban. Pécs, 1929. 91.) A királyné is ott időzött, s a király útba ejti menekülése során. (*Szentpétery*: SRH. II. 575.) 1216-ban már plébániáját említik (*Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 106.), egyik plébánosát pedig 1250-ből ismerjük Jakab királyi káplán személyében. (*Szentpétery*: Kritikai jegyz. 927. reg.) Királyaink később is gyakran kelteznek onnan. (*Szentpétery*: Kritikai jegyz., passim.)

¹⁷¹ Mon. eccl. Strig. I. 274.

¹⁷² Quod archiepiscopus Strigoniensis habeat auctoritatem coronandi regem et excommunicandi maiores de regno. Mon. eccl. Strig. I. 274. — Eredetije az Esztergomi káptalan magánlevéltárában: Lad. 44., f. II., nr. 3. — 1966 decemberében megnéztem a bejegyzést.

¹⁷³ *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 6–11. (5A. sz.) — Hogy az 1212 u.-i oklevélben szereplő domus regia-n épületet vagy épületeket is kell (vagy lehet) érteni — az oklevél szövegén kívül analógiául szolgálhat Imre király 1198-i oklevele, melyben esztergomi palotáját (domum regalem in castro Strigoniensi) az érseknek adományozza. Mon. eccl. Strig. I. 156.

hetjük. Azonban, ha az oklevelet az 1212-ivel együtt teljes tartalmában el kellene vetnünk, bemutatott többi oklevelünkéből az (ó)budai királyi curiának 1213-i, 1214-i és 1216-i (vagy még korábbi) létezése még akkor is bizonyítottnak vehető.¹⁷⁴

*

Az eddig elmondottakból az is világos, hogy az (ó)budai királyi curián, királyi házon, nemcsak a király személyi udvarát, hanem fizikai értelemben vett rezidenciáját, palotáját, „várát” is kell értenünk, azért, amennyire ez az idő szerint lehetséges, ehelyütt (főként a jövő kutatásokhoz tájékoztatásul) még arra az önkéntelenül felvetődő kérdésre is meg kell kísérelnünk a feleletadást, hogy milyen lehetett, és (Ó-)Budának melyik részén állhatott ez a XIII. század elején épült királyi „vár”.

Gárdonyi Albert (aki Csánki Dezső gyűjtését kiegészítve Budapest történetének Árpád-kori okleveles emlékeit 1936-ban sajtó alá rendezte, az idevágó forrásanyagot tehát minden elődénél jobban ismerhette) 1937-ben megkockáztatta, 1945-ben pedig megismételte azt az okleveles adatokból leszűrt feltevését,¹⁷⁵ hogy a XIV. századi királynéi vár „az óbudai református egyház telkén állott”, s megjegyezte, hogy — „ha ezen a helyen alaposabb ásatást végeznének, az ásatási leletek is megerősítenék” ezt a nézetét. Azt természetesen nem sejtette, hogy a XIV. századi királynéi palota a XIII. századi „vár” helyén épült, s a XVI. században tovább is bővült. A historikusnak tehát a régészek segítségére volt szüksége, kiket szintén régóta foglalkoztatott ez a probléma. Először 1908-ban és 1923-ban (Lux Kálmán), később 1934-ben és 1935-ben (Nagy Lajos és Csemegi József¹⁷⁶), a felszabadulás után 1949 és 1951 között (Gerevich László irányításával Gerő Győző, Nagy Emese, Seitl Kornél és Zolnay László¹⁷⁷), utoljára pedig 1964-ben (Bertalan Vilmosné¹⁷⁸) végeztek itt ásatásokat. Lux Kálmán 1916-i ismertetése és mások művészettörténeti analízise után 1945-ben Csemegi József foglalta össze a két korábbi feltárás és a saját 1934–35-i ásatási eredményeit. Csemegi szerint a három építkezési korszak (XIII., XIV. és XVI. század) közül az elsőben emelt épületesoport „minden valószínűség szerint belső udvart körülzáró négy épületszárnyból állott. Bejárata észak felől volt, és díszes előcsarnokba vezetett. Innen balfelé kápolna nyílt, a bejárattal szemben pedig minden bizonnyal az udvar megközelítésére szolgáló kapuzat állhatott. Az épület kétségen kívül emeletes volt, mert az ásatások töredékanyagában csigalépeső töredéke és egy erkélytartó gyámkő is szerepel . . . Az épület keleti szárnya a jelek szerint reprezentatív célokat szolgáló fogadóhelyiségeket foglalt magában, déli szárnyában . . . gazdasági helyiségek nyerhettek elhelyezést, az emeletre pedig lakóhelyiségek kerültek. Végetetül az építményt várfal vette körül, ami az egész, ezek szerint nyilvánvalóan világi célokat szolgáló épületnek erősség jelleget adott”.¹⁷⁹

Ezt a romterületet sokáig az óbudai Szent Péter-prépostság maradványainak tekintették. Abból azonban, hogy a XIII. századi kultúrréteg közvetlenül a rómainra települt rá,

¹⁷⁴ Gárdonyi 1941-ben (Buda és Pest 24–25. és 33.) ugyanis elveti, 1945-ben azonban már mint hitelest használja! [Óbuda és környéke a középkorban. Bud. Rég. XIV. (1945) 574–575.] — De az 1212. évre datált későbbi hamisítványok is azt bizonyítják, hogy az (ó)budai királyi curia akkor már létezett.

¹⁷⁵ Az Óbudai Fejéregyháza problémája. Történetírás 1 (1937) 4. — Óbuda és környéke a középkorban. Bud. Rég. XIV (1945) 580.

¹⁷⁶ Csemegi J.: Hol állott egykor az óbudai királyi vár. A Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye (Heti Értesítője). 8 (1943) 1., 1. és 2. jegyzet. — L. még a 177. jegyzetet.

¹⁷⁷ Gerevich L.: Kálvin-köz 2–3–4. Az óbudai királynéi vár maradványai. Magyarország műemléki topográfiája. Szerk. Dercsényi D. VI. Budapest műemlékei. II. (röviden: Bp. műemlékei). Budapest, 1962. 372–382. (+316–317. kép.) Gerevich L. irányításával s Gerő Gy., Nagy E., Seitl K. és Zolnay L. közreműködésével folyt akkor a királynéi vár feltárása. — A Budapesti Történeti Múzeum (BTM) tevékenysége a felszabadulástól napjainkig. Budapest, 1965. (Rotaprint kiadv.) 69.

¹⁷⁸ Dr. Bertalan V.-né leletmentése során. Uo. 70.

¹⁷⁹ Csemegi: i. m. 6. Cs. beszámolójának összefoglalása (1–6.) az ásatási megfigyelések alapján. A korábbi kutatók eredményeire von. olv. Cs. jegyzetanyagát (i. m. 8–9.).

legkorábbi épületmaradványai 1200-nál korábbi időre nem helyezhetők, helyén pedig a XIII. században nagyobb templom nem képzelhető el, Csemegi már semmiképpen nem tartotta azonosíthatónak a korábban épült prépostság maradványaival, hanem, mint az ímént idéztük, a XIII. század első harmadában épült királyi palotával.¹⁸⁰

Az 1949–51. évi Gerevich László vezette ásátások is Csemegi megállapítását igazolták és bővítették: „... tisztázták az alaprajz főbb vonásait és nagy vonalakban rekonstruálhatóvá vált a megközelíthetőleg 30 × 30 m-es középudvaros épület tömbje és védőrendszere. Feltárták a vártemplom újabb részletét, tisztázták a középudvar helyzetét, megtalálták az udvart szegélyező falak jelentős szakaszát, a keleti és nyugati szárnyak udvarra vezető pompás kapuinak „in situ” maradványait. Az ásátások során — az előzőkhöz hasonlóan — a XIII. század első évtizedeiből származó európai színvonalon álló román stílusú anyag került elő”.¹⁸¹ 1964-ben, leletmentések során, a „vár” újabb falmaradványai kerültek felszínre.¹⁸² A feltárt régészeti maradványok és leletek stíluskritikai vizsgálata és néhány történeti adat alapján (1198-ban Imre király az esztergomi királyi palotát — fenntartással — az érseknek adta¹⁸³; 1223-ban Óbudán nagy tűzvész pusztított¹⁸⁴, az ásátási területen azonban nyoma nincsen; II. András hosszabb ideig Pozsonyban tartózkodott,¹⁸⁵ 1230. november 3-án pedig Óbudáról keltezett;¹⁸⁶ Rogerius szerint IV. Béla a nagybőjtöt rendszeresen Óbudán töltötte;¹⁸⁷ 1249-ben az egész esztergomi palotát,¹⁸⁸ 1256-ban pedig az egész várat az érseknek ajándékozta¹⁸⁹) Csemegi az (ó)budai királyi vár építési idejét az 1223-i tűzvész és a tatárjárás között eltelt (1223–1241) évekre tette.¹⁹⁰ Adatai közül azonban az 1223-i tűzvész (bizonyíthatóan) nem hozható kapcsolatba a királyi palotával — azért, mert a tűznek nem kellett okvetlenül a várra is kiterjednie, ha pedig érte is károsodás, nyomait teljesen eltüntethették, hiszen tovább is lakták, tehát a tűz nyomait teljesen eltüntetve újjá is építhették. Az általa idézett (1230-as) oklevél valódi kelte 1300. november 3., és II. András király hosszabb pozsonyi tartózkodása sem mutatható ki. 1962-ben Gerevich László a Lux Kálmán, Nagy Lajos és Csemegi József, valamint az általa 1949–1951-ben vezetett ásátások eredményeinek a történeti adatokkal való egybevetése és a kérdésre vonatkozó irodalom alapján az (ó)budai királyi palota építését 1212 és 1301 közé, illetve a XIII. század első harmadának a végére valószínűsítette.¹⁹¹ Jelen kutatásaink eredményeképpen azonban az

¹⁸⁰ *Csemegi*: i. m. 6–7. — A Szent Péter-prépostság a XI–XII. században épült. L. még: *Dr. Bertalan V.-né*: Korvin Ottó-tér 8–9. Az Óbudai prépostság középkori maradványai (a pincében). Bp. műemlékei. II. 399–400. — Az 1949–1951. évi ásátáskor az udvar felszíne alatt római csatorna maradványait tárták fel. Gerevich: (a 177. jegyzetben i. m.) II. 375.

¹⁸¹ A BTM. tevékenysége 70. *Dr. Bertalan V.-né* közlése Gerevich L.-nak a 177. jegyzetben idézett tanulmánya alapján.

¹⁸² L. a 178. jegyzetet.

¹⁸³ *Csemegi*: i. m. 10., 20. jegyzet. — Mon. eccl. Strig. I. 156 (139. sz.)

¹⁸⁴ *Csemegi*: i. m. 10., 20. jegyzet. Albericus krónikájában — az 1223. évnél — ezeket olvassuk: „In Hungaria ignis casualis Strigonium et Boduariam devastavit”. *Gombos*: *Catalogus* I. 31.

¹⁸⁵ *Csemegi*: i. m. 10., 20. jegyzet. II. András király itinerariumából ez nem állapítható meg. *Sebestyén*: i. m. 18.

¹⁸⁶ *Csemegi*: i. m. 10., 20. jegyzet. Az oklevél valódi kelte: 1300. november 3. *Szentpétery*: *Kritikai jegyz.* 466. sz. u. — A Mon. eccl. Strig. (I. 272.) és *Wenzel* (ÁUO. VII. 484.) tévesen 1230. november 3-i dátummal közli. L. *Karácsonyi*: *Hamis*. . . 92.

¹⁸⁷ *Csemegi*: i. m. 10., 20. jegyzet. *Szentpétery*: SRH. II. 561. (15. c.)

¹⁸⁸ Mon. eccl. Strig. I. 375–376. (485. sz.)

¹⁸⁹ Mon. eccl. Strig. I. 349–341. (574. sz.)

¹⁹⁰ *Csemegi*: i. m. 6., 7. és 10., 20. jegyzet.

¹⁹¹ Bp. műemlékei. II. 272., 380. — A datálás fontossága miatt ehelyütt meg kell jegyeznünk, hogy az óbudai királyi palota csak 1343-ban vált királynéi várrá. Anjou-kori okmt. IV. 297. — O. L. DI. 3551. L. még: *Kumorovitz L. B.*: *Idősb. Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez*. TBM. XVII. (1966) 9. — 1322-ben Pál mester *conservator aule regie* (*Kumorovitz L. B.*: *Veszprémi regeszták*. Budapest, 1953. 60., 126. reg.) és nem *reginae* (*Gerevich*: i. m. 373.), s 1324-ben sem beszélhetünk még óbudai „királynéi” várról, mint *Zolnay L.* [„Opus castri Budensis”. A XIII. századi vár kialakulása. TBM. XV. (1963) 88.] frja. Erre von. 1. Anjou-kori okmt. II. 120. — O. L. DI. 2235.

(ó)budai királyi „vár” építési idejének magvaként marad az általunk megállapított idő: a XIII. századnak néhány évvel megtoldott első évtizede. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy az építmény további rendezése, vagy melléképületekkel való bővítése később nem folytatódott. E vonatkozásban az 1231. évi Aranybulla 28. cikkelyét idézhetjük tanúnak, mely tartalmazza, hogy a király a serviensek vagy az egyházak népeit ingenymunkára: gyepek vágására, árokásásra, királyi kertben, épületen, műhelyben való munkára kényszerítsék.¹⁹² Figyelembe véve ugyanis azt a körülményt, hogy a magyar király (a XII. század végén) Esztergomtól elszakadt,¹⁹³ a fehérvári törvényt napon való megjelenésre pedig a XIII. század eleje óta már kényszeríteni kellett,¹⁹⁴ az idézett cikkelyben szereplő kerteken és királyi épületeken — főként és elsősorban — az (ó)budai királyi épületeket kell értenünk. Mivel az 1231-i Aranybulla a serviensekkel szövetkezett egyház vívmánya,¹⁹⁵ az egyház és a serviensek ekkor már sérelemként merték beállítani, és megszüntetését követelni az ilyenfajta ingenymunkáknak. S ha ezt ilyen nagy horderejű okiratba felvételik, ez annak jele, hogy ez a „szolgáltatás” régi keletű és olyan mérvű volt még 1231-ben is, hogy tiltakozni kellett ellene.¹⁹⁶ Az 1231. évi tilalom okát tehát jogosan vetíthetjük vissza — a többi között és mellett — az (ó)budai építkezések legintenzívebb szakaszáig: a XIII. század elejéig.¹⁹⁷

¹⁹² Ad secundas indagines et fossata facienda, ad hortos et quaecunque regis aedificia vel officina, servientium vel ecclesiarum populos non cogemus. *Marczali*: Enchiridion 140.

¹⁹³ L. a 183. jegyzetét.

¹⁹⁴ Az 1222. évi Aranybulla például már az első érdemi articulusban kötelezi a királyt arra, hogy Szent István ünnepét Fehérvárott ülje meg, akadályoztatása esetén pedig a nádor képviselje, és tartsa meg helyette a „törvényt napot”. (*Marczali*: Enchiridion 134–135.) Ez a rendelkezés kétségtelen bizonyítéka annak, hogy II. András még a „hivatalos” nemzeti ünnep alkalmával sem siet Fehérvárra, annál kevésbé megy oda magánbuzgalomból. Ennek pedig politikai oka volt, mint erről III. Honorius pápának egy 1222. december 15-i leveléből értesülünk. A pápa ugyanis helyteleníti az Aranybullának ezt az intézkedését, mert, mint írja, „az efféle tömeges gyűlésen a királytól nehezen teljesíthető dolgokat szoktak követelni. A főurakat és nemeseiket, kiket gyűlölnek, megfosztják tisztáuktól, méltóságuktól, javaikat pedig a nép maga közt felosztja. A meglepett király ilyenkor vagy enged — megsértvén az igazságot, s akkor királyi hatalma meggyengül, vagy jogosan megtagadja az igazságtalan kérelmet, és akkor magát, szolgálait veszedelemnek teszi ki”. (Fejér: CD. III/1. 390–392.) S hogy II. András valóban távol tartotta magát a fehérvári törvényt napoktól, arról az 1231. évi Aranybulla és az 1267. évi „törvény” is tanúskodik az 1222. évi rendelkezés felújításával. (*Marczali*: Enchiridion 134., 169.)

¹⁹⁵ Magyarország tört. I/1. 77., 78. és 108.

¹⁹⁶ Úgy látszik, az 1231:28-ra célozva is írta Lederer E., hogy: „A korai építkezésekben bizonyára jobbágyok is részt vettek, és valószínű, hogy a 13. századi építkezésekben is nagy szerepük volt a jobbágyoknak különösen az egyházi építkezéseknél.” Magyarország tört. I/1. 93.

¹⁹⁷ Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy a XII. század végén vagy a XIII. században más királyi palota nem épült Óbudán. IV. László szerint például a margitszigeti apácáknak Felhévizen (de Calidis Aquis, in Calidis Aquis) palatiumuk (pallatia) is volt. IV. Bélától és V. Istvántól kapták őket, ő pedig elvette tőlük, majd visszaadta nekik. (*Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 241. és 246. — 1288. jún. 5., 1289. máj. 26.) Mivel 1332-ben már csak egy felhévizi palotáról (sessio vacua. . iuxta palatium. . sororum de insula beate virginis. . — Anjou-kori okmt. II. 606.) van szó, 1432-ben pedig Csetneki László nyolc jobbágyukat s a néhai Béla király felhévizi curiáját (curiam Bele regis in possessione Felhevize) erőszakkal elfoglalta [O. L. DI. 12452. — *Kubinyi A.*: Budafelhéviz topográfiaja és gazdasági fejlődése. TBM. XVI. (1964) 97., 85. jegyz.], nem valószínű, hogy IV. Béla is csak egy királyi palatiumot adományozott leánya rendjének, az 1288-i és 1289-i többszám pedig a palotát *tartozékaival* együtt jelentheti. Ezen kívül Óbuda területén más palatiumaik is lehettek Árpád-házi királyainknak, hiszen Pilis megyének az része, mint Kurszán-örökség, az ő birtokuk volt. [*Györffy Gy.*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest 1959. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.) 147; *Jankovich M.*: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Bud. Rég. XIX (1959) 57–58.] Közülük az említett Béla-féle felhévizi királyi palotának az emléke maradt fenn legtovább. Kubinyi a helyét is meghatározta: nem messze a Dunától, a Margit-hídtól kissé délre állhatott. (Uo. 97., 95., 2. kép.) Korának a meghatározása azonban még problematikus: nem tudjuk, vajon III. vagy IV. Béla építményéről van-e esetében szó. IV. László csak annyit mond róla 1289-ben, hogy atyja és nagyatyja (mint számukra már nyilván feleslege-

Az eddig előadottak során tehát igazoltuk Rogeriust, s bebizonyítottuk, hogy nemcsak IV. Béla, hanem már II. András is időnkint (Ó-)Budán, a saját curiájában töltötte a Quadragesima idejét. Ebből pedig következik, hogy a XIII. század eleji (Ó-)Budát (a sacralis) Székesfehérvár és (a családi) Esztergom mellett (legalábbis időszaki) királyi székhelynek, Magyarország alakulóban levő új „fővárosának” is tekinthetjük.

De annak tekintették-e a király és kortársai?

Véleményünk szerint erre a kérdésre is igenlő választ adhatunk.

Fővárosunk területe a kora középkorban nagy részében Árpád-házi királyaink birtoka volt. Bár székhelyük az államalapítás idején Székesfehérvár, majd Esztergom, országjárásai során ezeket a birtokaikat is felkeresték, fejlesztették. Pest-ről már a XI. század negyvenes éveiben emlékezik meg a Krónika (1046). Az 1061-i zselici oklevél a pesti szigetről (insula Pest), az 1067 k. szárdi oklevél pedig a Pest-környéki Rákoscsabáról, Gubaacról és Nevegyről tesz említést. A Krónika szerint a budai káptalant már Szent István alapította; más forrásaink viszont úgy tudják, hogy Péter műve ez, a befejezés pedig Szent Lászlóé. 1148-ban

seket) adományozta az apácáknak. De ha mégis több királyi épület volt akkoriban ottan, közülük legalább az egyik már III. Béla korában épülhetett, mert Felhévíznek egységes települési tagja lévén, joggal feltételezhető, hogy a Szentháromság-templommal egyidőben. (*Kubinyi*: i. m. 79–100.) A kérdés nyugvópontra juttatásához régészeti feltárására is lenne még szükség. Eladományozása mindenestre emellett szól, hogy nem lehetett nagy méretű, sem reprezentatív jellegű építmény: ilyenek akkoriban csak a II. András-féle (új) curia tekinthető, mert későbbi királyaink lakták, sőt bővítették is. IV. László például 1288-ban azt írja, hogy hosszabb ott tartózkodása miatt (propter nostram continuum residentiam) a vele szomszédos óbudai prépostság sok kárt szenvedett (*Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 243.), III. András halálának másodnapján (1301. jan. 15.) pedig Ágnes királyné Soproni István mestert bízta meg a palota karbantartásával és továbbfejlesztésével (palatium in suam receipt procuracionem. . . conservandum et edificandum, tam in opere ligneo, quam murato. *Gárdonyi*: uo. I. 351.). Rogerius híradása tehát — véleményünk szerint — csupán erre az épületre vonatkozatható az elmondottakon kívül azért is, mert IV. Béla — bár 1246-ban (ez egyetlen eddig ismert esetben és elég későn) onnan is keltet (*Szentpétery*: *Kritikai jegyz.* 827. reg.), nem Felhévizen, hanem (Ó-)Budán tartózkodott 1241 nagyböjtjén, a hévízi települést pedig már Anonymus (*Szentpétery*: SRH. I. 35., 1. c.) és III. Orbán pápa 1187-i oklevele (de calida aqua — Mon. eccl. Strig. I. 33.) is ismeri. Az pedig, hogy 1353-ban és 1355-ben ezt a királynéi várat a budai prépostság területén fekvőnek mondják, szintén emellett szól, hogy a XIII. század elején épült óbudai királyi palotának a Kálvinközben feltárt romok a maradványai. [*Fügedi E.*: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM. XIII. (1959) 15–16. — *Kumrovitz L. B.*: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. TBM. XVII. (1966) 9–10.] Ezekhez a XIV. századi adatokhoz csatolhatjuk még Szepesi Jakab országbíró 1373. aug. 24-i oklevelét is, mely egy földdarab lokalizálása kapcsán a királynéi palota helyét szintén ebben a térségben jelöli meg: quondam terre. . . arabilis particulam, in territorio Veterisbude existentem. . . inter antiqui castris Kurchan vocati locum et curiam reginalem ac ortum lapideum adiacentem usque magnam viam et claustrum beate virginis. . . de Veteribuda se extendentem. . . (O. L. DL. 9127. 1373. aug. 24./ Mária 1391. dec. 11. /Zsigmond 1406. apr. 20. — *Bártfai Szabó L.*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935. 88., 82. reg.) Ez utóbbi és a vele kapcsolatos korábbi adatok alapján Györffy is arra az eredményre jutott, hogy a XIV. századi „királynéi udvar valószínűleg az óbudai református templom helyén terült fel”. (I. m. 148.)

Mindezzel szemben két ellenvetést is lehet tenni: 1. — hogy a palota kápolnájának a tulajosa (Szent Erzsébet) nem származhat II. András idejéből, mert Erzsébet szentté avatása 1235. júl. 1-én történt, a király pedig ugyanazon évi szeptember hó 27-én halt meg (*Pauler*: i. m. II². 127., 129.); és 2. — hogy ez ellentmondásban van II. András 1212. évi azzal az oklevelével, mely szerint a budai káptalan területét Óbuda királyi területétől olyformán határolták el, hogy „a déli határ a szépvölgyi árok mentén haladt, az északi határ pedig Megyer és Pazandok községek déli határvonalával közös volt” (*Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 6–11. 5A. sz. — *Uő*. Buda és Pest 23–26.), a Kálvin-közi királyi palota helye tehát a káptalan területén maradt, vagy akkoriban még nem is épült meg. Az első nehézség kétféle-

a királyi nagy szigetről (Csepel-sziget) s a kerepesi és megyeri révről értesülünk. 1171-ben III. István egy alkalommal Pesten ítélkezik. III. Béla 1183-ban Csepel szigetén keltez, 1187 e. pedig a johannitáknak adományozza a hévízi Szentháromság plébániatemplomát. Ezek az adatok tehát e terület fokozatos betelepített-ségéről és királyaink által való látogatottságukról is tanúskodnak. Ebben az időben lép szorosabb kapcsolatba a királlyal a budai káptalan is: prépostja: Adorján, 1185-ben és 1186-ban a király curia notarius, illetve kancellárja. 1189-ben III. Béla (Ó-)Buda környékére és Csepel-szigetre vízi vadászatra a hadaival Szentföldre vonuló és Esztergomban pihenőt tartó Barbarossa Frigyes német császárt. S az is érdekes, hogy III. Béla teszi meg az első lépést az Esztergomból való távcszás útján: félbeszakítja ottani építkezéseit, s talán már ő építi meg az első (ó)budai királyi curiát. A második lépés Imrécé, aki 1198-ban, bár még fenntartással, az érseknek ajándékozta esztergomi palotáját. 1203. április 30-án ugyanő tanácsával Csepel-szigeten fogadja a boszniai küldöttséget — ahol II. András király egy oklevele szerint már királyi udvartartás is van. Ez az idő pedig már Anonymus kora. Több évszázadnyira visszavetítve nála jelenik meg plasztikusan a XII. és XIII. század fordulójának (Árpád által Attila öröksége jogcímén elfoglalt) (Ó-)Budája új neveivel és egész környékével: Attila király és Árpád vezér (szék)városa: Budavár-Ecilburg régi romjaival és új épületeivel;

képen oldható fel: 1. Lehetséges, hogy a titulus a Szent testvérétől, az új királytól: IV. Bélától származik. 2. Lehetséges (s valószínűbb) az is, hogy az eredeti (ma már ismeretlen) titulus csak a XIV. századi átépítéskor, özv. Erzsébet királyné idejében változtatták meg, hiszen a róla szóló híradás igen késői, I. Mátyás király 1477. márc. 29-i okleveléből való. Titulusváltoztatás ugyanis a középkorban nem ritka jelenség. [B. Szabó: Óbuda 109., 148. reg. — *Kumorovitz L. B.*: A budai várkapolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. TBM. XVI. (1964) 131., 198. jegyzet.] A második nehézséggel kapcsolatban is kétféle magyarázat lehetséges: 1. Az átírásokban ránk maradt 1212-es oklevél hiteles, azonban a káptalan-nak ítélt területen fekvő királyi épületek (akkoriban rendezettnek vélt) jogi helyzetét nem érinti. 2. A határmegállapító oklevél hamis, vagy esetleg egy valódinak 1269 és 1273 között történt átdolgozása, mint Gárdonyi Szentpéternek 1923-i és saját 1936-i véleményének elvetése után kifejtette. (*Gárdonyi*: Buda és Pest 23–26. — *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 272. reg. — *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 11.) Bár Gárdonyi 1945-ben visszatért Szentpétery megállapításához (1. a 174. jegyzet), 1941-i érvelése figyelemre méltó. Ez a hamisítvány vagy átdolgozás azonban szintén nem bolygatta a királyi épületekkel kapcsolatos jogi problémákat, de — hogy idővel ilyenek valóban felmerültek, bizonyítja IV. Lászlónak a káptalanra káros óbudai *continua residentia*járól szóló idézett híradása. A későbbi ellentéteket az 1353-ban (pápai segítséggel) kezdeményezett 1355-ös királyi rendezés volt hivatva elsimítani, de még ennek során sem tértek ki minden részletre, mert — mint 1368-ból értesülünk, I. Lajos király László veszprémi püspöknek adományozta azokat a Szent Péter egyháza s a custos és lector háza között álló házait (domus seu edificia), amelyekben eddig a király solymárai tartózkodtak. (*Kumorovitz*: Veszprémi regeszták 242., 624. reg.) — Az 1355. évi döntést tartalmazó oklevélben I. Lajos király többek között ezeket mondja: „... mivel a civitas, illetve oppidum oldalán levő várat hajdan a budai egyház territoriumán rakták és építették fel, ezért várnagyunk a mondott vár címén évente egy aranymárkát tartozott fizetni a prépostnak és a káptalannak; minthogy pedig (a vár) a mi territorium-részünkhöz került, a prépost és a káptalan örök időkre mentesítették és felszabadították az egy márka fizetésétől”. (*Bárfai Szabó*: Pest megye. . . Budapest, 1938. 70.) E szerint a káptalan az új óbudai királyi palota építésekor nem fosztotta meg a királyt (akár II. András, akár IV. Béla) a civitas-on kívül eső ama territorium tulajdonától, amelyen a palota felépült, hiszen éppen e territorium tulajdonának címén kapott a prépostság a várnagytól évente egy aranymárkát 1355-ig. A territorium tulajdonában csak 1355-ben történt változás, amikor a király kezébe ment át, és ezzel megszűnt az évi egy aranymárka fizetése is. Az évi egy aranymárka fizetése emellett azt is bizonyítja, hogy a káptalan 1355-ig birtokolta is — és nemcsak elméletben tudhatta magáénak annak a territoriumnak a tulajdonjogát, amelyen a vár felépült. Az természetesen más kérdés, hogy ezt a tulajdonjogot a káptalan koholt vagy interpolált oklevéllel is igazolhatta. Ez esetben a káptalan csalárd úton jutott őt meg nem illet jogokhoz. Akár hiteles azonban az állítólagos 1212. évi oklevél határleírása, akár megbízhatatlan, az 1355-i döntés említett szakasza szerint a káptalan nem fosztották meg sem II. András, sem IV. Béla a várnak helyet adó territorium tulajdonjától.

Felhévíz és Fehéregyháza Árpád sírjával, Kurszán és Pest vára (saracenusaival), Csepel szigete mint vezéri nagysziget (ahol Árpád familiája áprilistól októberig tartózkodik), továbbá Soroksár, a Rákos vize és a megyeri rév, a távolabbi környékből pedig Százhalom, Diósd, valamint királyaink (Árpád) vadászó helye: a torbágyi erdőség — vagyis a mai Nagy-Budapestnek csaknem egész területe. Ebből a kerszaktól (1213) való (az általunk már bemutatott) Doma oklevele is, amely elsőként (s Anonymus híradásával csaknem egyidőben) említi hitelesen az (ó)budai curiát. Rogeriusnál ez már állandó (időszaki) országos kormányzati központ, Pestje pedig már igen gazdag német helység. Kézai Simon mester és a XIV. századi szerkesztésű Krónika V. István-kori írója a huntörténetben azonos értelemben használják a fővárosunk területére vonatkozó adatokat. A régi Gesta és P. mester nyomán (?) Attilát szintén (Ó-)Budán szállásolják el, a helyhez pedig a Sicambria-szinonimán (s ennek eredetmagyarázatán kívül) nemesek újabb költött elemeket fűznek, hanem Attila (szék)városát, az anonymsi Budavár-Ecilburg-ot — koruk topográfiai viszonyainak megfelelően — Óbudával azonosítva, hallgatólagosan a tatárjárás után kialakult, de általuk nem említett „Újbuda”-ról, a „budai Vár”-ról is tudósítanak. A magyar történetben azonban már eltérnek Anonymustól, s az akkoriban már sacralis jellegű szék helyévé vált Fehérvárról, illetőleg környékén szállásolják el Árpádot¹⁹⁸ talán azért is, mert azután, hogy IV. Béla a pesti Várhegyre helyezte át székhelyét, nem látták már indokoltnak a fejedelmet Óbudán szerepeltetni.

Már ezek az adataink is, bár vázlatosan, jól érzékeltetik, hogy királyaink a XII. és XIII. század fordulóján az ország természetes központjára irányítják figyelmüket, s itt kezdik kialakítani újabb székhelyüket, történetírásunk korai képviselői pedig történeti háttérrel is költenek hozzá.

Vannak azonban olyan adataink is, melyek az alakulóban levő újabb székhely jobb megközelíthetőségére, központibb fekvésére, sőt az idők folyamán szárnyra kapott hírnevére is utalnak.

Közülük mindenekelőtt az a kifejezőmód keltheti fel figyelmünket, ahogyan Rogerius IV. Béla 1241-i (ó)budai tavaszi tanácskozását leírja: a király, miként szokása volt, ez évben is (Ó-)Budára jött föl a quadragesima megülésére azért, mert ezt a helységet *locus communior*-nak tartották.¹⁹⁹

¹⁹⁸ *Szentpétery*: SRH. I. 339. — *Kumorovitz L. Bernát*: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. („Pest” legkorábbi említése.) TBM. 16 (1964) 54. — *Wenzel G.*: Árpád-kori Új Okmánytár. I. Pest, 1860. 24–27. — *Szentpétery*: SRH. I. 316–318. (67. c.); *Pauler*: i. m. I². 169–170. — *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 3. — *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 117. reg. (1171). — Uo. 138. reg. (1183). — *Mon. eccl. Strig. I.* 132–134. (1187.) — *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan. Budapest, 1930. 63. (Adorján.) — *Pauler*: i. m. II². 2–3. (1189). — *Zolnay L.*: Esztergomi érsekek palotái a középkorban. Művészettörténeti Tanulmányok I (1959–1960) 205. — *Mon. eccl. Strig. I.* 156. (1198.) További lépések: IV. Béla 1249. márc. 15. (Uo. I. 375–376.); *uő.* 1256. dec. 17. (Uo. I. 439–441.) — *Pauler*: i. m. II². 30–31. és 29. jegyzet. (1203). — *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 14. (... medietatem tributí de Pesth ad Magnam Insulan nostris deputassemus usibus... — 1217). — *Szentpétery*: SRH. I. 35. (Anonymus, I. c.), 88–89. (44. c.), 93–95. (46. c.), 98–99. (49. c.), 99–103. (50. c.), 103–105. (51. c.), 105–106. (52. c.), 113–117. (57. c.) — A Torbágyi erdőséget a mai Nagytétény közelében lévőnek mondja Zsigmond király (1411. júl. 4-i és 1436. febr. 29-i) oklevele. (O. L. DI. 88. 104. sz.) — Kézai és a Krónika adatai: *Szentpétery*: SRH. I. 149–150. (9. c.); *uő.* I. 155–156. 13. c. — Óbuda; *uő.* I. 259–260. (9. c.), *uő.* I. 263–267. (11. c.); *uő.* I. 267–269. (13. c. — Óbuda); *uő.* I. 269–271. (15. c.); *uő.* I. 282–283. (24. c.); *uő.* I. 161–162. (19. c.); *uő.* II. 276–278. (19. c.); *uő.* I. 165. (26. c.); *uő.* I. 287–290. (28. c.); *uő.* I. 166. (27. c.). — Árpádnak a Krónika által Székesfehérvár környékén való szerepeltetését Györffy Gy. kétkezéssel fogadja (Székesfehérvár 20.), s a honfoglaláskori központnak Óbudát látja. Erre von. I. még: *Györffy Gy.*: Krónikáink 123., 139. és *uő.*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 147–150.

¹⁹⁹ L. a 7. jegyzetet.

Rogierius e közlésének három fontos eleme van: 1. a locusnak *communior* jelzője, 2. a *dicebatur* és 3. a *consueverat* állítmányok.

Rogierius e helyének a fordítása, illetőleg értelmezése nem minden nehézség nélkül való. Múlt századbéli történészeink közül Wenzel G. (1855) Rogierius *communior*-ját „népesebb”-nek, Szabó K. (és az ő nyomán Abday A. — 1866) a rogeriusi locus e jelzője alapján (Ó-)Budát „országosabb”, Salamon F. (1885) pedig „hadak gyülekezésére alkalmas” helynek fordította. Századunk eleje óta e rogeriusi hely fordításában, illetőleg értelmezésében újabb kifejezések születtek: Turchányinál (1903), Erdélyi L.-nál (1918) és Mészöly G.-nál (1939) a *locus communior*-nak „hozzáférhető” vagy „hozzáférhetőbb”, illetve „könnyebben elérhető hely” a jelentése. IV. Béla (ó)budai évenként ismétlődő tavaszi időzéséről és kormányzati tevékenységéről szóló okleveles adataink ismeretében Gárdonyi A.-nál (1941) „országos központ”-ként jelentkezik (Ó-)Buda „locus communior”-ja, legújabban pedig ifj. Horváth J. (1967) ennek kapcsán azt írja, hogy az uralkodó 1241 tavaszán „Budára hívta össze a királyi tanácsot, mert az központibb fekvésű hely volt”.²⁰⁰ A rogeriusi *locus communior* általunk felsorolt fordítói, illetőleg magyarázói — véleményünk szerint — legnagyobb részt Du Cange-ból indultak ki, aki egyik helyén a „communis”-ről azt írja, hogy „Accessu et affatu facilis. . .”²⁰¹ Ha Rogierius tárgyalt mondatának a „locus”-a mellé, a „communior” helyett, az „accessu”-t helyezzük, eredményül a „locus accessu . . . facilis”-t, a „könnyen, könnyebben elérhető”; „jól” vagy „jobban elérhető” helyet kapjuk. Szabó K., Gárdonyi A. és ifj. Horváth J. a földrajzi és kormányzattörténeti adatokat is figyelembe véve országos viszonylatban is központi fekvésű helynek, illetőleg országos központnak minősítették a XIII. század eleji (Ó-)Budát, ami különben Rogierius szóban forgó mondatának a további elemzéséből is kikövetkeztethető. A *communior* ugyanis mint (Ó-)Budának a király 1241. évi quadragesimális tartózkodási helyének középfokban álló jelzője *kiemelést* is jelent az uralkodó más curialis helyeivel: Fehérvárral vagy még inkább Esztergommal szemben, ahonnan IV. Béla még ugyanazon a gyűlésen Pestre rendeli az ott (tudniillik Esztergomban és Fehérvárott) gyülekező, illetőleg állomásozó királyi hadakat.²⁰² A király tehát azért jön föl évenként (Ó-)Budára, hogy mint az előbbi kettőhöz képest alkalmasabb helyen — itt lássa el tavaszi államkormányzati és legfőbb bírói feladatait. S teszi ezt főhivatalnokai, tanácsosai és az országlakók kényelméért, és nem a sajátjáért. Ha csupán a Quadragesima egyházi megünneplése lett volna ezzel a célja, ezt kényelmesebben végezhette volna el Esztergomban vagy esetleg Fehérvárott. E mellett az okfejtés mellett szól végül a rogeriusi mondat általunk kiemelt két másik eleme is: a *dicebatur* állítmány arról tanúskodik, hogy (Ó-)Budának a központi fekvése s ezért könnyebb megközelíthetősége Rogierius korában már mindenki által ismert, köztudomású tény volt: nem ő költötte, hanem csak azt jegyezte föl, ahogyan erről kortársai vélekedtek. De még arról is tanúskodhatik, hogy a *locus communior* valamilyen korabeli magyar kifejezés fordítása lehet. A *consueverat* időalakja

²⁰⁰ Wenzel G.: Budai regesták. Magyar Történelmi Tár I. (1855) 7. — Szabó K.: i. m. 14. — Abday A.: i. m. 8–9. — Salamon F.: i. m. II. 156. — Turchányi T.: i. m. 22. — Erdélyi L.: Művelődéstörténet II. 558. — Mészöly G.: Rogieriusz mester Síralmas Éneke a tatárjárásról. Deák nyelvből fordította — Budapest, 1939. 17. — Gárdonyi A.: Buda és Pest 23. — Ifj. Horváth J.: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. Székesfehérvár évszázadai I (1967) 111., 55. jegyzet.

²⁰¹ Glossarium mediae et infimae Latinitatis. . . (Röviden: Du Cange) Niort, 1883. s. v. *Communis*. — (Régebbi kiadásai: Páris, 1678, uo., 1840/1850). — A „locus communis” kifejezésnek a klasszikus és a középkori latinságban más értelmű formáit 1. főleg Georges (a 224. jegyzetben i. m.), Forcellini (a 225. jegyzetben i. m.) és Du Cange szótárában.

²⁰² L. a 10. jegyzetben.

pedig az általa leírt gyakorlatnak a múltban való ismétlődését fejezi ki, amit, legalábbis IV. Béla idejére, okleveles adatok is igazolnak. Rogerius e fejezetében tehát — véleményünk szerint — (Ó-)Buda már mint Magyarország újabb (időszaki) kormányzati központja, székhelye jelenik meg előttünk — anélkül, hogy ezt ilyen részletesen kifejtette volna.

E kérdés elemzésében hasonló eredményre már mások is jutottak. Legújabban például ifj. Horváth J., Székesfehérvár sacralis központtá fejlődéséről írva, megállapításait így foglalja össze: „Mint ismeretes, a hivatalos, politikai, stratégiai székhely idővel változott. IV. Béla Rogerius híradása szerint kimondottan politikai-közigazgatási célszerűségéből Budavárát teszi meg országa székhelyévé, amely azután elvileg meg is marad politikai-közigazgatási székhelynek, míg a török hódítás ezt lehetővé teszi”.²⁰³ A mi megállapításunk annyiban különbözik ettől, hogy az újabb székhely megválasztásában (Rogerius is figyelembe véve) XIII. század eleji királyainknak előbb (Ó-)Budára irányult a figyelmük, és csak a tatárjárás után — védelmi okokból — helyezik ezt át a budai Várhegyre.

A *locus communior*-nak központként, illetőleg székhelyként való értelmezésével — egy évszázaddal későbbi időre szólóan — Du Cange egy másik helyén is találkozunk, aki a *communis* különböző kapcsolásait tárgyalva, az egyikhez ezt a magyarázatot fűzi: „*Communis dicitur civitas, quae caput est provinciae*”, azaz a *communis civitas* a tartomány (ország) feje, központja, székhelye, fővárosa. Magyarázatát pedig II. Humbert egyik (1347-ből való) leveléből veszi, melyben a dauphin azt írja, hogy: „*Gratianopolitana civitas locus insignis et communis toti Delphinatui*”, vagyis *Grenoble* az egész Dauphiné központja, fővárosa. További magyarázatul Du Cange még megjegyzi: „*Id est, ad quem (ti. locum) ex toto Delphinatu concurritur*”, vagyis *Grenoble* olyan város, melyet ügyeshajos dolgaikban az egész delphinátus lakói fel szokták keresni.²⁰⁴ Dauphinéről pedig tudjuk, hogy egységes provinciává való kialakulásáig több száz esztendő telt el, állandó székhelye pedig még a XIII. században sem volt. Comesci — a kornak megfelelően — udvarukkal együtt mozgó fejedelmek, s időnkint tartományuk különböző váraiban szállnak meg. Később a La Tour-du-Pin-i dauphinek Bevoir-en-Royans-i váruk mellett állapodnak meg, ahol még II. Humbert is gyakran időzött. Tanácsát 1336-ban itt szervezte meg, majd egy év múlva bírósági curiává alakítva Saint-Marcellinbe helyezte át. Új tanácsa azonban 1340 óta már újabb székhelyén: *Grenoble*-ban működik. A mondottakhoz hozzátehetjük még, hogy II. Humbert *civitas*, ill. *locus communis*-a a XIV. század közepén nem újdonság Franciaországban, hiszen Pierre de Belleperches auxerri püspök, Szép (IV.) Fülöp pecsétőre és jogtudósa — Páris és Róma vonatkozásában — már a XIII. század végén (1290 k.) megjegyezte: „... *puemadmodum in imperio excellentior et communior est civitas romana, ita in regno francie communior et excellentior civitas est parisius*...”.²⁰⁵ A francia király „cancellárjának” *civitas*

²⁰³ ifj. Horváth J.: Székesfehérvár 111.

²⁰⁴ Du Cange s. v. *Communis*.

²⁰⁵ *Letonnelier, G.*: Les droits régaliens en Dauphiné (des origines à la fin du XVe siècle). A Lot, Ferd. és Fawtier, R. által szerk., a 26. jegyzetben i. m. 137–149. — Gagner, St.: Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Iuridica Upsaliensia. 1.) Stockholm—Uppsala—Göteborg, (1960.) 333–336. és 336. 1. 6. jegyz. — Hogy az idézett mondat Párisra mint Franciaország központjára, fővárosára vonatkozik, bizonyítja e helynek Gaine Post (Two notes on Nationalism in the Middle Ages c.) tanulmányában (ahonnan St. G. is vette) olvasható következő értelmezése is: „The king's jurisdiction, Pierre implies, exercised for the common welfare and defense of the common fatherland of the realm, of wich Paris is the center, is supreme, and the more so because he recognizes no superior and is emperor in his own realm.” — Larousse du XXe siècle... Paris, (1928). s. v. Belleperche. — L. még Giry, A.: Manuel de diplomatique. Paris, 1925e. 761.

communior-a és II. Humbert *civitas*, ill. *locus communis*-a véleményünk szerint azonos értelmű Rogeriusunk *locus communior*-ával, aki (Ó-)Budában királyának újabb, a korábbiakhoz (Székesfehérvár, Esztergom) viszonyítva pedig az ország valamennyi lakosa számára jobban megközelíthető, természetesebb (igazgatási) központját látta és mutatta be.

A *locus communis* rogeriusi vagy Du Cange-i értelemben magyarázható fogalmával egy XIII. századvégi adatunkban találkozunk ismét, melyben ez a kifejezés egy vidéknek, illetőleg egy geográfiai körzetnek állandó jellegű földrajzi központjához kapcsolódik. A gyulafehérvári káptalan 1291. júl. 10-e és 1301. jan. 14-e között kelt oklevele ez. Bevezető részében azt olvassuk, hogy III. András király 1291. febr. 22-i, a magyar nemesség (s a nemesek módján élő erdélyi szászok) régi szabadságainak megerősítő s részben bővítő privilegiumát (illetőleg annak egyik példányát) az erdélyi nemesek a számukra közös, könnyen megközelíthető, tehát központi fekvésű erdélyi káptalannál helyezték el megőrzés végett — azért, hogy az érdekelték számára hozzáférhető legyen (per ipsos nobiles idem privilegium apud nos tamquam loco communi, pro eo, ut recursus facillior ad ipsum habeatur — sit depositum). Időközben a nemesek éltek is ezzel a lehetőséggel: a káptalan valóban kiállított nekik róla másolatot, hogy szükség esetén az oklevél kezük ügyében legyen (nobiles prefati per quosdam ex ipsis nobis supplicarunt, ut tenorem huiusmodi privilegii rescribere facientes sigillo nostro firmari faceremus, ut tempore necessitatis sue eo uti possent).²⁰⁶

Ez ellen a magyarázat ellen azt az ellenvetést tehetnők, hogy az oklevél deponálása nem azért történt Gyulafehérvárott, mert a város geográfiai központ, hanem azért, mert káptalanja hiteleshely, *locus communis* mivolta tehát jogi értelemben veendő. Ez az ellenvetés azonban csak részben fedi az igazságot: Gyulafehérvár püspöki székhely is, s egyházmegyéjének régóta valódi és állandó központja, a kifejezés jogi tartalma tehát végső soron következménye, későbbi járuléka a káptalan geográfiai helyének. S ehhez hozzátéhetjük még, hogy az erdélyi püspökség e központjának is volt előzménye: a régi római Apulum a X. században a Gyuláknak a székhelye, később pedig az erdélyi Fehér megyének, illetőleg ispánjának is központja, székhelye volt.²⁰⁷

A XIII. század végéről és a XIV. század elejéről olyan adataink is vannak, melyekben egyetlen összejövetelre vagy gyűlésre kiválasztott helynek a felek számára könnyebb megközelíthetőségét, tehát központi jellegét is jelentheti a *locus communis kifejezés*. 1292-ben például a Zala és Somogy megyei nemesség III. András király parancsára közgyűlést tartott avégből, hogy elintézzék a megyéik között felmerült és régóta húzódo vitás kérdéseket. A gyűlést Moróchelyt tartották meg: „congregationem. . . in communi loco, in villa Mouruchel, cum pars predicte ville pertinet ad comitatum Simigiensem et alia pars ad comitatum Zaladiensem, fecimus generalem” — jelentették a közgyűlésen végzeteket a királynak küldött jelentésükten.²⁰⁸ E helyütt meg kell jegyeznünk, hogy az oklevél szerint a két megye határvonalán fekvő Moróchelyre azért esett a nemesség választása, mert a falu egyik fele az egyik, a másik fele pedig a másik megye területén feküdt, kiválasztása tehát nem geográfiai, hanem jogi megfontolás

²⁰⁶ Zimmermann, Fr.—Werner, C.: Urkundenbuch I. 190. — Szabó K.: Az 1290-diki óbudai országgyűlés végzése. Századok 18 (1884) 473—482.

²⁰⁷ Pauler: i. m. I². 41. — Váczy P.: Gyula és Ajtony, Szentpétery Emlékkönyv. Budapest, 1938. 485—493. — Mátyusz E.: Magyarok. Erdély. Budapest, 1940. 52—53. Györffy Gy.: Székesfehérvár feltűnése a történeti forrásokban. Székesfehérvár 20. — ifj. Horváth J.: Székesfehérvár 109—110.

²⁰⁸ Hazai okmt. II. 22. — Holub J.: Zala megye története a középkorban. I. Pécs, 1929. 114—115.

eredménye. Ez igaz, de ha térképen is megfigyeljük a két megye közös határát (Dráva-part—Nagykanizsa—Keszthely—Balaton), kitűnik, hogy ez a szárazföldön dél felől csak Keszthelyig terjed, tehát csak ezen a szakaszon választhatnak gyülekezőhelyet. Ha pedig a Keszthely alatt levő mocsaras vidéket leszámítjuk, Moróchely valóban a rendelkezésre álló érintkező vonal közepe tájára esik, miből következik, hogy Moróchely *locus communis* volta nemcsak jogi, hanem földrajzi értelemben is fogható fel: a hely ilyenformán nemcsak a felek számára könnyen megközelíthető, hozzáférhető, hanem bizonyos értelemben központi jellegű is. És az is igaz, hogy e falu külön-külön egyik megyének sem központja, sem önmagában véve nem fontos vagy nevezetes hely, de a két megyének együttesen tartott közgyűlése miatt, alkalmilag a kettő számára mégis a legkönnyebben megközelíthető hely volt, tehát *locus communis* az alkalmilag szükséges *facilis accessus* miatt. Az 1292 utáni időből ilyenfajta adatunk a XIV. század elejéről való. 1313. november 1-én, Budán kelt levelében, a magyar püspöki kar azért fordul V. Kelemen pápához, hogy írásban sürgesse királyukat (I. Károlyt), segítse talpraállítani a Csák Máté által elpusztított esztergomi egyházat, mert éppen az Anjou-ház támogatása miatt érték e csapások a magyar egyház központját. Az esztergomi érsek sérelmei pedig — írják — csupán csak kis részét teszik sajnálatra méltó hazájuk egyéb sürgős orvoslásra szoruló bajainak — melyek (Budára) mint erre a célra számukra alkalmas, s ekkor országos viszonylatban központnak tekintett (helyre) (in *communem locum*) közös parlamentumra egybegyűlni kényszerítették őket.²⁰⁹

Mindezek alapján levonhatjuk a következtetést. A *locus communis* kifejezés a magyarországi középkori latinságban ugyanazt jelenti, mint a külföldi forrásokban: egyrészt a földrajzi központot, amely mindenki által könnyen megközelíthető, másrészt (átvitt értelemben) egy terület, tartomány, illetőleg ország adminisztratív centrumát. Kérdés ezután, hogy Rogerius melyik értelemben használta ezt a kifejezést (Ó-)Budával kapcsolatban. A *locus communis* elsődleges értelme, a város földrajzi helyzetét tekintve, természetesen vonatkozik rá szintén, azonban korábban bemutatott adataink, különösen a Doma-féle oklevél alapján kétségtelen, hogy a második, átvitt értelemben használt jelentésére gondolt, azaz az ország adminisztratív központjának, fővárosának tekintette.

(Ó-)Buda Rogerius-korabeli főváros jellegét nem rontja le az sem, hogy a szerző külföldi volt. Még ha nem is ez a kifejezés lett volna a korabeli magyarországi latinságban a központ, főváros jelentése, akkor is saját szavaival utalt erre; azonban az általa használt *dicebatur* szó alapján a hazai latinságban is erre kell gondolnunk.

Az ilyen példák azonban, mint az általunk bemutatottakból is kitűnik, rendkívül ritkák,²¹⁰ és csak olyankor találkozunk velük, ha a szokottól eltérő, alkalmi, vagy a régiekhez képest alkalmasabbnak ítélt újabb központ vagy (szék)hely megválasztásáról esik szó valamilyen különleges esetben, különben a sedes-szel, kathedra-val, locus-szal, civitas-szal, urbs-szal, metropolis-szal,

²⁰⁹ Mon. eccl. Strig. I. 688—689. — Hogy itt valóban Budáról van szó, szövege mellett az oklevél keltezése (Datum Bude) is bizonyítja.

²¹⁰ A megyéknek a XIII. században már régebben kialakult központjaik, (bírói) székhelyeik vannak, nevük pedig közismert, azért mellettük az oklevelekben legtöbbször csak az „in sede iudiciaria” kifejezést találjuk. *Holub*: Zala megye 206—232. — *Hajnik*: i. m. 77—84. — E mellett néha előfordul a „locus cathedralis” kifejezés is a megye székhelyének megjelölésére. Egy 1262-ik oklevélben Forróról azt olvassuk, hogy „cathedralis locus comitatus castri Awawyvar erat”. *B. Szabó L.*: Pata és Újvár megyék. Századok 41 (1907) 207.; Turóc megye esküdtje pedig 1335-ben, egy kiküldetéséről visszatérve, a bírósági székhelyen: „... in loco iudicium Kathedrali” tette meg az általa elvégzett eltiltásról szóló jelentést. Anjou-kori okmt. VI. 276—277.

residentia-val, curia-val stb. kapcsolatos jelzős vagy értelmezős körülírásokat használnak középkori forrásaink az országos, királyi, egyházi (érseki, püspöki), megyei és más központok vagy székhelyek megjelölésére.²¹¹

*

Egy földrajzi hely (térseg, helység, pont) meghatározására középkori latin-ságunknak, a *locus communis* mellett, egy másik kifejezése is volt: a *medium regni*, *medium Hungariae*, azaz az ország, Magyarország közepe (belseje). A XI. századtól a XVI. századig terjedő időben elég gyakran jelentkezik ez a kifejezés forrásainkban. Legkorábban a XIV. századi szerkesztésű Krónikának az Ős-Gestából való abban a fejezetében olvashatjuk, amely Árpád vezérről, illetőleg a honfoglalásról szól.²¹² A krónikás itt elmondja, hogy miután Álmost Erdélyben megölték, s a magyarság Pannónia földjének kiválóságáról értesült, hírmondónak elküldték Kund fia Kusidot, kémlélje ki az egész földet és ismerkedjék meg a terület lakosságával. „Amikor tehát Kusid bejött Magyarország közepébe (venisset in *medium Vngarie*; Mügelnnél: *kom mitten in Ungerland*²¹³) és leszállt a Duna menti részekre, látta, hogy a táj kellemetes, a föld jó és termékeny, jó a folyóvize, sok a legelő — tetszett neki. Elment tehát a tartomány fejedelméhez, Szvatopluk nevezetűhöz, aki Attila után uralkodott, köszöntötte őt népe nevében, és elmondotta, mi okból jött”.²¹⁴ A Krónika egy másik, szintén az Ős-Gestából származó abban a fejezetében pedig, amely a Péter király elleni megmozdulásról és Gellért püspök vértanúságáról szól, azt olvassuk, hogy a Vata-felkelés idején András és Levente Újvár felől „előhaladtak a sokasággal, Magyarország közepén át eljutottak a révhez, amelynek közönséges neve: Pest (*per medium Hungariae appropinquaverunt ad portum, qui vulgo dicitur Pesth*). Meghallották ezt Gellért, Besztrik, Buldi és Benta püspökök meg Szolnok ispán, kiindultak Fehérvár városából András és Levente elé, hogy tisztességgel fogadják őket”.²¹⁵

²¹¹ Például *sedes* (*Szentpétery*: SRH. II. 383. Leg. s. St. maior), *Morisena sede* (uo. II. 476. Gellért-leg.), *sedes regalis* (uo. II. 432. Hartvik-leg.), *sedes regni* (uo. I. 186. Kézai), *sedes principalis regni Hungariae* (uo. I. 333. XIV. századi Krónika), *sedis regalis civitas* (uo. II. 385. Leg. s. St. maior), *sedes Strigoniensis* (Mon. eccl. Strig. II. 28. — 1274.), *ecclesia cathedralis Szentpétery*: SRH. II. 500. Gellért-leg.), *locus cathedralis* (uo. II. 449. Gellért-leg.), *locus regalis* (uo. I. 35. Anonymus), *locus primus* (uo. I. 290. XIV. századi Krónika), *locus pontificalis* (uo. II. 453. Szt. Imre-leg.), *locus primatis* (Mon. eccl. Strig. I. 329. — 1239. Esztergom), *locus debitus* (uo. II. 710. Esztergom), *locus ille* (*Szentpétery*: SRH. I. 166. Fehérvár, Kézai), *civitas regalis* (uo. I. 483). XIV. századi Krónika, Fehérvár), *civitas regis* (uo. I. 343. XIV. századi Krónika, Fehérvár), *civitas principalis* (uo. I. 245. XIV. századi Krónika), *civitas capitalis* (*Endlicher: St. L.: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. 522. Lőcse — 1271.*), *urbs regia* (*Szentpétery*: SRH. II. 456. Szt. Imre-leg. Fehérvár), *Alba regia* (uo. II. 477. Gellért-leg.) *Alba regalis* (uo. I. 503. XIV. századi Krónika), *residentia principalis regis* (*Timon A.: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1919.* 560., 7. jegyzet. Mátyás király, *ubi nostra residet curia* (uo. 560., 5. jegyzet. 1352.), *sedes regni ac solium* (*Szentpétery*: SRH. I. 186. Kézai), *solum regale* (*Iványi B.: Bártfa sz. kir. város levéltára. 1319—1526. I. Budapest, 1910. 267. Buda. 1468.*), *solum regni* (*Szentpétery*: SRH. II. 400. Leg. s. St. minor; I. 188. Kézai) *regni metropolis* [Mon. eccl. Strig. I. 185. 1206.; II. 159. 1276.; *Gárdonyi A.: Magyarország középkori fővárosa. Századok 78 (1944) 219—220.*], *Ungarorum metropolis* (*Gombos: Catalog. I. 305. Lübecki Arnoldus, 1189.*), *Strigoniensem ecclesiam in metropolim sanciret.* (*Szentpétery*: SRH. II. 412. Hartvik-leg.)

²¹² *Szentpétery*: SRH. I. 288. — *Györfy: Krónikáink 92—93., 107., 147.* — *Horváth J.: i. m. 293.*

²¹³ *Szentpétery*: SRH. II. 128.

²¹⁴ *Szentpétery*: SRH. I. 288. — *Képeskrónika. Ford. Geréb: i. m. 111.*

²¹⁵ *Szentpétery*: SRH. I. 339. — *Geréb: i. m. 111.* Ez a mondat Mügelnnél hiányzik. *Szentpétery*: SRH. I. 164. és 2. jegyzet.

A két krónika-szövegben olvasható *medium Ungariae*, Magyarország közepe, az első esetben az ország belső, középső térségét, a másodikban pedig e térségnek egyik helyét is jelöli: az egyikben az ország közepéről, belsejéről általában, a másikban pedig Pestről, mint ezen a térségen át megközelített helységről is van szó.²¹⁶ A XIII. század elején az 1222. évi Aranybulla 25. articulusában jelentkezik újból ez a kifejezés ebben a formában: „Sales in medio regni non teneantur, nisi tantum in Zoloch et in Scegved et in confinibus”; magyarul: „Sót az ország közepén ne tartsanak, hanem csak Szalacson és Szegeden és a végeken”.²¹⁷

Az Aranybulla e cikkelye szűkszavú s egyebek mellett azt sem mondja meg, amit szerkesztői feltétlenül tudhattak, azt tudniillik, hogy mit értsünk az *in medio regni*-n: térségre vagy egy meghatározott helyre gondoltak-e leírásakor. Legkorábbi fordítója (a XVI. század ötvenes éveiben) a *medium regni*-t az ország közepeként adja vissza, s az articulus (egyébként romlott latin szövege alapján) nála magyarul így hangzik: „Az Soth ne tarchak az orzaghnak az közepyn, hanem chak Zalachon es Regeczben es az vegekben”.²¹⁸ Történészeink közül már Pauler Gy. (1899) ismerte ezt a XVI. századi fordítást, s ennek megfelelően a *medium regni*-t „az ország közepe”-ként használja kézikönyvében.²¹⁹ Nagy Gy. (1899) az articulusnak (szintén a XVI. századi fordítás ismeretében) úgy fordítja, hogy: „Sót az országnak közepette ne tartsanak. . .” Erdélyi L. 1902-ben, majd 1918-ban és Paulinyi O. 1924-ben az articulus *medium regni*-jét az ország belsejeként szerepeltetik. Erdélyi L. később még három ízben foglalkozott vele: 1922-ben „az ország közepén”-nel fordítja, 1931-ben visszatér 1902-i fordításához („az ország belsejé”-hez), végül 1942-ben „az ország közepén” mellett állapodik meg.²²⁰ 1947-ben Lederer E. az Aranybulla kapcsán többek között a 25. articulusról mint „a sóraktárak központosítását kívánó pont”-ról is ír, a latin szöveg további elemzését azonban, nyilván mint témájához nem tartozó problémát, mellőzi.²²¹ Napjainkban az Erdélyi–Paulinyi-féle „ország belseje” honosodott meg a Bulla e passzusának a fordításában, így: Szilágyi L. Árpád-kori törvényeink c. gyűjteményében, a Magyarország története tanulmányozásához összeállított Szöveggyűjteményben s a Beér J. és Csizmadia A. „Történelmünk a jogalkotás tükrében” c. könyvében.²²²

²¹⁶ A dolognak azonban van egy chronológiai nehézsége. Az Ős-Gesta nyomai ugyanis többszörös átdolgozásban maradtak ránk a XIV. századi krónikaszerkesztésben, azért kérdéses, hogy a *medium Ungariae* kifejezés benne volt-e már a Gesta eredeti szövegében, vagy csak a későbbi szerkesztések során toldották hozzá. Abból azonban, hogy ezt a fogalmat az Aranybulla ismeri, joggal elfogadhatjuk azt a feltevést, hogy ismerték már a XI–XII. században, de feltétlenül ismerhették – Pestre vonatkoztatva is – a XIII. század hetvenes éveiben, mert a *medium Ungariae*-t említő mindkét hely megtalálható mind a Képeskrónika, mind a Budai krónika összes kézírataiban, ezért az V. István-kori krónikas alapszövegében is benne lehetett.

²¹⁷ CI. 141., 5. jegyzet. — Csánki D. ezt a kifejezést nem méltatja figyelmére s azt írja, hogy Szabolcs vámszedő hely volt: „... az 1222. évi 25. t.-cz. rendelése szerint az egész országban csak itt és Regéczen lehetett sóraktár.” (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890. s. v. Szabolcs.)

²¹⁸ Döry F.: Az Aranybulla XVI. századi fordítása. Magyar Nyelv 2 (1906) 453. (O. L. Dl. 1595. sz.)

²¹⁹ Pauler: i. m. II². 81.

²²⁰ CI. 141., 131., 1. jegyzet. — Erdélyi L.: Pannonh. rendtört. I. 187. — *Uő*: Művelődéstörténet 204. — Paulinyi O.: A sóregále kialakulása Magyarországon. Századok 58 (1924) 637. — Erdélyi L.: Árpád-kor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebb története 1301-ig. Budapest, 1922. 190. — *Uő*: Magyar történelem. Budapest, 1931. 41. *Uő*: Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig. Szeged, 1942. 94.

²²¹ Lederer E.: Az egyház szerepe az Árpád-kori Magyarországon. Századok 83 (1949) 90–96. és 42. jegyzet.

²²² Szilágyi L.: Árpád-kori törvényeink. Budapest, 1957., 1961. 62. (Rotaprint kiadás.) — Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész. 1000-től 1526-ig. Budapest, 1964. (6. 1.) — Budapest, 1966. 91.

Mint ebből az irodalmi áttekintésből is látszik, az *articulus* értelmezése sem fordítási, sem tárgyi (tartalmi) vonatkozásában nem jutott még nyugvópontra. Minket sem a sóval kapcsolatos problémája érdekel elsősorban, hanem inkább az a kérdés, hogy a cikkely „*medium regni*”-je az ország *belsejeként*, vagy az ország *közepeként* értelmezendő-e, de legalább a megoldás kezdeti lépésének igényével megkíséreljük a válaszadást arra a kérdésre is, hogy ez a „közép”, ha tényleg az, milyen térséget vagy annak meghatározható pontjait, helységeit jelentheti? Ezt a kísérletet a *Bulla* e mondatának szó- és mondattani elemzése, s egy eddig figyelemre nem méltatott okleveles adatnak a kutatásba való bevonása útján szeretnők elvégezni, mert, véleményünk szerint, 1222-ben egy már valóban létező (vagy esetleg felállítandó) központi sóraktárra gondoltak vagy gondolhattak szerzői, különben az *articulus*nak nem lett volna értelme.

A kérdéses mondatban két szó: a *medium* főnév és a *nisi* kötőszó érdemel figyelmet. A *medium* *Finály*nál: „közép, középső; *medius* különböző jelentései-nek megfelelőleg. . .”; a *medius* pedig: középen levő, középső. . .”²²³; *Georges*-nél a *medium*: „die Mitte”, a *medius* pedig: „der mittelste, der in der Mitte befindliche, gelegene”.²²⁴ *Forcellini* szerint a *medium*: „Est locus medius, spatium inter aliqua interiectum”.²²⁵ *Du Cange* és *Bartal* nem foglalkoznak vele, bizonyára azért, mert nem látnak vele kapcsolatban különösebb problémát.²²⁶ Ezek alapján a *Bulla* 25. *articulus*ának *medium regni*-jét egyszerűen az ország közepeként

²²³ *Finály H.*: A latin nyelv szótára. Budapest, 1884. s. v. *Medium, medius*.

²²⁴ *Georges, K. E.*: Lateinisch-deutsches Handwörterbuch. Leipzig, 1861. s. v. *Medium, medius*.

²²⁵ *Forcellini, E.*: Totius latinitatis lexicon. Prati, 1858—68. IV. 81.

²²⁶ *Bartal, A.*: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Lipsiae, 1901. — Mivel a középkori latinság a rómainak örököse, ezért a „*medium*”-nak (és a „*locus*”-nak) földrajzi nevekkkel való kapcsolásait abban is megtaláljuk. C. I. *Caesar* egy helyén (*De bello Gallico*. . ., Lib. IV., cap. XIX.) például ezt olvassuk: „Se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab eis cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos atque omnes, qui arma ferre possent *medium* fere regionum earum, quas Suebi obtinerent; hic Romanorum adventum expectare atque ibi decertare constituisse”. Itt a *medium* a regio-val kapcsolatos, s annak a középső térségét jelenti. A druidákról és az eques-ekről szólva pedig így ír: „His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, aut, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum, non nunquam etiam armis de principatu contendunt. Hic certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent”. (Uo. Lib. VI., cap. XIII.) *Caesar* e szövegében tehát a *medium* Gallia középső térségét, a *locus* pedig e térség (sacrális) központját jelenti. — A *medium*-nak (és a *locus*-nak) legszebb ókori példáját T. *Livius* szolgáltatja, amikor (Camillus beszédében) Rómát így dicsőíti: „Non sine causa dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur, mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimis propinquitate classium externarum, regionum Italiae *medium*, ad incrementum urbis natum unice locum. Augmento est ipsa magnitudo tam novae urbis”. (Lib. V., csap. 54). Ebben a mondatában *Livius* szinte a „*locus communis*” componensét foglalja össze, amikor a „*locus*”-t (a várost) *Italia* *medium*-ának, középső térségének a természetes központjába helyezi. — Végül van egy olyan (késő római kori) adatunk is, amely *Pannónia* területére vonatkozik. Ebben *Anonymus Ravennas Aquincumot Valeriába* helyezi, amely szerinte a két *Pannónia* között fekszik: „Item iuxta ipsam *Pannoniam* est *Patria*, quae dicitur *Valeria*, quae et *Media* appellatur provincia, pro eo, quod iacet inter suprascriptas *Pannonias*. . .” (*Graf, A.*: Übersicht der antiken Geographie von *Pannonien*. Dissertationes Pannonicae. Ser. I., fasc. 5. Budapest, 1936. 41.) — Itt kell megjegyeznünk, hogy egy térség, föld, illetőleg ország *közepének* a kiemelésével a X. századi szláv történeti forrásokban is találkozunk — jelöl annak, hogy ez a fogalom Kelet-Európában is ismert volt. A „*Povesti vremennych let*” kezdetű orosz évkönyvek 969. évi bejegyzéseiben például ezeket olvassuk: „*Mondá Svjatoslav anyjának és bojárainak: nem szeretek Kievbén élni, hanem a Dunaj mellett Pereslavecban akarok élni, mert ott a földem közepe среда земли моей*), mivel oda gyűlik minden jó: a görögöktől arany, szövetek, bor,

fordíthatnók, ha a benne tilalmazott központi sóraktárhoz nem kapcsolódnék, mert a szöveg kétséget hagy az iránt, vajon térséget vagy földrajzi fixpontot, konkrét helységet értsünk-e rajta. A kérdés megoldásához vagy annak megközelítéséhez ezért még a *nisi* kötőszót kell segítségül hívunk. E részben pedig megint Forcellinire támaszkodhatunk, aki a *nisi* egyik funkciójáról azt írja, hogy az: „aliquando praeter exceptivam simul et adversativam vim habet et exponi potest per sed; ma; se non che”.²²⁷ Véleményünk szerint pedig a 25. articulus *nisi*-je ilyen adversativ értelmű kötőszó, mely Szalacsot és Szegedet kirekeszti, a medium regni-ből. Erre a következtetésre az is teljogosít, hogy a *nisi* adversativ értelmű alkalmazásának hasonló eseteivel más egykorú vagy közel egykorú magyarországi forrásainkban is találkozunk, így például az Aranybulla 8. cikkelyében, II. András király 1225. évi borsmonostori „nagy” privilégiumában, az 1267. évi törvényben és a Krónika 124. fejezetében stb.²²⁸ E szerint tehát Szalacs és Szeged az ország határvidékén belül esik (ti. nem confinium) ugyan, de nem a medium regni-ben, az ország közepén van. A kifejezés általunk javasolt fordítása ebben az esetben tehát: az ország közepe, mint meghatározott övezet, és nem az ország belseje általánosságban. A további kérdés most már az, hogy ezt a nyelvi elemzéssel elért eredményt történeti szempontból is igazolhatjuk-e?

Mint már említettük, mi úgy véljük, hogy az articulus e kifejezése központi sóraktár(ak)ra vonatkozhatik, akár megvolt(ak) az(ok) már 1222 előtt, vagy ha mégcsak tervezték felállítását, illetve felállításukat ebben az időben.²²⁹ Mi azon-

mindenféle gyümölcs, a csehektől is, meg a magyaroktól is ezüst és lovak”. (*Hodinka A.*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916. 51. Erre az adatra Györffy Gy. hívta fel a figyelmemet.) – Végül nem hallgathatjuk el, hogy egy térség, ország stb. „medium”-át a Biblia legrégebbi könyveiben is megtaláljuk. Így a Genézisben (II. 9.) ezt olvassuk: „Produxitque... Deus... lignum etiam Vitae in medio paradisi...” (Káldi Gy. fordításában: „...a paradicsom közepén...”, Károli szerint: „...a kertnek közepette...”). Mózes IV. Könyve (35.) a menedék városokról úgy rendelkezik, hogy azokat ezerlépésnyi sugarú körben legelőknak kell övezniük: „...eruntque urbes in medio...” (Káldi fordításában: „...középen legyenek a városok...”, Károlinál: „...és a város legyen középsben...”) A „medium” (különböző módon fordítható, alapjában véve azonban valaminek a közepét kifejező) kapcsolatainak a Bibliában egyébként se szeri, se száma. Ilyenek: „in medio terrae” (Deuter. XIX. 2., 10.); „in medio Israel” (Josue VI. 25.); „in vallis medio” (u. o. VIII. 13.); „stetit... sol in medio coeli” (u. o. X. 13.); „in medio Jerusalem” (Jeremiás VI. 1.) stb. – Tekintve, hogy a héber szövegeket i. e. 285 k. görög, a II. században latin nyelvre fordították, Jeromos Vulgata-ja pedig (átdolgozás, fordítás) 390 és 405 között készült el, e fogalomnak szinte ködbe vésző régisége nyilvánvaló. [Öszösvetségi Szentírás a Vulgata szerint Káldi György... fordítása nyomán... Budapest, (1930), 8.]

²²⁷ A *nisi*-nek a szokottól eltérő esetei: . . . 2. adhibetur quoque in asseverationibus, 3. item in exceptionibus et ponitur pro praeterquam; ecetto, 4. aliquando praeter exceptivam simul et adversativam vim habet et exponi potest per sed; ma, se non che. *Forcellini* i. m. IV. 273–274.

²²⁸ Palatinus. . . iudices vicarios non habeat, nisi unum in curia sua. (Mon. eccl. Strig. I. 234. – Aranybulla). – Praeterea dedimus eis omnes exactiones et census, qui super populos eorum succedente tempore qualicumque de causa per nos, aut per successores nostros emergere poterint, aut nec nobis, nec aliquibus aliis, nisi solummodo usibus iam sepedicte ecclesie colligantur. A *nisi* itt azonos értelmű a *sed*-del: nem kivétel, hanem ellentétet fejez ki. *Wagner*: Urkundenbuch I. 107. (Borsmonostori privilegium, 1225.) – „Item statumus, quod si ad occupanda vel aquirenda regna vel terras contingat exercitum nos movere, nobiles invitos ad exercitum non trahemus, nisi qui sponte (hanem csak azokat) voluerint proficisci. . .” (Marozali: Enchiridion 169. – 1267. törvény.) – „(Cervus) pedes vero fixit, quia sibi locum demonstravit, ut ecclesiam Beate Virginii non alias, nisi hic (nem máshol, hanem itt) edificari faceremus”. Szentpétery: SRH. I. 394–395 (Krónika. A váci káptalan alapítása.)

²²⁹ Lederer E. (a 221. jegyzetben i. m. 92.) erről így ír: „Valószínűen az egyház érdekeit sújtotta a sóraktárak központositását kívánó pont, bármennyire beavatkoztak is az izmaelita és zsidó uzsorások a sókereskedelem még nyilvánvalóan az Egyház privilégiumát képezte.” Az 1231-es Bullával kapcsolatban pedig (uo. 94.) megjegyzi, hogy abból „kimaradtak az Egyháza nézve sérelmes pontok, a tized pénzben való beszédésének megtiltása csakúgy, mint a központi sóraktárak felállítására vonatkozó pont”.

ban inkább a sóraktár(ak)nak már 1222-ben való meglételére gondolunk, s véleményünket II. András királynak arra az 1233. (okt. 1-i) oklevelére alapítjuk, mely a tihanyi apátság sójárandságát a Beregi egyezmény (1233) szellemében szabályozta. Évi 1000 zuanust utalt ki benne a mostornak — elrendelvé, hogy ezt a sómennyiséget a *szalacsi* sótiszték (salinarii de Zoloh) évenként Szent István ünnepén (aug. 20.) Fehérvár várában, amely Magyarország közepén fekszik (in Albensi castro, quod est in medio Vngarie), az apátságnak minden ellenkezés nélkül szolgáltatassák ki.²³⁰ Ez az Aranybulla szóhasználatát követő s tőle időben sem távoli, problematikájában pedig azonos, illetve hasonló tárgyú oklevél véleményünk szerint arra utalhat, hogy a Bulla 25. articulusában meg nem nevezett, de tilalmazott központi királyi sóraktár(ak) 1222-ben már valóban megvolt(ak), vagy ha akkor a felállítás még csak tervezték, ez a terv 1222 után meg is valósult Fehérvárott mindenestre (talán másutt is?), a király szalacsi sótisztjei kezelték, és a sónak oda való szállítása is az ő feladatuk volt. E nézetünket — legalább Fehérvár esetében — támogatják a Beregi egyezmény azon pontjai (58—61.), melyek a sóval kapcsolatban károsult egyházaknak összesen 10.000 márkányi kártalanításáról intézkednek. Ez az öt év alatt a pesti domonkosok házában kifizetendő összeg ugyanis csak három egyháznak: az egresi apátságnak, a csanádi püspökségnek és a pannonhalmi apátságnak szólt.²³¹ Ebből pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az egresi apátság és a csanádi püspökség sószállítását, következésképpen pedig sókereskedelmét a *szegeledi*, a pannonhalmiét pedig a szalacsi, illetőleg annak fiókja: a *székesfehérvári* királyi központi sóraktár hozta hátrányos helyzetbe. Véggkövetkezésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy az 1222. évi Aranybulla 25. articulusának a *medium regni*-je az ország közepét, középső térségét s egyszersmind annak egyik helyét: Fehérvárt, vagy esetleg egy másik, a Bullában meg nem nevezett centrumát jelenti vagy jelentheti, ahol sóraktár lehetett.

Az ország központi területének, térségének a kifejezésére Rogerius is használja a *medium*-ot a *terra*-val kapcsolatban. IV. Béla — olvassuk a *Carmen* 2. fejezetében — Kuthent és népét birodalma határán fogadta, s melléjük rendelte egyik főemberét, hogy vezesse őket kijelölt szálláshelyükre: országa közepébe: in *mediculum terre sue*.²³²

Következő idevágó forrásunk IV. Bélának 1253. november 11-én, IV. Ince pápához írt levele. Az országa újjáépítésén fáradozó királyt a tatárok „visszafordulásáról” időnkint érkező hírek (1243, 1246, 1251) nyugtalanították. Ilyen

²³⁰ Pannonh. rendtört. X. 519—520. (Eredetije: Pannonh. r. It. Tyhan, f. 1., nr. 1. *Fejér*: CD, III/2. 352—355.) („... mille zuanos contulimus vestro monasterio. . . statuentes, ut salinarii de Zoloch predictum numerum zuanorum annuatim in festo sancti regis in Albensi castro, quod est in medio Vngarie. . . solvere teneantur.”) — A „*medium regni*”, illetőleg „*medium Vngarie*” kifejezésnek egymással való kapcsolata aligha vitatható, s véleményünk szerint az oklevélben való alkalmazásával a dunántúli Fehérvárt az erdélyi (Gyula)Fehérvártól kívánták megkülönböztetni a királyi kancellária emberei. Ha ilyen megkülönböztetésre nem volt szükség, egyszerűen csak Fehérvárról írnak, mint például 1232. július 22-én: „... apud castrum, quod Alba communi vocabulo nuncupatur”. Pannonh. rendtört. I. 713. — Feltűnő, hogy Csánki D. (i. m. III. Budapest, 1897, s. v. Fejérvár) ezt az oklevelet nem használja.

²³¹ Mon. eccl. Strig. I. 295.

²³² *Szentpétery*: SRH. II. 554. — A *mediculum*-ot I. Bartalnál. Más szótárakban nem találjuk. Bonfini, aki Rogerius *Carmen*-jét Thuróczy-ból ismerte — a *mediculum*-ot *medium*-nak véve —, ezt a helyét így dolgozta át: „... unus ex proceribus a rege deligitur, qui cum regio sumptu in mediam usque Pannoniam duceret”. (Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum Decades*. . . Ed. I. *Fógel et B. Iványi et L. Juhász*. Lipsiae, s. a. II. 169.) — Heltainál Bonfini *medium*-ja már közép-ként szerepel. (. . . vinne őket Magyar orszagnac a közepire. . . *Chronica az Magyaroknak dolgairól*. Kolozsvár, 1575. 54.)

hírről kapcsolatban számol be védelmi intézkedéseiről (1253) írt levelében.²³³ Magyarországot — írja többek között — a tatárok egyszer (1241) már csaknem teljesen elpusztították; most is hitetlen népek veszik körül: kelet felől a ruthénok; kunok és borodnikok, délről a bolgárok és az eretnek bosnyákok, kik ellen csapatai most is harcolnak; nyugat és észak felől a németek, kiktől — mint azonos hitet vallóktól — inkább segítséget kellene várnia. Eddig csak az ispotályosok támogatták, azért megegyezett velük, hogy „az ország legveszélyesebb részének, a Kun- és Bolgárország felé eső vidéknek, ahol a tatárdúlás idején is az országba jött az ellenség, védelmét magukra vállalják,²³⁴ de elhelyezte őket országa közepén is (in medio regni nostri) azoknak a váraknak a védelmére, melyeket a Duna mentén építtet, mert az ő népének az ilyen hadviselésben (még) nincsen gyakorlata.²³⁵ Abban állapotok meg ugyanis — folytatja szó szerint —, hogy „nekünk is, egész Európának is üdvösebb lesz, ha a Dunát várakkal erősítjük. Mert ez az ellenállás vize;²³⁶ itt szállt szembe Heraclius Koszroesszel a római birodalom védelmében,²³⁷ itt álltunk mi is, bár felkészületlenül és súlyos csapás után, tíz hónapon át a tatároknak, pedig országunk ekkor még úgyszólván teljességgel várak és védők híján szűkölködött. Ha ezt, ami távol legyen, a tatárok egyszer birtokba veszik, nyitva áll a kapu számukra a többi katolikus hitű ország felé, mert egyrészt itt nincs a keresztények felé útjukat álló tenger, másrészt családjaikat és csodálatosan sok állatjukat alkalmasabban helyezhetik el, mint bárhol: Például hozhatjuk Totilát (Attilát), ki keletről nyugat leigázására jöve, kezdetből fogva Magyarország közepébe helyezte fő-székhelyét (in medio regni Hungariae sedem suam principaliter collocavit)²³⁸; a császárok viszont, kik nyugatról harcoltak kelet alávetésére, leggyakrabban országunk határai között gyűjtöttek sereget”²³⁹

IV. Béla történelmi példája tehát Totila, illetve Attila, aki a XII. század végén megállapodott hazai hagyomány szerint szintén (Ó-)Budát választotta birodalma székhelyéül,²⁴⁰ s a király és udvarának a felfogása szerint ez most is az ország természetes központja, ezért várövezettel kívánja biztosítani.²⁴¹ Ebben

²³³ *Fejér*: CD. IV/2. 218—224. — Keltére vonatkozólag olv. *Szentpétery*: Kritikai jegyz. 933/a. sz. reg., aki 1250-re tette azt. Újabban *Györffy Gy.*, úgy látszik *Marczali* nyomán (*Enchiridion* 161.), 1253. november 11-vel keltezi. Napkelet felfedezése, Julianus. Plano Carpini és Rubruk jelentései. Budapest, 1965. 31—33. — 1948-ban még *Szentpéteryt* követte. Krónikáink és a magyar őstörténet (röviden: Krónikáink). Budapest, 1948. 172., 154. jegyzet. Az oklevél magyar nyelvű fordítása: *Makkay—Mezey*: i. m. 156—159.

²³⁴ *Pauler*: i. m. II². 197.

²³⁵ . . . partim vero eosdem in medio regni nostri collocavimus, ad defensionem castrorum, quae circa Danubium aedificari facimus, cum gens nostra ad hoc exstiterit insueta. . . *Fejér*: CD. IV/2. 222.

²³⁶ . . . quod esset salubrius nobis et toti Europae, ut Danubius fortalitiis muniretur: haec est enim aqua contradictionis. . . *Fejér*: CD. IV/2. 222.

²³⁷ Heraclius (610—641) perzsa háborúiban a Duna nem játszott szerepet. Erre von. olv. *Makkay—Mezey*: i. m. 336., 336. jegyzet.

²³⁸ Totila (Attila) in exemplum veniat, qui ex parte Orientis ad Occidentem veniens subiugandum, in medio regni Hungariae sedem suam principaliter collocavit. . . *Fejér*: CD. IV/2. 222.

²³⁹ . . . et contra caesares, qui ex Occidente ad sibi submittendum Orientem dimicabant, quam plurima ad constructionem exercitus faciunt, infra regni nostri terminos deponebant. *Fejér*: CD. IV/2. 222.

²⁴⁰ Ez a hely Viterboi Gotfriedra vezethető vissza, aki 1185-ben írt „Memoria seculorum” c. művében ezeket írja: „Ungari etiam Huni sunt appellati. Sub quorum viribus Atili et Tolila quondam regnantes multa regna in Italia et Galliis desolaverunt”. *Györffy*: Krónikáink 132.

²⁴¹ IV. Béla ehelyütt jelen időben beszél (1. a 235. jegyzetet), ezért nem tudjuk, melyek ezek az akkor épülő várak. *Makkay és Mezey* (i. m. 335., 335. jegyzet) a budai, pestújhegyi és visegrádi várakra gondolnak.

a levélben a *medium regni* tehát szintén kettős értelmű: az ország középső térsége és benne Attila székvárosa. Ebből a szempontból egyre megy, hogy a korabeli felfogás Attila szék helyét Aquincumhoz vagy Óbuda más pontjához kötötte-e, a lényeg az, hogy egy meghatározott pontról van szó mint *medium regni*ről.

Amikor IV. Béla 1253-i levelét írta vagy íratta, már állott a Pestről feltelepített német és a suburbiumokból feljött magyar lakosság túlnyomó részével benépesült új Buda városa.²⁴² 1254-ben a Domonkos-rend már itt tartotta egyetemes nagykáptalanját,²⁴³ s erről tanúskodik IV. Béla több oklevele is.²⁴⁴ Ez a *Castrum Pestiense*, illetve *novum Castrum Pestiense*, a véglegesen megállapodott szóhasználat szerint pedig a *castrum novi montis Pestiensis*²⁴⁵ Vorburgstadt-típusú város lévén, közös védrendszerében a Várhegy déli részén, az északi várossal hihetőleg egyidőben épült új királyi curiát magában foglalta.²⁴⁶ Az új várostól való megkülönböztetésül a régi most már lassankint az *Óbuda* (*Buda vetus*) nevet veszi fel;²⁴⁷ mind a kettő pedig közel lévén egymáshoz, a régi Buda „*medium regni*”-je az új városra és környékére, például Rákosra és Pestre, mint ugyanabban a körzetben fekvőkre is átháramlik. Így értette ezt már a városalapító király, s ez gyökeresedett meg a magyarság köztudatában. A század végén tanúskodik erről egy másik írásos bizonyosságunk: Imre váradi püspöknek a váradgyefokai konvent képviselői előtt 1299. július 6-án a saját, valamint a prelátsók, bárók és nemesek nevében bemutatott s az Anjou-párti Gergely választott esztergomi érsek ellen a pápához is felterjesztett tiltakozó levele ez²⁴⁸. A püspöknek a mi szempontunkból ez az igen érdekes panasz a levél kritikus helyén így hangzik: „Amikor ez évben (1299) — az elmúlt esztendőben (1298) elfogadott és kihirdetett végzések értelmében... király urunk: András, valamint János kalocsei érsek s mind a két egyháztartomány püspökei s a bárók és nemesek — az ország békéjének és állapotának megszilárdítása s az egyház immunitásának és szabadságának helyreállítása céljából (Szent György ünnepének nyolcadnapján) a Buda városa közelében levő és Rákosnak nevezett helyre, tudniillik az ország közepébe (in locum Rakus vocatum, prope Budam situm, regni scilicet medium) országos gyűlésre jöttek össze — s itt (és Pesten is): egyebek mellett éppen a király ellen emelt s az egyházmegyéjét érintő panaszát tárgyalták, a király pedig az ügyet egy bizottság döntésére bízta —, Gergely nem jelent meg, hanem a bizottságot, megfelelő terminus megadása nélkül Veszprémbe, a hűtlenek és az ország békéjének a felforgatói közé, (tehát) veszedelmes és semmiképpen sem bátorságos helyre (ad locum periculosum et omnino suspectum) hívta, miáltal megghiúsította az országgyűlés munkáját, s a küldöttség részére biztonságos helyet (locum tutum et securum) sem jelölt ki”. Mivel pedig a király és tanácsa a pesti domonkosok templomában tartotta üléseit, a Rákos értelmezőjét Pestre is ki kell terjesztenünk

²⁴² *Kubinyi A.*: Buda város pecsételésének kialakulása (röviden: Buda pecsételészn.). TBM. XIV. (1961) 125. — *Kubinyi, A.*: Topographic growth of Buda to 1541. (röviden: Topogr. of Buda.) Nouvelles Etudes Historiques publiées a l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. Budapest, 1965. 133–157.

²⁴³ *Kubinyi A.*: Buda pecsételészn. 125, 200. jegyzet.

²⁴⁴ Például: IV. Béla 1255. júl. 25. *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. I. 54–55. (40. sz.) és 56–58. (41. sz.)

²⁴⁵ *Kubinyi A.*: Topogr. of Buda 137.

²⁴⁶ *Kubinyi A.*: A király és királyné kúriái a XIII. századi Budán. Arch. Ért. 89 (1962) 165. — *Gerevich L.*: A budai vár feltárása. Budapest, 1966. 272.

²⁴⁷ *Kubinyi A.*: Buda pecsételészn. 125–127. és a 246. jegyzetben i. m. 168.

²⁴⁸ Mon. eocl. Strig. II. 462–464. — *Holub J.*: A magyar alkotmánytörténelem vázlata. I. Pécs, 1944. 119. Szerinte Rákos az ország közepe, ezért „mindenhonnan a legkönnyebben lehetett megközelíteni”. — L. még *Pauler*: i. m. II². 464., 369. jegyzet.

olyformán, hogy e szerint az adat szerint ez is az ország közepében fekszik.²⁴⁹ Végezetül meg kell említenünk azt is, hogy a medium regni-vel — régi jelentésében — néhány XV. és XVI. századi törvényünkben is találkozunk. Így az 1439:9. a külföldi kereskedők működési körzetéből kirekeszti az ország közepét (medium regni-t),²⁵⁰ az 1492:84,²⁵¹ az 1504:20.²⁵² és az 1514:66.²⁵³ articulus pedig éppen fordítva: az ország közepébe (in medium regni — 1492) irányítja a magyar állatkereskedelmet. Az 1514. évi 66. cikkelyből pedig megtudjuk azt is, hogy ebben a térségben van két legjelentősebb vásárhelyünk: Pest és Székesfehérvár. A külföldi kereskedők — magyar pénzen — csak ott vásárolhatják a szarvasmarhát és lovat.²⁵⁴

*

Fejezetünk elején említettük, hogy a XIII. századból olyan adatunk is van, amely Óbuda eléig korán szárnyra kelt hírnevérol is szól. II. András egy 1212 utánra datált, de legkésőbb 1274 előtt átdolgozott állítólagos oklevele ez.²⁵⁵

²⁴⁹ Nem kétséges, hogy az ország közepén, a „medium regni”-ben való fekvésük, következőképpen „locus communis” voltak miatt Óbudán, Budán, Pesten, Rákoson, Fehérvárott, illetőleg ezek szomszédóságában tartják az első országgyűléseket is. A püspökök, főurak, megyék nemesi és a kunok 1277. május végén Rákoson megtartott összejövetelén kívül (Pauler: i. m. II². 331.) 1279-től a század végéig nyolc ilyen gyűlésről tudunk. Az 1279-it Tétényben, az 1289-it Fövényben, a koronázó 1290-it Óbudán, az 1298-it a pesti minorita egyháznál tartották. 1299-ben, május 8-án Rákoson (erről már megemlékeztünk) a pesti domonkosoknál, július közepén hol Budán, hol Rákoson, hol Pesten folyt a tanácskozás, s még egy gyűlést hívott össze ebben az évben III. András Fehérvárra, végül 1300 júniusában Pestre. (Pauler: i. m. II². 354., 406., 416., 454., 457., 464—469.; *Erdélyi*: Múvelődéstörténet II. 370—372.) Hogy pedig a XIII. és XIV. század fordulóján Buda és Pest az ország legfontosabb köz- és hadászati kulespontja — bizonyítja az is, hogy Ottó (1305-ben) „. . . tamquam rex Vngarie cum magno exercitu stetit circa Budam in campis et pratis de Peste”, s ott erdélyi főemberek is csatlakoztak hozzá és hűségüket tették neki. (*Zimmermann* — *Werner*: *Urkundenbuch* I. 273—274.) Az új országos központ jelentőségét pedig az emeli ki, hogy (a Képeskrónika szerint) Vencel (1301. aug. 21-én?), Ottó (1305. dec. 6-án?), majd I. Lajos (1342. júl. 21-én) Fehérvárott történt megkoronáztatásuk után Budára vonulnak, hogy a város hódolatát fogadják. (*Szentpétery*: SRH. I. 480., 483. és 504—505.)

²⁵⁰ CI. 282—283.

²⁵¹ CI. 536—537.

²⁵² CI. 688—689.

²⁵³ CI. 736—737.

²⁵⁴ Ezzel kapcsolatban olv. *Szabó I.*: A hajdúk 1514-ben. Századok 84 (1950) 189. sk. és *Kubinyi A.*: A budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. Budapest Régiségei XIX. (1959) 105., 115. és 114. jegyzet. — Megemlíthetjük még, hogy a medium-nak más szavakhoz való kapcsolásával sok- és különféle értelmű kifejezést kaphatunk. A Krónika szerint például Szent István Óbudán „. . . cepit in medio civitatis grande cenobium in honore apostolorum Petri et Pauli. . .” (*Szentpétery*: SRH. I. 317. 67. cap.) Használatuk a középkor későbbi íróinál is megállapítható. Így *Bonfini*, Rákcással kapcsolatban „in medio campo”-t említ (i. m. 208.), *Oláh M.* pedig Mátyás király könyvtáráról szólva azt írja, hogy annak második terme „. . . voluminibus Graecis, partim e medio Graeciae, partim ex aliis Orientis regionibus, per regem referta erat”. [Hungaria et Attila. . . Vinidobonae, 1763. 19. Az Oláh-kódexből kiadta Kollár (A. F.). Első kiadása 1581-ből való. *Kosáry*: Bevezetés. . . 224.] Ilyen esetei még: . . . in huius medio (t. i. silvae) est praepositura Demes (uo. 31.); Inter. . . Temesium flumen et Danubium est campus. . . in cuius medio syluoso arx est, Ersomlyo. (uo. 76.) A nem földrajzi értelemben vett medium-nak forrásainkban se szeri, se száma. Például: in medium prodiit (Bonfini 208.), in glacialis pontis medio (Oláh 43.), in medio areolae (Bonfini 208.); az oklevelekben: in medio nostri v. vestri, in medio stans, stb. — A közép, központ kifejezésére, a medium-on kívül a források más szavakat is használnak. Egy külföldi író szerint Székesfehérvár „locus. . . in umbilico. . . regni. . . positus est”. Székely Gy.: Les sort des agglomérations Pannoniens au début du moyen âge et les origines de l’urbanisme en Hongrie. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*. III. (1961) 75.

²⁵⁵ *Gárdonyi*: Budapest tört. oklt. 12. Kritikájára von. 1. a 3. fejezetet.

A következőket olvashatjuk benne. „Cum universas ubicunque locorum in Christo constructas regalibus beneficiis pium sit confovere ecclesias, multo magis nostre Christianitatis incumbit officio, ut eas, quas a predecessoribus nostris. . . fundatas et erebriore inhabitatione ab eisdem frequentatas fuisse constat, in suis dotibus augere. . . satagamus. . ., ecclesiam Budensem, utpote a sanctis Hungarie regibus constructam et in cunctis regni nostri urbibus magis olim situ et nomine famosam pleno semper et novo cupientes donare beneficio, regia auctoritate statuimus, ut nulli eandem villam inhabitanti . . . liceat . . . conferre aliis. . . in dampnum Budensis ecclesie. . . domos vel vineas. . .” Magyarul: Királyi kötelességünk, hogy minden egyházat támogassunk, azokról azonban kiváltképpen kell gondoskodnunk, amelyeket köztudomás szerint elődeink alapítottak és gyakran ott lakozván látogattak, — a budai egyházat, amelyet Magyarország szent királyai építettek és amely országunk városai között fekvésére és nevére nézve régtől fogva nagyhírű, — mindig teljes és új keggel kívánván megadómányozni, királyi hatalommal elhatároztuk, hogy senkinek, aki ebben a helységben lakik. . ., ne legyen szabad ingatlanát a káptalan sérelmére eladnia. . .

E hely fordításával kapcsolatban a következőket kell megjegyeznünk: 1. az „in cunctis regni nostri urbibus magis olim situ et nomine famosam” szakaszban az *in praepositio* az *inter* (között) értelmével bír, mint például a Képes krónikának a Belus bánról szóló része e mondatában: „Tunc avunculus domini regis Bele (recte: Belus) ban nominatus, gloriosus in milibus suis. . .”²⁵⁶ 2. a *situs* szó csak a városra utal. — Az oklevelekben található *civitas* (*urbs*) *famosa* (magis *famosa*, *famosior*, *famosissima* stb.), úgy látszik, a *locus communis*-hoz hasonlóan, az európai latinságban a központ, székhely stb. jelölésére vonatkozó kifejezés. Amadé nádor 1295. évi oklevelében például „Austrie civitas famosissima, scilicet Vienna”-ról ír.²⁵⁷ Krakkó 1354. és 1358. évi privilégiumai a városról ezeket mondják: „longe lateque per orbem fama ubilibet commendabiliter predicatur. . .” és: „inter ceteras urbes regni nostri famosior est nomine, celebrior fama et in bonis fortuitis videatur preminere”.²⁵⁸ Ha az említett 1212 u. oklevél hamisított is, annak bizonyítására mégis használható, hogy Óbudát 1274 előtt az országban olyan jelentőségű helynek tekintették, mint amilyennek Bécsset Ausztriára nézve a nádor 1295. évi, Krakkót pedig Lengyelországra nézve Nagy Kázmér 1354. és 1358. évi privilégiumai mutatják.

*

Bemutatott adataink vallomását összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a *medium Hungariae*-val, a *medium regni*-vel, illetőleg a *medium terrae*-vel talán már a XI. és XII. században, a XIII—XVI. században azonban már bizonyí-

²⁵⁶ Szentpétery: SRH. I. 456. Így értelmezte az 1212 sz. oklevél *in praepositio*ját Uxa J. „A budavári királyi kápolna s a m. kir. udvari és várplébánia története” c. művében. [Budapest, (1934), 27.]

²⁵⁷ „. . . quando dominus rex suburbium Austriae civitatis famosissimae, scilicet Viennensis castris, incendio concremavit”. O. L. DI. 70. 360.; *Fejér*: CD. VI/1. 381.

²⁵⁸ Codex Diplomaticus civitatis Cracoviensis. I. (Mon. m. aevi hist. V.) Krakkó, 1879. 29. és 32. sz. Idézi: *Dąbrowski, J.*: Die Krone des polnischen Königtums im 14. Jahrhundert. (Corona Regis. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter.) Weimar, 1961. 468—469., 33. jegyzet. — Később Buda lesz Magyarország hirneves városa. III. Calixtus pápa 1457. márc. 23-án — bizonyára a királyi supplicatio szóhasználatával élve — így ír az akkori magyar fővárosról: „. . . quia oppidum ipsum. . . in celebri et illustri loco totius regni Ungariae situm est, in quo diversarum nationum diversorumque generum homines conveniunt. . .” (Mon. Rom. Ep. Vespri. III. 149—151.) Ebben a mondatban a város „locus communis” voltát s „in medio regni” való fekvését más fogalmazásban látjuk viszont. Effajta adataink később is jelentkeznek, s a régi tartalmat még bőbeszédűbben fejezik ki.

tottan szokásban volt megkülönböztetni Magyarország területi közepét s ebben a térségben több helyi központot: Székesfehérvárat, (Ó-)Budát, Budát, Pestet, Rákost (és talán másokat is, például Esztergomot), közülük pedig, a *locus communior*-ral, Rogerius a király elé járulók számára országos viszonylatban is a legkönnyebben megközelíthető központi fekvésű helyeként (Ó-)Budát emelte ki. Ezért választották királyaink a XIII. század elején országuk újabb székhelyéül, igazgatási centrumául.

Miután Rogeriust mindenben igazolva kimutattuk, hogy nemcsak IV. Béla, hanem már atyja, II. András király is a XIII. század második évtizedétől kezdve időnként (Ó-)Budán — a saját curiájában — tartózkodott a Quadragesima idején — ott tartva meg a tavaszi kormányzati és bíraskodási ülészakot, a következőkben arra a fontos kérdésre kell felelnünk, hogy honnan, mikor és miért tették át királyaink — legalább az év egy jelentős szakaszára — székhelyüket (Ó-)Budára? Mivel ezekre a kérdésekre Rogerius már nem felel, újabb forrásokat kell megszólaltatnunk. A segítségével felépített szilárd bázis pedig megóv minket attól, hogy Anonymusnak, Kézainak és a XIV. századi krónikaszerkesztésnek stb. témánk körébe vágó adatait elemezve — fővárosunk múltja kezdeteinek a vizsgálatát bizonytalan eredménnyel zárjuk. Ez a három új főforrás és a velük kapcsolatba hozható okleveles anyag ugyanis — véleményünk szerint — lényegbevágó módon már nem módosíthatja, hanem csak bővítheti, kiegészítheti, vagy színezheti eddig elért eredményeinket.

DIE ANFÄNGE DES HAUPTSTADTWERDENS
VON BUDA (UND PEST)

In dieser Abhandlung wünscht der Verfasser die Entwicklung der Stadt Óbuda (bis ungefähr 1260 nur Buda) zur königlichen Residenz, zum Zentrum des Landes zu schildern. Seine Feststellungen aber stützen sich — abweichend vom gewohnten — weder auf Anonymus oder Kézai, noch auf die im 14. Jahrhundert abgefasste Chronik und auf die Legenden, sondern auf das genau datierte Carmen (1244) von Rogerius. In Ungarn erhielt man die Nachricht über das Nahen der Tataren um die Weihnachten des Jahres 1240. „Mit dem Herannahen der Fastenzeit — schreibt Rogerius — nahm jene Nachricht von Tag zu Tag zu. Der König brach nach einer gewissen, Buda genannten Stadt auf (ad quamdam villam, que Buda dicitur), die am Ufer der Donau liegt. Er pflegte nämlich die Fastenzeit hier zu feiern (consueverat Quadragesimam celebrare), denn wie man sagt, ist dieser Ort zufolge seiner Lage von allen Teilen des Landes leichter zugänglich (dicebatur locus communior).“ Und als es ungefähr um die Mitte der Fastenzeit (circa . . . medium Quadragesime) schon gemeldet wurde, dass der Feind die Grenzen des Landes verwüstet, entliess der König seine Vornehmen mit dem Befehl, dass sie ihre Scharen versammeln und ohne Versäumnis zu ihm zurückkehren sollen, er selbst aber, da er auch ohne Truppen dastand, versammelte aus den Städten Esztergom und Fejérvár, die nur eine Tagesreise entfernt sind, ein Heer und überschritt sofort die Donau, und hat in der Pest genannten, sehr grossen und reichen deutschen Stadt, die am gegenüberliegenden Ufer der Donau liegt (in magna et ditissima Theutonica villa, que Pesth dicitur, Bude opposita ex altera parte Danubii) mit seinem Heer seine principes, Gespane und Barone abgewartet“. Als die Hauptmasse der Truppen des Landes eintraf, setzte sich der König gegen die herannahenden Tataren langsam in Bewegung. Am 11. April schlug er sich mit den Tataren bei Muhi unglücklich.

In diesem Kapitel von Rogerius zeigt sich (Ó-)Buda eines der ältesten Elemente unserer Hauptstadt als natürliches Zentrum der Verwaltung des Landes in der Weise, dass Béla IV. (1235—1270) schon seit langer Zeit Benützer und Geniesser der neuen Residenz ist. Da diese Nachricht in der Forschung der Geschichte von Budapest eine fundamentale Wichtigkeit besitzt, stellt sich der Verfasser in den weiteren zur Aufgabe die Untersuchung, ob die Mitteilungen von Rogerius für ihre eigene Zeit nachweisbar sind, oder getrennt: seit wann feiern unsere Könige die Quadragesima im allgemeinen und speziell in (Ó-)Buda, wann erscheint ihre dortige Kurie in anderen unserer Quellen, und schliesslich: ob die Stiftenden des zentralen Charakters ihrer neuen Residenz bewusst waren.

Bei der Untersuchung der ersten Frage trachtet der Verfasser in das innere Leben des Königtums hineinzublicken, das durch die unaufhörliche Bewegung, die beständigen Ortsveränderungen des Herrschers charakterisiert ist. Nach der Vorlage und Analyse der einschlägigen Angaben stellt er fest, dass das Feiern der Quadragesima resp. der Ostern durch unsere Könige auf einen mehr als hundertjährigen Gebrauch zurückblickt, und von András II. (1205—1235) und Béla IV. beweist er, dass sie die Zeit der Quadragesima mehrmals auch in (Ó-)Buda verbrachten. Diesbezüglich ist also die historische Zuverlässigkeit der Nachricht von Rogerius vollkommen.

Unsere, die (Ó-)Budaer königliche Residenz (domus regia) erwähnende, bis

jetzt als älteste bekannte historische Quelle ist eine auf die Zeit um 1212 datierte Urkunde Königs András II. Eine seiner früheren Verfügungen erneuernd verbietet der Herrscher unter anderen, dass sich jemand in Buda sowohl von den Wächtern der königlichen Residenz (de custodibus regie domus) wie auch von den sich dort aufhaltenden Dienern der Gespane und Prälaten (de familiis iobagionum, comitum videlicet et prelatorum ibidem commorantibus) von der Jurisdiction des Probstes und seines Kapitels zu entziehen getraue. Diese Urkunde ist aber nicht im Original auf uns überliefert und ihre Authentizität wird von ihren Verwertern bald anerkannt, bald verworfen. Da der Ausdruck „domus regia“ seit Béla III. (1173—1196) bis 1226 ununterbrochen in den Urkunden vorkommt, meint der Verfasser, dass die auf das (Ó-)Budaer königliche Haus sich beziehende Angabe der Urkunde auch auf die genannte Zeit annehmbar ist auch dann, wenn ihr ursprünglicher Text nur in der Form einer späteren Umarbeitung auf uns blieb. Diese seine Meinung wird auch von der aus dem Jahre 1212 stammenden und im allgemeinen als authentisch anerkannten (aber auch nicht tadellosen) Urkunde von András II. unterstützt, in der er auf dem Gebiet von (Ó-)Buda — unter anderen — auch das Recht der Jurisdiction dem Kapitel zurückgibt und auch die Grenzen des (Ó-)Budaer Gebietes der Kirche feststellt. Wir besitzen aber auch unmittelbare Angaben von unangreifbarer Authentizität. Die wertvollste unter diesen ist jene, durch den Verfasser entdeckte, in 1213 entstandene originelle, zuerst in gegenwärtiger Abhandlung veröffentlichte und ohne jeden Zweifel authentische Urkunde, die eindeutig von der (Ó-)Budaer Kurie des Königs berichtet. Aus dieser erfahren wir, dass die interessierte Verwandtschaft den Doma in der Angelegenheit der Bezahlung der nach seiner Frau fälligen Morgengabe vor den Landesrichter zitierte und es dort zu einem Abkommen zwischen den Klienten kam. Der wertvollste Teil der Urkunde von Doma ist, wo diese von dem Ort und den Umständen der Entstehung des Abkommens berichtet: „Huius autem contractus forma ordinata fuit in curia Budensi, in presentia multorum principum et militum“, das heisst: das Abkommen entstand in der (Ó-)Budaer königlichen Kurie in Anwesenheit von mehreren benannten principes und milites des Hofes. Diese Urkunde ermöglicht auch andere wichtige Feststellungen. Im Richter müssen wir z. B. den curialis comes des Königs sehen, der laut der Goldenen Bulle des Jahres 1222 nur in der curia des Königs Recht sprechen darf. Und der auf den 24. April festgestellte Zahlungstermin weist darauf hin, dass der Prozess nicht lange vor dem Termin, also zur (quadragesimalen) Fastenzeit des Jahres vor sich ging. Und dadurch wird auch das bewiesen, dass die Quadragesima von Rogerius tatsächlich ein alter Brauch ist, weiters (was in dem Bericht von Rogerius schon ganz klar ist), dass die Frühlings-Jahreszeit (Quadragesima) nicht nur zum kirchlichen Feiern der Osternfeste diente, sondern auch eine wichtige Periode der Staatsverwaltung und königlichen Gerichtsbarkeit war.

Aus der Zeit nach 1213 besitzen wir auch andere Urkunden, die mittelbar auch auf das Existieren der (Ó-)Budaer königlichen Kurie hindeuten. Eine solche Urkunde ist vor allem ein die königliche Kurie erwähnender Urteilbrief vom Kalocsaer Erzbischof Berchtold und seinen Mitrichtern aus dem Jahr 1214 und jene aus dem Jahr 1216 stammende Urkunde der Kardinäle Pelagius und Stephan, die den Disput zwischen dem Bischof von Veszprém und dem Erzbischof von Esztergom ausser der Frage des Krönungsrechtes der Königin besonders die Streitigkeit über die Ausübung der kirchlichen Jurisdiction (das Recht der Priesterweihe und des Firmens usw.) das Budaer Kapitel und die Stadt über (Ó-)Buda entschieden hat. Aus der letzteren Urkunde kommt es klar hervor, dass der Erzbischof von Esztergom die Rechte des Bischofs von Veszprém über (Ó-)Buda seit jener Zeit verletzen konnte, seit dem auch die königliche Kurie daselbst

war, denn als Oberhaupt der ungarischen Kirche und höchster Ratgeber des Königs erscheint er seit dieser Zeit öfters in (Ó-)Buda.

Schliesslich äussert der Verfasser auf Grund der Ergebnisse der auf dem Gebiet der Stadt bis jetzt durchgeführten archäologischen Erschliessungen jene Meinung, dass die durch ihn festgestellte (Ó-)Budaer königliche Kurie aus der Zeit von András II. im heutigen Kálvin-Durchgang auf dem Grund der Óbudaer kalvinischen Kirche stehen durfte, obzwar — nach anderen Angaben — auf dem heutigen Gebiet von Óbuda im 12. und 13. Jahrhundert auch andere königlichen Paläste waren, oder sein konnten.

Im letzten Abschnitt seiner Abhandlung trachtet der Verfasser auf die Frage zu antworten, ob der König und seine Zeitgenossen (Ó-)Buda vom Anfang des 13. Jahrhunderts als eine neuere Residenz, die in Gestaltung sich befindende neue „Hauptstadt“ von Ungarn betrachteten. Auf Grund einer philologischen Analyse des „locus communior“ von Rogerius und nach Überprüfung anderer Quellen stellt er fest, dass (Ó-)Buda am Anfang des 13. Jahrhunderts als solche Ortschaft galt, die wegen ihrer zentralen Lage von den aus allen Teilen des Landes vor den König sich begebenden leichter erreichbar war als Esztergom oder Székesfehérvár — in dem Sinne, wie im Jahre 1347 Humbert II. über Grenoble schrieb: „Gratianopolitana civitas (est) locus insignis et communis toti Delphinatui“, das heisst Grenoble ist der Mittelpunkt, die Hauptstadt der ganzen Dauphiné, wozu Du Cange als Erklärung noch hinzufügt: „Id est ad quem (nämlich locum) ex toto Delphinatu concurritur“, das heisst: Grenoble ist eine Ortschaft, die die Einwohner des ganzen Delphinatus in ihren verschiedenen Angelegenheiten zu besuchen pflegen. Demnach hat der locus communis von Humbert II. dieselbe Bedeutung wie der locus communior von Rogerius, der in (Ó-)Buda ein neueres Zentrum seines Königs sah und vorstellte, das im Vergleich mit den früheren (Székesfehérvár und Esztergom) für alle Bewohner des Landes leichter erreichbar, also ein natürliches Zentrum war. Dieser Begriff von Rogerius lebt in unseren historischen Quellen weiter. In 1292 z. B. kamen die Adeligen aus den Komitaten Somogy und Zala in (einem) communi loco, in villa Mouruchel zusammen, um ihre Probleme zu besprechen; zu derselben Zeit ist Gyulafehérvár in Transsilvanien der beständige locus communis der Adeligen, und im Jahre 1313 kommen die Mitglieder des ungarischen Episkopats nach eine zentrale Ortschaft — in comunem locum — nach Buda zu einem gemeinsamen Parlamentum.

Zur Benennung des zentralen Gebietes (der zentralen Ortschaft) hat Rogerius noch einen anderen Ausdruck: das mediculum terrae. Und dies ist sogar nicht sein eigenes Privilegium. In der Form „in medio regni“ gebraucht ihn schon die Goldene Bulle von 1222 zur Benennung des zentralen Gebietes des Landes und einer in ihm liegenden, aber nicht benannten Ortschaft. In 1233 schreibt András II. über Székesfehérvár, dass die Stadt in medio Vngarie liegt, und Béla IV. bestimmt den Wohnort für die Johanniter nach der Invasion der Tataren in medio Hungariae zwecks Verteidigung der Burgen, die er am Ufer der Donau bauen lässt, und nach seiner Meinung hat auch Attila in der Mitte des Landes (in medio regni) liegenden (Ó-)Buda seine Hauptresidenz bestimmt. Ausser Székesfehérvár und Óbuda wird dieser Ausdruck auch zur Benennung anderer Ortschaften in Anspruch genommen. Z. B. versammelten sich die ungarischen Bischöfe im Jahre 1299 in dem bei der Stadt (Neu)Buda liegenden und Rákos genannten Ort, also in der Mitte des Landes (in locum Rakus vocatum, prope Budam situm, regni scilicet medium) zu einer Landesversammlung, um gegen den Anjou-Anhänger Erzbischof von Esztergom Massregeln zu treffen. Ausser den Urkunden und Briefen kennen auch unsere erzählenden Quellen den Begriff medium Hungariae. In dem Text der Ur-Gesta ist z. B. der Bote von Árpád in die Mitte von Ungarn gekommen (venisset in medium Vngarie. Bei Mügeln:

kom mitten in Vngerland und von der Bewegung gegen König Péter (1039—1042; 1044—1046) zeichnete er auf, dass zur Zeit des Vata-Aufstandes András und Levente mit einem grossen Heere von Újvár aus vorwärtsrückten und durch die Mitte von Ungarn zur Fähre kamen, deren gewöhnlicher Name Pest ist (*per medium Hungariae appropinquaverunt ad portum, qui vulgo dicitur Pest*). Schliesslich können wir noch bemerken, dass der Ausdruck *medium regni* auch in unsere Gesetze des 15. und 16. Jahrhunderts einrückte.

Seine Ergebnisse zusammenfassend stellt der Verfasser als Schlussfolgerung fest, dass es schon vielleicht im 11. und 12. in den 13. und 14. Jahrhunderten aber schon bewiesen ein Brauch war Ungarns Gebietsmitte mit den Ausdrücken *medium Hungariae*, *medium regni*, resp. *medium terrae* und in diesem Raum mehrere lokale Mittelpunkte: Székesfehérvár, (Ó-)Buda, Buda, Pest, Rákos (und vielleicht auch andere, z. B. Esztergom) zu unterscheiden, aus diesen aber hat Rogerius mit dem *locus communior* (Ó-)Buda hervorgehoben als einen Ort, der für die sich vor den König begebenden auch in Beziehung des ganzen Landes am leichtesten erreichbar war und eine zentrale Lage hatte. Deshalb wählten es unsere Könige am Anfang des 13. Jahrhunderts zur neuen Residenz, zum Verwaltungszentrum ihres Landes aus.

Auf die Frage woher, wann und warum unsere Könige ihre Residenz — wenigstens für eine bedeutende Periode des Jahres — nach (Ó-)Buda, später nach Buda versetzten, wünscht der Verfasser in einer folgenden Abhandlung antworten.

BUDAI KAKAS JÁNOS ÉS TÖRTÉNETI FELJEGYZÉSEI

A Budapesti Történeti Múzeum 1965 végén vásárolta meg a Stoeffler-Pflaumen féle Almanach nova 1504. évi velencei kiadását.¹ Ez a könyv Fővárosunk története kutatói számára is hasznos adalékokat nyújt, ugyanis XVI. század eleji tulajdonosa egy budai polgár, Kakas Mihály fia volt, aki különféle asztrológiai, kronológiai és történeti jegyzetekkel látta el könyvét. A tulajdonos, Kakas János történeti jegyzetei részben családtörténeti jellegűek, részben a könyv nagyrészt kitevő nyomtatott naptárokhoz csatlakozó naplószerű feljegyzések. Egy-két más jellegű történeti adatot is feljegyzett Kakas, ezek azonban nem mindig pontosak. Figyelemreméltók a csillagászati és kronológiai feljegyzések is. Egy részük ugyan a jelek szerint nem Kakas kézírásától származik, bár ez nem dönthető el teljes biztonsággal. Mindenesetre egykorú személy jegyezte fel ezeket is az Almanachba, feltehetően a könyv Kakas előtti vagy utáni birtokosa. Jelen tanulmányunkban — mivel nem vagyunk sem csillagász, sem asztrológus szakemberek — csak a történeti feljegyzéseket közöljük, amelyek egyrészt gazdagítják történeti ismereteinket, másrészt adalékot nyújtanak egy középkori budai értelmiségi életpályájának vizsgálatához.

A kötet és kézirat leírása

A XV. század végén és a XVI. század elején több kiadást ért meg Johann Stoeffler és Jakob Pflaumen öröknaptára², amelynek terjedelmes bevezetése nemcsak gazdag csillagászati és kronológiai elméleti anyagokat tartalmazott, hanem számos csillagászati táblázatot is közölt. A csillagászati bevezetés tulajdonképpen Regiomontanusnak, Mátyás királyunk híres csillagászának János esztergomi érseknek ajánlott egyik munkájának Stoefflerék által kiegészített változata.³ Nem véletlen, hogy a városok táblázatában Budát is feltüntették.⁴ A Múzeum birtokába került kötetet 1504-ben adták ki Velencében, Petrus Liechtensteyn

¹ Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztály, 66. 451. 1. leltári szám.

² Joannes Reger 1499-i ulmi kiadását használta Cuspinianus: *Ankwicz, Hans*: Das Tagebuch Cuspinians. Nach dem Original herausgegeben und mit Erläuterungen versehen. Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung 30 (1909) 280–326.

³ *Szathmáry László*: Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában, Mátyás király emlékkönyv, II. k. Bp. é. n. 424–428; 436–438.

⁴ 5. lapon (számozás nincs!): Tabula Regionum Prouinciarum et Oppidorum Insigniorum Europe. (Budán kívül Kassát és Zengget említi Magyarországon.)